

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİMDALI**

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI SOVYET RUSYA TEHDİDİNE KARŞI
TÜRKİYE’NİN ALDIĞI MÜLKÎ VE ASKERÎ ÖNLEMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET ÖZGÜVEN

**TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ.DR. SELÇUK URAL**

Kars-2007

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ahmet ÖZGÜVEN'e ait "**II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya Tehdidine Karşı Türkiye'nin Aldığı Mülkî ve Askerî Önlemler**" konulu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Cihat GÖKTEPE

Doç. Dr. Selçuk URAL

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

UYGUNDUR

...../...../.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A- TÜRKİYE’NİN BATI AVRUPA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ.....	3
1- İtalya ile İlişkiler	3
2- Fransa ile İlişkiler.....	5
3- İngiltere ile İlişkiler.....	7
4- Almanya ile İlişkiler.....	11
B- TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	14
C-TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ	15
1- 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması.....	16
2- 1927 Ticaret Anlaşması.....	19
3- 1930 Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü.....	20
4- İsmet Paşa’nın Moskova Ziyareti.....	21
5- Montrö Konferansı (22 Temmuz 1936).....	23
Ç- TÜRKİYE’NİN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ.....	24
1- 1928 Türkiye-Afganistan Anlaşması.....	24
2- 1928 Türkiye-İtalya Anlaşması.....	25
3- 1932 Türkiye-İran Anlaşması.....	26
4- Balkan Antantı (9 Şubat 1934).....	27
5- Sadabat Paktı.....	30
6- 1939 Türkiye-İngiltere-Fransa İttifak Anlaşması.....	33

İKİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

A- SAVAŞ ÖNCESİ AVRUPA'DA GELİŞEN OLAYLAR	37
1- Versay'daki Yanlışlıklar	37
2- İngiltere'nin Yatıştırma Politikası.....	38
3- ABD'nin Yalnızlık Politikası.....	39
4- Hitler'in Saldırganlığı.....	42
B- TÜRKİYE'NİN ASKERİ HAZIRLIKLARI	43
1- Kara Kuvvetleri.....	44
2- Deniz Kuvvetleri.....	47
3- Hava Kuvvetleri.....	48
C- SAVAŞ YILLARI	49
1- Mihver Devletlerin Üstünlüğü.....	49
2- ABD'nin Savaşa Girmesi	51
3- Tarafların Türkiye Rekabeti.....	53
4- Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası.....	55
5- İkinci Dünya Savaş'ında Müttefik Konferansları	57
a- Casablanca Konferansı.....	57
b- Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri).....	57
c- Quebec Konferansı.....	59
ç- Moskova Konferansı.....	60
d- I. Kahire Konferansı (Eden ve Menemencioğlu Görüşmeleri).....	63
e- Tahran Konferansı ve Sovyet Tutumunun Değişmesi.....	64
f- II. Kahire Konferansı.....	67
6- Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAVAŞ SONRASI SOVYET RUSYA TEHDİDİ

A- SOVYET TALEPLERİ	70
1- Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası (7 Haziran 1945)	70
2- Toprak Talepleri	71
a- Gürcistan Adına İleri Sürülen Talepler	74
b- Ermenistan Adına İleri Sürülen Talepler	77
c- Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Değişiklik Talepleri	80
B- NOTALAR SAVAŞI	81
C- TALEPLERE KARŞI TEPKİLER	84
1- Uluslararası Tepkiler	84
a-Milletler Cemiyeti'ndeki Görüşmeler	84
b-İngiltere ve ABD'nin Yaklaşımı	86
2- Ulusal Tepkiler	87
a- Üniversite Gençliğinin Tepkileri	87
b- Türk Basımının Tepkileri	89
c- Siyasî Tepkiler	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SOVYET TALEPLERİNE KARŞI TÜRKİYE'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER VE
SİYASİ GİRİŞİMLERİ

A- MÜLKÎ ÖNLEMLER	95
1- Taleplere Hükümetin Tavrı	95
2- Taleplerin TBMM'de Görüşülmesi	96
3- Komünizm Yanlısı Hareketlere Getirilen Engellemeler	105
4- Sosyalist Partilerine Getirilen Kısıtlamalar	108
B- ASKERÎ ÖNLEMLER	110
1- Milli Savunma Doktrininde Gerçekleştirilen Değişiklikler	110

2- İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Yapısal	
Değişiklikler	112
a- Kara Kuvvetleri	118
b- Deniz Kuvvetleri	119
c- Hava Kuvvetleri	120
ç- Jandarma Kuvvetleri	120
d- Eğitim, Tatbikatlar ve Askerî Okullar	121
e- Harp Akademisi	122
f- Harp Okulu	123
g- İstihkâm ve Demiryolu Subay Okulu	123
ğ- Askerî Tatbikatlar	124
3- Yakın Savaş Tehlikesine Karşı Hazırlıkların Sürdürülmesi ve Silahlı	
Kuvvetlerin Modernizasyonu	125

BEŞİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI DESTEK ARAYIŞLARI

A- TÜRKİYE-ABD YAKINLAŞMASI	129
1- Türkiye-ABD Savunma İlişkilerinin Geliştirilmesi	133
2- Truman Doktrini	135
3- Marshall Yardımı	139
B- OLUŞTURULAN GÜÇ DENGESİ VE TÜRKİYE	143
C- NATO ÜYELİĞİ VE SSCB'NİN TEPKİSİ	146
Ç- 30 MAYIS 1953 TARİHLİ SOVYET NOTASI VE GERGİNLİĞİN SONA	
ERMESİ	147
SONUÇ	151
KAYNAKLAR	153
EKLER	159

I

ÖZET

Bu çalışma, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'nın Türkiye'den talepleri, bu taleplere karşı Türkiye'nin aldığı mülkî ve askerî önlemlerini ortaya koymak amacıyla II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında gelişen olayları, Türkiye'nin tarafsız kalma mücadelesini, Savaş'a girmesini ve Savaş sonrası dış politikasını konu edinmektedir.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ana hedefi savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü korumaktı. Türkiye'nin tarafsızlığı savaşan devletlerin menfaatlerine uygun olmadığı için, bu devletler Türkiye'nin tarafsızlık politikasını bozmak için büyük çabalar gösterdiler.

Savaş sonrası Sovyet Rusya, sıcak denizlere ulaşmak (Bu Rusların hiçbir zaman muvaffak olamadığı tarihi bir emeldir.) için Türkiye'den taleplerde bulundu. Ancak Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını ve bölünmez bütünlüğünü tehlikeye sokacak bu isteklere gereken cevabı verdi.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada arşiv belgelerinden, dönemin siyasî ve askerî gelişmelerinin kamuoyundaki etkilerini ortaya koyabilmek için gazetelerden, meclis ceridelerinden ve askeri yayınlardan yararlanıldı.

ANAHTAR KELİMELER: II. Dünya Savaşı, SSCB Talepleri, Mülkî Askerî Önlemler

II ABSTRACT

The subject of this study deals with USSR's demands from Turkey, and Turkey's governmental and military precautions against these demands after World War II, besides that Turkey's endeavor of being unbiased and foreign policy before and during the war.

During World War II the primary intention of Turkey was keeping entirety of her country without taking side in the war. Turkey's neutral diplomacy was not beneficial for warring states so they displayed great efforts to drag Turkey into the war.

Soviet Russia asked for some demands from Turkey to reach Mediterranean Sea. (This was their historical but never achieved aim.) But, Turkish Republic reacted these demands which put in danger her independence and unity.

This study consists of four chapters. Archives, newspapers which reflect political and military events and public opinion in that period, registry of Turkish Assembly and military documents were used.

KEYWORDS: World War II, USSR demands, Governmental and Military Precautions

III

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı milyonlarca sivilin öldüğü, Avrupa'nın yerle bir olduğu insanlık tarihindeki en büyük savaştır. Bu savaş sonrasında dünya iki kutuplu bir hale gelmiştir. Batı dünyasının liderliğini Amerika Birleşik Devletleri, doğu blokunun liderliğini ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği üstlenmiştir.

Sıcak savaşın bitmesiyle birlikte iki kutup arasında "Soğuk Savaş" dönemi yaşanmaya başlamıştır. Soğuk savaşın en belirgin öğeleri; iki kutup arasında silahlanma yarışı ve taraftar kazanma gayretleri ifade edilebilir.

SSCB'ye göre Türkiye jeopolitik konumundan dolayı soğuk savaş döneminde ya kazanılması gereken bir müttefik, yada istenen bütün tavizleri verebilecek bir ülke olmalıydı. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izleyecektir. SSCB'nin taleplerine karşılık Türkiye'nin Batı blokuyla yakınlaşarak NATO'ya dahil olması ilişkilerin seyrini temelinden değiştirecektir.

Bu çalışmanın zaman olarak sınırları II. Dünya Savaşı ile Türkiye'nin NATO'ya üye olması arasında geçen 13 yıllık süredir. Çalışmada SSCB'nin Türkiye'den istekleri ve Türkiye'nin buna karşı siyasi hamleleri ve aldığı önlemler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Katkılarından dolayı Tez Danışmanım Doç. Dr. Selçuk URAL'a, Doç. Dr. Cihat GÖKTEPE'ye ve Yrd. Doç. Dr. Nebahat Oran ARSLAN'a teşekkür ederim.

IV

KISALTMALAR

ABD (USA)	: Amerika Birleşik Devletleri
BBC	: İngiliz Yayın Şirketi (British Broadcasting Corporation)
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Gnkur.Bşk.	: Genelkurmay Başkanı
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı (North Atlantic Treaty Organization)
Nazi	: Nasyonal Sosyalist Partisi
Org.	: Orgeneral
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SA	: Hücüm Kıtası
SSCB (USSR)	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tuğg.	: Tuğgeneral
Yb.	: Yarbay, SSCB Talepleri, Mülkî Askerî Önlemler

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin çöküşü, ekonomik şartların doğurduğu siyasî istikrarsızlık ile başladı ve batıdaki gelişmelerin yeterli derecede takip edilememesiyle hızlandı. Ticaret yollarının değişmesi ve Avrupa'nın Rönesans ve Reform hareketiyle başlayan Aydınlanma Çağı, beraberinde gelen emperyalist "Yeni Dünya Düzeni", neticesinde başlayan ekonomik çatışmalar, I. Dünya Savaşının sebebini oluşturdu. I. Dünya Savaşı neticesinde, yenilen devletler üzerinde uygulanan politikalar ve galip devletlerin yeni düzen kurma çabaları, aşırı uçların güçlenerek II. Dünya Savaşının başlamasına neden olan etkili bir faktör oldu.

Jeopolitik konumu ve tarihi geçmişinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, toprak bütünlüğünü ve milli mücadele neticesinde kazandığı istiklalini koruma ve güvenliğini sağlama hususunda izleyeceği siyaset oldukça önemli bir durum arz etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu miras ve yükümlülükler, Genç Cumhuriyet'in, II. Dünya Savaşı'nda da izleyeceği yolun temelini teşkil edecekti. I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu kaosu çözmek için toplanan 1919 Paris Barış Konferansı'nda, devlet adamları, bu savaşın "Tüm savaşları sona erdiren savaş" olduğundan söz etmekteydiler. Fakat yirmi yıl sonra Avrupa, aynı yaş kuşağı içinde yeni bir dünya savaşının ateşini yakıyordu. Üstelik ilk savaşın aksine, ikinci savaş bir "Avrupa Savaşı" olmanın ötesine geçecek ve dünya üzerindeki beş kıtayı etkileyecekti.

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 günü, Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başladığında, Türkiye'nin temel endişesi, ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu badireyi atlatabilmektir. Fakat takip eden yıllardaki gelişmelerin ortaya koyduğu gibi, bu hiç de kolay olmadı. Türkiye'nin savaştan en az zararlar çıkmasını sağlamak için dönemin karar mekanizmaları, büyük devletlerin güç ve çıkar mücadeleleri arasında kendi politikalarını nasıl yürütebileceğine ilişkin başarılı bir örnek sergilemişlerdi.

Türkiye, savaşa giden süreçte, çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken, olası bir savaşta kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmıştı. Karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik anlaşmaları imzalayarak, Avrupa'da beliren gruplaşmalara dâhil olmadan sınırlarının güvenliğini ve egemenlik haklarını garanti

altına almaya çalışmıştı. Savaş boyunca Türk liderlerinin temel hedefi, maceraya girmeden, tek taraflı bir bağlılığı vurgulamayan ve mümkün olduğunca savaş dışı kalmaya çalışan bir denge politikası izlemektir. Bunun için Türkiye'nin sadece kendi kapasitesi ve olanaklarının ülke bütünlüğünü korumaya yetmeyeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle çatışan farklı taraflarla işbirliğini sürdürerek, onları ülke sınırları dışında tutmuşlardı. Bu arada, Türkiye'ye uzun vadede güvenlik sağlayabileceklerine inandıkları batılı müttefiklerine, ülkenin egemenliğinden ödün vermeden mümkün olduğunca yakın durmuşlardı. II. Dünya Savaşı süresince batılı müttefikleri ve ABD ile olan ilişkileri, Türkiye'nin güvenliğini sağlama endişesinin giderilmesinden ileriye gitmemişti. Bu endişe, Türkiye'nin kuzey komşusu SSCB'den ve gütmüş olduğu politikadan kaynaklanıyordu. Zira II. Dünya Savaşı, SSCB ve Türkiye ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği ve bekası hususunda önemli bir yer tutmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A- TÜRKİYE’NİN BATI AVRUPA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

1- İtalya ile İlişkiler

İtalya, I. Dünya Savaşı’na müttefik cephesinde katıldı. Fakat ganimetlerden gereği kadar pay alamadı. Ülkedeki memnuniyetsizlik zamanla anarşiye dönüştü. Benito Mussolini adında eski bir gazetecinin liderliğindeki Faşist Partisi, 30 Ekim 1922’de iktidara geldi. Parti, Akdeniz’deki eski Roma İmparatorluğu’nu kurmak gibi hayal perdesinin arkasında savaştı, saldırgan ve aşırı derecede sömürgeci bir kuvvet olarak belirdi¹. Bu kuvvetin ilk hedefi İngiltere ve Fransa olacaktı. Böylece Avrupa’nın emperyalist ve kapitalist cephesi bu defa kendi içinde parçalanmaya uğradı. Mussolini, Paris Barış Konferansı’nda küçük düşürülen ve bir kenara atılan İtalyanlara milli benlik vermeyi vaat etti. Mussolini Akdeniz’e “Bizim deniz” diyordu. Esasına bakılırsa Mussolini’nin iktidarının ilk günlerinden itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı yayılma ve genişleme politikası, gerçekte 1915 ve 1917 anlaşmasıyla İtalya’nın göz koyduğu toprakları hedef alıyordu. Mussolini eski mallara “Roma imparatorluğu” damgasını vurarak piyasaya sürdü². İtalyan milleti için bu Mussolini’nin damgası küçümsenemezdi.

Faşist dış politikasının Doğu Akdeniz Milletleri için rahatsızlık ve huzursuzluk yarattığı bir gerçektir. Bu huzursuzluğu ilk duyan Yugoslavya olmuştu. Mussolini ilk önce Fiume meselesini ele aldı. Fiume, 1920’de İtalya ve Yugoslavya arasında yapılan bir anlaşmayla serbest şehir olarak bağımsızlık statüsüne kavuşmuştu. Fakat Faşistler burada karışıklık çıkarırken Mussolini de başa geçer geçmez bu konuyu ele aldı. Yugoslavya üzerinde baskı kurarak, Fiume’nin İtalya’ya katılmasını sağladı. İtalya’nın sertlik gösterisi ikinci olarak Yunanistan’a yöneldi. Yunanistan-Arnavutluk sınırını düzenlemek için kurulmuş bulunan milletlerarası komisyonundaki İtalyan temsilcisinin Yanya’da öldürülmesi üzerine İtalyan donanması Korfu adasını işgal etti. İtalya, Yunanistan’dan elli milyon liralik tazminat istedi. Yunanistan, İtalya’dan çekindiği için tazminatı ödemeyi kabul etti³.

¹ Aydemir, **II. Adam**, II, s.88.

² Fahir Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, Ankara, 1991, s.171–173.

³ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.175.

Faşist İtalya günden güne Arnavutluk üzerinde nüfuzunu artırıyor. 1924 yılı sonunda eski başkanlardan Ahmet Zogo'nun Arnavutlukta iktidarı ele geçirmesi İtalya'nın işini kolaylaştırdı. Zogo, kendi diktatörlüğünü korumak için İtalya'ya dayandı. Mussolini İtalyan parlamentosuna bu paktı sunarken "*Arnavutluk'un bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü İtalya'nın Adriyatik'teki durumu için bir garantidir*" diyordu⁴. Bu anlaşma Yugoslavya tarafından tepki ile karşılandı.

Yugoslavya, İtalya- Arnavutluk anlaşmasına 1927'de Fransa ile imzaladığı bir dostluk anlaşmasıyla cevap verdi. Bunu üzerine İtalya, Arnavutluk ile İkinci Tirana Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşmayla Arnavutluk tamamen İtalya'nın himayesi altına girdi. Bu gelişme İtalya-Yugoslavya ilişkilerini iyice gerginleştirdi. İtalya'nın Arnavutluk vasıtasıyla Balkanlar'a el atması Yunanistan'ı da rahatsız etti. Öte yandan Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu'ya da yayılma emelleri Türk-İtalyan ilişkilerine daima soğukluğun egemen olmasına sebep oldu⁵.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye-İtalya ilişkileri normal olarak devam etti. 1928'de imzalanan Tarafsızlık Anlaşması'yla daha da pekiştirildi. İtalya ile tek sorun, savaş öncesi döneme kadar 12 Ada'larla sınırlıydı. Mussolini yayılcı bir politika izlemeye başlayınca ilişkiler olumsuz bir havaya girdi⁶.

Balkan Antantı, İtalya'dan duyulan rahatsızlığın bir sonucuydu. 1930'lu yıllarda İtalya sömürgeci faaliyetlere girdi. Mussolini bir kongrede Akdeniz'e 'Bizim Deniz' diyerek 'Tarihi Hedefleri'nin Asya ve Afrika olduğunu belirtti. Ardından adalara tahkimat yaptırdı. Bütün bunlar, Türkiye'yi endişelendirdi⁷.

İtalya, Almanya'dan aldığı destekle 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgal ve 9 Mayıs 1936'da ilhak etti. Milletler Cemiyeti İtalya'nın böyle bir istila siyasetini protesto etti. İtalya'yı işgalden vazgeçirmek için bir dizi önlemler alındı. Fakat alınan önlemler yeterli olmadı. Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı Türkiye'nin kaygılarını arttırdı⁸.

1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin diğer tehlikelerinden daha çok İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinden duyduğu endişe neticesinde ortaya çıktı. İtalya'nın yayılcı tutumu, Türkiye'ye boğazların

⁴ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.177.

⁵ Aydemir, **II. Adam**, II, s.93.

⁶ Görün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.210-212.

⁷ Türkkaya Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, Ankara, 1985, s.29-33.

⁸ Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, s.223-227.

güvenliği meselesini çözüme kavuşturma fırsatı verdi. Nitekim İtalya, bu sözleşmeden rahatsız olduğunu gizlemediyse de 2 Mayıs 1938'de sözleşmeyi imzalamayı kabul etti. Akdeniz Paktı, Ocak 1936'da İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin ardından İngiltere'nin Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya garanti vermesiyle ortaya çıktı. Akdeniz Paktı, Türkiye'yi müttefik ülkelere biraz yaklaştırdı. Fakat mihver devletlerin içinde yer alan İtalya ile ilişkilerinin daha da bozulmasına neden oldu.

İngiltere'ye yakın olan Türkiye, İngiltere ile İtalya arasında Ocak 1937'de imzalanan anlaşmadan sonra, İngiltere'ye yakınlık avantajını kullanarak İtalya ile anlaşma girişimlerinin arttırdı. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano arasında 2-3 Şubat 1937'de görüşmeler başladı. Fakat Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin torpillenmesi krizi ve şüphelerin İtalya üzerinde yoğunlaşması, olası bir anlaşmayı engelledi. Kriz ile ilgili olarak 10-11 Eylül 1937'de Nyon'da yapılan konferansa İtalya katılmadı⁹.

7 Nisan 1937'de İtalya Arnavutluk'u işgal etti. Böylece, İtalya Balkanlar'a adımını atmış oldu. İşgal, İtalya'nın yayılmacı politikasının tescili oldu. Türkiye bu yayılmacı politikayı bizzat kendisine yönelik olarak değerlendirdi. Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinin hemen ardından gerçekleştirilen bu hareket Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki niyetlerinin günışığına çıkmasını sağladı¹⁰.

Türkiye'nin, Balkan Antantı'nın ve Sadabat Paktı'nın yapılmasına önderlik etmesi ve güvenlik kuşağı oluşturmasındaki temel kaygı İtalya tehlikesi oldu. 19 Ekim 1939'da imzalanan Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı, İtalya'nın endişe verici siyasetine bir karşılıktı¹¹.

2- Fransa ile İlişkiler

I. Dünya Savaşı'nın sonunda dört imparatorluğun yıkılmasıyla, Fransa Avrupa'nın kuvvetler dengesinde sivrildi. Fransa Almanya'yı yenmişti. Fransa Almanya'nın intikam duygusu içinde olduğunu biliyordu. Ortaya çıkan güvenlik

⁹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938)**, Ankara, 1990, s.113-117.

¹⁰ Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, s.243-245.

¹¹ Tahsin Onat, **Türk Siyasî Tarihi**, Ankara, 1978, s.219-221.

meselesi, Fransa dış politikasının temel faktörü oldu. Bu sebeple Fransa bir Alman saldırısına karşı tedbirler aramaya başlamıştı¹².

Fransa daha barış konferansında bir Almanya saldırısını önleyecek en etkili tedbirin Ren bölgesini sınırları içine katmakta gördü. Fakat İngiltere ve ABD yeni bir Alsace-Lorraine meydana getirmekten korktukları için Ren bölgesinin Almanya'dan ayrılmasına razı olmadılar. Bunun yerine Fransa'ya bir Alman saldırısına karşı ortak garanti vermeyi teklif ettiler. Fransa Ren'i alamayınca bu teklife razı oldu. 28 Haziran 1919'da askerî yardım vadeden anlaşmaları imzaladılar. Fakat Amerikan Senatosu, hem Versay Anlaşması'nı hem de anlaşmayı tasdik etmeyi reddedince, İngiltere'nin taahhüdü de yürürlüğe girmede.

Fransa, Almanya'ya karşı İngiltere ve ABD'yi yanına alamayınca, Almanya'nın etrafında ki küçük devletlerle ittifak anlaşmaları yapma yoluna gitti. Bunun için ilk olarak Belçika ile 7 Eylül 1920'de bir ittifak imzaladı. İkinci ittifakı Polonya ile imzaladı. Polonya, Almanya ve SSCB'den toprak alarak kurulmuştu. SSCB'deki Bolşevik rejimle de bir savaş yapmıştı. Bu sebeple hem Almanya'dan hem de SSCB'den çekiniyordu. Fransa'nın ittifak teklifi Polonya'nın yüreğine su serpti. Fransa'ya gelince, Almanya tehlikesine karşı SSCB'nin yerine Polonya'yı ikame etmiş oldu¹³.

Fransa bundan sonra Küçük Antant'ı oluşturan Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile dayanışmayı öngören anlaşmalar imzaladı. Fransa'nın bu ittifaklar sistemi, 1815'ten sonra Metternich'in almış olduğu tedbirlere benziyordu. Belçika, Polonya ve Küçük Antant devletleri ile yapmış olduğu bu anlaşmalar ile modern bir ittifak meydana getirdi.

Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı Devleti borçlarının tasfiyesiyle paralel gelişti. Söz konusu borçların tasfiyesindeki anlaşmazlıklar, Türk-Fransız ilişkilerinde sıkıntılı günlerin yaşanmasına neden olmuştur. İki ülke ilişkilerini etkileyen bir diğer faktör de, Türkiye-Suriye sınır anlaşmazlığıydı. Bu tür anlaşmazlıkların daha rahat çözülmesi amacıyla, 3 Şubat 1930'da Fransa'nın başkenti Paris'te "Dostluk, Uzlaştırma, Hakemlik" Anlaşması, imzalandı. Anlaşma ilişkileri yumuşattı. Fakat bu anlaşma, Hatay Meselesi ile

¹² Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.154–156.

¹³ Uçarol, **Siyasî Tarih**, s.98–101.

gerginleşen ortam sebep gösterilerek Türkiye tarafından 29 Aralık 1937’de tek yanlı olarak bozuldu¹⁴.

Savaş öncesi dönemde Türkiye-Fransa ilişkilerini, borçların tasfiyesi ve daha da önemlisi “Hatay Meselesi”nin çözümü konuları belirledi. Dünyadaki siyasî karışıklığın ve gelişen olayların karşısında, her iki ülke de kendi siyasetlerini tespit ve takip etme lüzumunu hissettikçe, bu problemlerin özellikle Hatay Meselesi’nin çözümü kolaylaştı.

Batılı devletlerin Balkanlara ve Doğu Akdeniz’e olan ilgileri, savaş tehlikesinin artmasına paralel olarak çoğaldı. Mihver devletlerin yayılcı bir tutum içerisine girmesiyle batılı devletler, Balkanların ve Akdeniz’in, siyasî ve askerî faaliyetlerden uzak kalmasından yana tavır gösterdiler. Bu gergin durum karşısında Fransa, Orta Doğu’nun en güçlü ve istikrarlı devleti konumundaki Türkiye ile Hatay Meselesi sebebiyle bozuk olan ilişkilerini kısa zamanda düzeltmek ihtiyacını duydu¹⁵.

Mayıs 1938’de Hatay’da yapılması gereken seçimler, Fransız memurların yanlı tutumları nedeniyle gerçekleşemedi. Türkiye buna, sınıra 30000 Türk askerini yığarak cevap verdi. Daha sonra, Mesele’yi çözüme kavuşturmak üzere Türk ve Fransız askerî heyetleri, 13 Haziran 1938’de bir araya geldi. 3 Temmuzda ise iki ülke Hatay’ın toprak bütünlüğünün korunmasına ve siyasî statüsünün devamına karar verdi¹⁶. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Hatay Meselesi’nin çözümü, Türkiye’nin Fransa’ya karşı daha sıcak ve samimi davranmasına yol açtı. Avrupa’da kurulan hassas dengeler Türkiye’nin kendi sınırlarını garanti altına alma çabalarını etkiledi.

Bu doğrultuda değişik ülkelerle bir dizi görüşmeler yapıldı. SSCB ile yapılan görüşmeler olumsuz, İngiltere ve Fransa ile yapılanlar ise olumlu sonuçlandı. Böylece savaş öncesi dönemin hemen öncesinde Türkiye–Fransa ilişkileri olumlu yönde gelişti. Farklı fikirlere sahip olan iki ülke aynı tarafta yer aldı¹⁷.

3- İngiltere ile İlişkiler

İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 1930’lu yıllardan sonra işbirliği şeklinde genişlemeye başladı. Avrupa’daki ve Akdeniz’deki gelişmeler Türkiye’yi

¹⁴ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s. 277–279.

¹⁵ Gönübol–Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası(1919–1938)*, s.132–136.

¹⁶ Sina Akşin, *Atatürk’ün Dış Politikası ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s.308–309.

¹⁷ Faruk Sönmezoglu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, 1989, s.205–207.

İngiltere'ye yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma; ekonomi alanında işbirliği, siyasal yakınlaşma ve ittifak ilişkisiydi. Almanya Türkiye'den tütün, krom gibi hammadde ithali ve karşılığında mamul madde satışına dayalı olarak kurduğu ilişkiyle Türkiye'nin dış ticaretteki payını gittikçe yükseltti. Almanya'nın 1930'dan itibaren Türkiye üzerindeki etkisinin artması İngiltere'yi kaygılandırdı. Aslında bu durumdan sadece İngiltere değil Türk yetkilileri de kaygı duydular. Bunun üzerine Alman etkisini frenlemek için 1936'da Karabük demir- çelik işletmelerinin yapımı, Alman Kruup firmasının daha iyi koşullar önermiş olmasına rağmen İngiliz Brassert firmasına verildi¹⁸.

İngiltere'nin Türkiye'de ki Alman iktisadi etkisini zayıflatmak için yaptığı girişimlerden biri de Mayıs 1938'de toplam 16.000.000 sterlinlik bir kredi açmasıydı. Türkiye'yi kendi ekonomik alanında tutmak isteyen Almanya Ekim ayında 150. 000. 000 marklık kredi açarak buna karşılık verdi. 1936'da İngiliz kralı İkinci Edward'ın İstanbul'u ziyareti özellikle Türk kamuoyunda İngiltere hakkında olumlu bir havanın esmesine neden oldu. Bir yıl sonrada Taç giyme töreninde Başbakan İsmet İnönü'nün Londra'ya resmi ziyarette bulunması ilişkilerdeki yakınlığı gösteriyordu¹⁹.

İngiltere, Almanya tehlikesinden çekindiği için dünyada bir denge politikası izlemeye başladı. Hitler'in saldırganlık politikasına karşı yatıştırma politikasını izleyip, Alman tehdidine karşı çıkarımın olduğu ülkelere yakınlaştı. İşte bu ülkelere biri de Türkiye idi.

İngiltere ile Türkiye arasında 1930'lardaki doğrudan işbirliğinin ilk önemli göstergesi Akdeniz Paktı ile ortaya çıktı. İtalya'dan çekinmekte olan Türkiye güvenliğini sağlamak için İngiltere ile ittifak kurma yollarını aradı. Fakat İngiltere bu dönemde hala İtalya'yı Almanya'nın yanından çekebileceğini düşündü ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri doğrudan bir ittifak ilişkisine girmek istemedi. Ne var ki, 1935 Ekim'inde İtalya'nın Ege'deki adalarda askerî tahkimata başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırdı²⁰.

Türkiye, İtalya'nın saldırganlığına karşı Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarına katıldı. Bu da İtalya'nın tepkisini çekti. Hatta bunun üzerine Londra

¹⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, I, İstanbul, 1994. s.139–142.

¹⁹ Rıfat Uçarol, **Siyasî Tarih**, İstanbul, 1987, s.72–74.

²⁰ William Hale, **Türk Dış Politikası**, İstanbul, 2003, s. 53–55.

Hükümeti Fransa, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan'a İtalya'nın saldırısına karşı yardım etme garantisi verdi. Türkiye dâhil Akdeniz ülkelerinden bazılarında kısa süreli ve çok taraflı güvence veren İngiltere, Türkiye'yi rahatlatamadı. Türkiye'nin ısrarlarına rağmen İngiltere ikili pakt veya ittifak yapmaya yanaşmadı. İngiltere hem bu tür bir paktın yüklenimleri karşılayabilme konusunda kuşkuluydu, hem de kendi yanına çekmeyi umduğu İtalya ile ilişkileri koparmak istemedi²¹.

Lozan Anlaşması'nın ardından ortaya çıkan meselelerden biri de Musul Meselesi'ydı. Musul Meselesi'nin çözümüne kadar İngiltere ile ilişkiler, oldukça gergindi. Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine yaklaşımı ve hareketleri, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı olumsuz ve sinirli bir tavır sergilemesine neden oldu. Ancak bu tavır Mesele'nin İngiltere lehine çözülmesini engelleyemedi. Zira Türkiye'nin diplomatik ilişkilerdeki gücü fazla değildi.

5 Haziran 1926'da imzalanan anlaşmanın ardından ilişkilerde normalleşme sağlanmasına rağmen aradaki soğukluk fark edilebilir nitelikteydi²².

Musul Meselesi'nin çözümünde Milletler Cemiyeti ve İngiltere'nin tavrının Türkiye'nin menfaatlerine aykırı olması iki ülke ilişkileri arasında soğukluğa neden oldu. Fakat bu soğukluk devletlerarası ilişkilerdeki gelişmelerin paralelinde kayboldu. 1930'dan itibaren Türkiye'nin dış ilişkilerindeki gelişmeler, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üyeliğiyle değişmeye başladı.

Türkiye-İngiltere ilişkileri, önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın, Akdeniz, Balkanlar ve Orta Doğu'daki siyasî ve iktisadi nüfuzlarını arttırma gayretlerinin etkisi altında gelişti. 1934'den sonra Türkiye üzerinde tesirlerini göstermeye başlayan İtalya tehlikesi, Türkiye'yi daha kesin bir şekilde İngiltere'ye yaklaştırdı. Öte yandan, İtalya'nın Habeşistan'a saldırarak Akdeniz'deki kuvvet dengesini kendi lehine bozması, İngiltere'yi de Doğu Akdeniz'in en güçlü devleti olan Türkiye ile işbirliği yapmaya sevk etti²³.

Ocak 1936, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesi bakımından bir dönüm noktasıydı. İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasını takiben İngiltere ile Türkiye arasında

²¹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.158–160.

²² Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.258–260.

²³ Gönlübol-Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919–1938)**, s.117–119.

yürütülen görüşmeler neticesinde İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya ile Türkiye'ye saldırı anında yardım garantisi verdi. Böylece "Akdeniz Paketi" doğdu²⁴.

Bu gelişmenin ardından Türkiye, Boğazlarla Meselesi'ni gündeme taşıdı. Montrö'de yapılan konferansta İngiltere, Türkiye'nin görüşlerine gayet olumlu yaklaştı. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardımcı olabilecek nitelikteydi.

Bu tarihten sonra Türkiye, İngiltere'ye ihtiyacı olan askerî malzeme siparişleri vermeye başladı. Askerî bölge ve ulaşım merkezlerinin tesisi karşılıklı anlaşmalarla İngiliz şirketlerine yaptırıldı. Boğazlar bölgesinde deniz tahkimatı kurma, İzmir, İstanbul ve Trabzon limanlarını modernleştirme, çeşitli yerlerde havaalanları ve liman inşası izni verildi. İngiltere'ye, askerî üslerden yararlanabilme fırsatı tanındı. 1936'de İngiltere ile Karabük Demir-Çelik Fabrikası inşaatı sözleşmesi, Almanya'nın daha elverişli teklifine rağmen imzalandı. Aynı yıl Türk-İngiliz Takas Anlaşması ve 27 Mayıs 1938'de Londra Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmalar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini oluşturdu²⁵.

Avrupa'daki bu gelişmeler, karşılıklı anlaşmalara ve dolayısıyla ittifaklara neden oldu. Dış politikalarının yakınlığı sebebiyle Almanya ve İtalya bir araya geldi. Bu birliğin karşısında İngiltere'nin başı çektiği müttefikler de güç birliği anlaşmaları yaptılar. 1939 Mart'ında Almanya'nın Çekoslovakya'yı ilhakı ve Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkiye'yi taraf olmaya itti. 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ortak bildiri Türkiye'nin müttefik devletler arasında yer alacağını işaretliydi. Böylece İngiltere ile olan ilişkiler, işbirliği ile neticelendi²⁶.

2 Eylül 1939'da Almanya Polonya sınırını aşarak askerî bir harekâta başladı. Bu harekât, daha sonra II. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açan karşılıklı savaş ilanlarını da arkasından sürükledi. İngiltere, hareketlerin sıcaklık kazanmasını, Almanya'nın tavırlarını ve SSCB'nin siyasetini yakından takip ediyordu.

Savaşın başlamasıyla Türkiye ittifak çabalarını yoğunlaştırdı. Eylül-Ekim aylarında Moskova'daki görüşmeler, SSCB'nin değil ittifak, düşmanca tavırlarına sahne oldu. Görüşmelerden sonuç alınamayınca, İngiltere, Fransa ve Türkiye

²⁴ Armaoğlu, XX. yy Siyasî Tarihi, I, s.344-346.

²⁵ Armaoğlu, XX. yy Siyasî Tarihi, I, s.159-161

²⁶ Akşin, Atatürk'ün Dış Politikası ve Diplomasisi, s.110-113.

arasında üçlü ittifak anlaşması imzalandı. Türkiye, 19 Ekim 1939'da imzaladığı bu anlaşma ile dış politikasına uygun bir adım atarak savaşa katılmamak için gayretini arttırdı. Türk basını, paktı Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu karşılarken, savaşa katılma ihtimalini, ateşin bölgeye düşmesine bağladı²⁷.

Türkiye'nin konumu gereği hassas dengelerle uyguladığı tarafsızlık politikası kısmen başarıya ulaştı. Savaşın başlangıcındaki bu tarafsızlık politikası savaşın başlamasıyla birlikte savaş dışı kalma politikasını da beraberinde getirdi. Türkiye bundan böyle, İngiltere ve müttefiklerin yanında yer almasına rağmen savaşa girmemek için uğraş verecekti.

4- Almanya ile İlişkiler

Almanya Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kuvvetli bir sol akım kendisini göstermiş ve özellikle Versay Anlaşması'nın doğurduğu tepkiler dolayısıyla bir süre sonra milliyetçi grup, sol akımın karşısında kendisini göstermiştir. Sosyalist merkezin kuvvetli oluşu sağ ve sol akımların herhangi birinin ön plana çıkmasını engellediyse de, ülkenin iç ve dış şartları merkezi gittikçe zayıflattı. Sonunda Hitler'in partisi Nasyonal-Sosyalist Partisi (Nazi) iktidara geldi. Parti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren hücum kıtaları anlamına gelen SA'lar ile militarist bir yapıya dayanmaktadır. 1925'de partinin kendi polis kuvvetini teşkil eden ve muhafız kıtaları anlamına gelen SS'ler kuruldu²⁸.

Naziler, 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Anlaşması'nın oluşturduğu düzeni değiştirmeyi hedefleyerek "Revizyonist" bir dış politika izlemeye başladı. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği devletlerin endişelerine sebep oluyordu. Türkiye'de bu durum pek korku yaratmıyordu. Çünkü "Bir millet bir devlet" politikasını haklı buluyordu. Hitler, 1 Mart 1935'de Saar havzasını Almanya'ya kattı. Versay Anlaşması'nın mecburi askerliği yasaklayan hükmünü kaldırdı. Denizde savaş gemileri inşasına başladı²⁹.

Hitler, asıl hareketine 1938 Mart'ında Avusturya'yı işgal ederek başladı. 23 Eylül'de, Çekoslovakya'dan Sudet bölgesinin teslimini istedi. Bu gelişmeler üzerine

²⁷ Selim Deringil, **Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, 1994, s.81-83.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **II. Adam**, II, İstanbul, 1985, s.81.

²⁹ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, Ankara, 1991, s.98.

28 Eylül'de Münih Konferansı toplandı. Konferansta Sudet bölgesinin Almanya'ya verilmesine karar verildi. Hitler'in Sudet bölgesini işgalle yetinmeyerek Çekoslovakya'da Polonyalı ve Macar azınlıkları meselesini ortaya atarak bu ülkenin tasfiyesine yöneldi.

Alman orduları 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'ya girdi. 21 Mart'ta ise Litvanya kendi toprak parçası olan Memel'i Almanya'ya bıraktı. Hitler'in Alman milletine ve dünyaya karşı ilan ettiği "Bir millet, bir devlet ve tek şef" sloganı artık sınırlarını aşmıştı. Ama Hitler sınır aşmaya da yeni bir isim bulmuştu; "Hayat sahası, yeni düzen" Hayat sahasının elbette ki sınırı yoktu. O sırada henüz Danzig şehri ele geçirilmemişti. Danzig'i Almanya'dan ayıran Polonya idi. Anlaşmalara göre Danzig şehri serbest bir şehirdi. Almanya güçlenince Danzig Hitler'in şefliğini benimsedi³⁰. İşte böylece Almanya-Polonya meselesi ortaya çıktı. Sorunun çözümü ise II. Dünya Savaşı demekti.

Türkiye ve Almanya, 1. Dünya Savaş'ında aynı safta yer almış ve mağlup olmuş iki ülke idi. Fakat, milli mücadelenin ardından yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Anlaşması'ndan duyduğu rahatsızlık ne ise, Almanya'nın, Versay Anlaşması'ndan duyduğu rahatsızlık o idi. 1933'te Almanya'da Naziler iktidara geldi. Hitler, Almanya'nın durumundan istifade ederek halkı arkasına almayı başardı. Almanya'yı müthiş bir çalışma temposuna sokarak kısa zamanda her alanda müthiş bir gelişme sağladı³¹.

Türkiye, o yıllarda tıpkı Almanya gibi ekonomik gelişme içerisine girdi. 1933–1937 yılları arasında uygulanmak üzere kabul edilen ilk beş yıllık iktisadi kalkınma planı, Hitler iktidarı dönemine denk geldi. Kabul edilen kalkınma planı Türkiye'nin, teçhizat bakımından dışarı ile temaslarını arttırmasını gerektirdi. Hitler, bu fırsatı kaçırmadı. Türkiye'yi siyasî ve ekonomik nüfuzu altına almak için diplomatik ve ekonomik yatırımlar yaptı³².

Böylece Almanya'nın Türkiye'ye vermek istediği "Yardım edebilecek tek ülkenin Almanya olduğu" imajı kısa sürede yerleşti. 1933–1939 yılları arasında gelişen ekonomik ilişkilerle Türk ekonomisindeki Almanya payı %50'lere vardı. Bu durum, ülkedeki Alman yanlısı görüşlerin daha da artmasına neden oldu.

³⁰ Yavuz Özgüldür, **Türk–Alman İlişkileri (1923–1945)**, Ankara, 1993, s.90.

³¹ Adolf Hitler, **Kavgam**, İstanbul, 1994, s.34–40.

³² Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.352–355.

Almanya'nın Türk ordusu ile kurduğu yakın ilişkiler ve ordu içerisinde yaptığı propaganda Türkiye'deki Alman hayranlığının özellikle orduda nüksetmesini sağladı³³.

Türkiye, Almanya'nın sınır değişikliği fikirlerini askerî harekâtıyla çözümlene istediğini ve İtalya ile yakınlaşmasını fark edince ister istemez Almanya'ya şüpheyle bakmaya başladı ve daha tedbirli bir politika izleme ihtiyacı duydu. Çünkü Türkiye, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik siyasetini tehlikeli bulmaktaydı. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması sonucunda ortaya çıkan "Akdeniz Paketi", Almanya'nın rahatsızlık duymasına neden oldu³⁴. Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla bölgede işbirliği sağlamaya çalışan Türkiye'nin girişimleri Almanya'nın tedirginliğini arttırdı.

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi İngiltere SSCB çıkarlarını tatmin ederken, Almanya'nın tepkisine neden oldu. Bunun üzerine Türkiye, hiçbir zaman Almanya'ya karşı bir grubun içinde yer almayacağını, İngiltere ile kurulan ilişkinin, İtalya'ya karşı kurulduğunu Almanya'ya ilettili³⁵.

Almanya'nın 25 Kasım 1936'da Japonya ile Anti-Komiten Paketi'nı ve İtalya ile 6 Kasım 1937'de Berlin-Roma mihverini kurması, Türk Hükümetini, Almanya'ya karşı daha dikkatli olamaya sevk etti. 12 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı, Türkiye'de görünür bir tepkiye neden olmadı. Almanya'nın bu hareketi, bir zamanlar Türkiye'de Sevr Anlaşması'na karşı gösterilen sert tepkilere benzetilmiş, aynı şekilde Almanya'nın da Versay Anlaşması'na karşı haklı mücadelesi şeklinde yorumlandı.

Almanya'nın dünyadaki tüm Almanları birleştirmek istemesi ve faaliyetlerini Orta Avrupa'da gerçekleştirmesi, Türk kamuoyunda tehlikesiz görüldü ve hatta sempatiyle karşılandı. Şüphesiz, olumsuz bir tepkinin doğmamasında, ülkedeki Alman taraftarlığının ortaya çıkardığı sempatinin payı büyüktü.

Almanya, genişleme ve kendisine hayat sahası oluşturma faaliyetlerini Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal ederek sürdürdü. 23 Mart 1939'da zorla imzalatılan anlaşmayla Romanya da Alman nüfuzu altına girdi. Almanya'nın böylelikle, giderek Balkanlara kayması ve nerede duracağını bilinmemesi, Türkiye'yi İngiltere ve

³³ Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, s.94-96.

³⁴ Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, s.98-101.

³⁵ Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, s.115-117.

Fransa ile daha da yakınlaştırmasına yol açtı. Balkan Antantı Alman yayılması karşısında geçerliliğini yitirdi. Zira bu antanta katılan Balkan devletleri kendilerini Almanya ve İtalya'ya karşı koyabilecek güçte görmemekteydiler³⁶.

Türkiye savaştan hemen önce Almanya'ya güven duymaması neticesinde diğer batı devletlerine yaklaştı. Yakınlaşma, askerî teçhizat ve ekonomi ile ilgili anlaşmalar yapılmış bulunan Almanya'nın tepkisini çekti. Anlaşmalarla sabit olan yükümlülüklerini yerine getirmeyen Almanya'ya karşı Türkiye krom sevkıyatını durdurma kararı aldı. Ekonomik zararlar ve askerî malzeme ihtiyacı ise müttefiklerden karşılanmaya çalışılacaktı. Almanya'nın bu girişimleri engelleme çabaları sadece SSCB ile imzalanmaya çalışılan anlaşmayı etkiledi. Böylece Türkiye-Almanya ilişkileri savaş öncesi dönemde zaman zaman sekteye uğradı ve Türkiye, tarafsız kalmaya çalıştığı dış politikasını değiştirmek zorunda kaldı³⁷.

B- TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

ABD Bileşik Devletleri (ABD), I. Dünya Savaşı'na Almanya tarafından tehdit edildiğini iddia ettiği için girmişti. Savaşın sonunda Başkan Wilson, adil ve devamlı bir barış düzeninin kurulmasını samimiyetle arzu ettiğini belirtti. Başkan Wilson'un 14 ilkesi böyle bir barışın temelini oluşturdu. Başkan Wilson barışın korunması için devamlı bir barış teşkilatının kurulmasına birinci derecede önem verdi. Fakat Wilson'un bu düşünce ve faaliyetleri daha ilk günlerden itibaren ABD'de çeşitli tepkilere yol açtı. Daha Milletler Cemiyeti Paketi hazırlanırken çeşitli görüşler ortaya atıldı. Bu görüşlerden en önemlisi Milletler Cemiyeti Paketi'nin Monroe Doktrini'ni koruyan bir hükmü içermesiydi³⁸.

Almanya'nın Versay Anlaşması'nı reddetmesiyle Almanya ve müttefikleriyle ABD arasında savaş hali hukuken devam etmiş oluyordu. ABD bu durumdan pek hoşnut değildi. Bu sebepten dolayı kongre kararı ile ABD 1921 Temmuz'unda Almanya ile savaş haline son verdiğini ilan etti³⁹.

ABD, Avrupa'dan ilgisini kesmekle beraber, Latin ABD ve Uzakdoğu ile daha fazla ilgilendi. Almanya'nın yenilmesi, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa meselelerinin

³⁶ Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, s.115-116.

³⁷ Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, s.122-126.

³⁸ Veli Yılmaz, **Siyasî Tarih**, İstanbul, 1998, s.280-283.

³⁹ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.213-215.

içine dalması, bu devletlerin Latin ABD ile ekonomik ve ticaret ilişkilerinin azalmasına sebep oldu. Bu bölge ABD'nin ticaret ve ekonomisi için gayet avantajlı bir alan olarak ortaya çıktı.

Almanya ve Çarlık SSCB'nin yıkılması, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa meseleleri dolayısıyla Uzakdoğu ile ilgilerinin zayıflaması, Uzakdoğu'yu da ABD ekonomisi için geniş ve rekabetsiz bir pazar olarak ortaya çıkardı.

C-TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dünya sahnesine çıkması ile Avrupa'daki devletler gücünü kaybetti. Rus demokrat hareketinin fikir babası ve SSCB'de Marksizm'in en iyi yorumcusu Plehanof, daha 1889'da bunun er veya geç başarılacağını ve hatta bu hareketin ilk önce SSCB'de başarılacağını büyük bir kongre önünde söylemişti⁴⁰.

I. Dünya Savaşı sonunda Avrupa, Galipler, Mağluplar ve SSCB olarak üç cepheye ayrıldı. 1918'de Almanya'ya Versay anlaşması dikte edilirken SSCB'ye de müdahaleler başladı. Cenevre'de toplanan Dünya Ekonomik Konferansı'nda, Fransa, Almanya'dan ağır savaş tazminatının yanı sıra, Sovyetlerden de Çarlık idaresinin borçlarını istedi. Hâlbuki Çarlık idaresi tarihe kavuşmuştu. Baskı altındaki Almanya ile SSCB arasında bir nevi yakınlaşma gelişti. 16 Nisan 1922'de Almanya ile SSCB arasında Rapallo'da bir anlaşma imzalandı. Buna göre iki taraf birbiri ile diplomatik ilişkiler kuracaktı⁴¹.

Hitler'in, saldırılarında Avrupa'nın pasif durumu Almanya ve SSCB'yi ister istemez karşı karşıya getirdi. İşte bu sırada Avrupa'yı şaşkırtan bir olay gerçekleşti. Bu olay; Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'yı ziyaret etmesiydi⁴².

Molotof ve Ribbentrop arasında bir SSCB - Almanya saldırmazlık paktı imzalandı. Hâlbuki tam o günlerde Moskova'da SSCB temsilcileri ile İngiltere ve Fransa temsilcileri müzakere halindeydiler. Moskova'daki görüşmeler Paris ve Londra'da uzun süredir devam eden toplantıların devamı niteliğindedir. Moskova müzakereleri hiçbir sonuç alınmadan sürdü. Batılı temsilciler yetkisizdi. Sovyetler ise geniş talepler içindeydiler.

⁴⁰ A. Suat Bilge, **Türkiye-SSCB İlişkileri (1920-1964)**, Ankara, 1992, s.90-91.

⁴¹ Kamuran Görün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara, 1991, s.103-105.

⁴² Aydemir, **II. Adam**, II, s.97-98.

SSCB-Almanya paktından sonra İngiltere ve Fransa temsilcileriyle, yürütülen görüşmelere son verildi. Avrupa bu olay üzerine büyük bir şok geçirdi. Artık Almanya ve SSCB birbirlerine iyice yaklaşmışlardı ki; yaptıkları ikinci bir anlaşmayla Polonya topraklarını bile paylaştılar⁴³.

1- 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması

17 Aralık 1925'te Dışişleri Bakanları Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" Lozan sonrasında Türkiye ile SSCB ilişkilerinde ilk önemli gelişmeydi.

Türkiye açısından bakıldığında böyle bir anlaşmanın imzalanmasında en önemli neden, Musul Meselesi'nin 16 Aralık 1925'te aleyhte sonuçlanmasıydı. İngiltere ile bu anlaşmazlık sürerken, Şubat ayından beri patlak veren Şeyh Sait ayaklanması Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıda zor durumda kalmasına yol açtı. Lozan ertesinde batılı devletlerle sorunları tamamen çözemeyen Türkiye SSCB'yi bir destek merkezi olarak gördü⁴⁴.

SSCB açısından bakıldığında da benzer bir durum söz konusuydu. 1 Aralık 1925'te imzalanan Locarno düzenlemesiyle Almanya'nın batı sınırı güvence altına alınırken, doğu sınırı hakkında benzer bir önlem alınmadı. SSCB bunu, kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirdi. Batılı devletler birer birer SSCB'yi tanımaya başladılarsa da, henüz kendi aralarındaki ilişkileri düzenleme aşamasındayken bu ülkeyi dışladılar. Bu durum SSCB'yi endişeye sevk etti⁴⁵.

Ankara Büyükelçisi Surits tarafından 1921 anlaşmasını geliştirerek, ilişkileri düzenleyecek bir anlaşma yapma önerisi Eylül 1924'te İsmet Paşa'ya iletildi ve hazırlıklara başlandı. Ancak bir yandan SSCB ile İngiltere arasındaki görüşmeler ve diğer bir yandan da Musul hakkındaki çözüm çabaları sürerken anlaşma imzalanamadı. Anlaşma Locarno ve Musul Anlaşmaları'nın ardından 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalandı. Anlaşma üç madde, üç protokol ve bir gizli mektuptan oluşuyordu:

⁴³ Ahmet Ş. Esmer, **Siyasî Tarih**, Ankara, 1953, s.74–77.

⁴⁴ Bilge, **Türkiye–SSCB İlişkileri (1920–1964)**, s.79–81.

⁴⁵ Feridun Cemal Erkin, **Türk–Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s.99–102.

“Madde 1. Bağıtlı taraflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe, bir askerî eylemde bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeye yükümlüdür.

“Madde 2. Bağıtlı taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmaya yükümlüdür. Bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç devletçe, öteki bağıtlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya ve bunun gibi, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamaya yükümlüdür. Bundan başka, bağıtlı taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmayacaktır.

“Madde 3. İşbu anlaşma onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi üç yıl olacaktır. İleride, bağıtlı taraflardan biri, sözü geçen sürenin bitiminden altı ay önce anlaşmaya son vermek istediğini bildirmezse, anlaşma kendiliğinden bir yıl süre ile uzatılmış sayılacaktır.”⁴⁶.

Dışişleri komiseri Çiçerin tarafından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü’ye verilen mektupta ise şu hususlara değiniliyordu: *“Sayın Bakan, bugün iki Hükümet arasında imzalanan anlaşmayı bütünleyici nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova’da yapılan anlaşmalardan beri iki taraf arasında süre gelen içten dostluğun bozulmayacağını ve bunun bağıtlı taraflardan birinin üçüncü bir ya da birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim.”⁴⁷.*

Mektubun tek tarafı olarak verildiğini ve Türkiye ile İngiltere arasında gerginliğin sürdüğünü göz önüne alan İsmail Soysal bu mektubun “Türk Hükümetinin SSCB’den, yetersiz de olsa elde edebildiği bir güvence” olduğuna işaret etti.

1925 anlaşmasının 1929 yılında imzalanan bir protokolle iki yıl uzatılması ikili ilişkilerde önemli bir gelişmeydi. Bu yıllar arasında ilişkileri etkileyen olumlu veya olumsuz gelişmeler de meydana geldi. Olumlu gelişmelerin ilki, 29 Nisan 1926’da Ankara’da yeni SSCB Büyükelçiliği’nin açılması ve ikincisi, iki ülke sınırının kesin olarak belirlenmesine ilişkin bir protokol imzalanmasıydı. Yine Kasım 1926’da

⁴⁶ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.321.

⁴⁷ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.322.

Odesa’da buluşan Dışışleri Bakanları Tevfik Rüştü ve Çiçerin ticaret anlaşması konusunda bir sonuca varamasalar da Milletler Cemiyeti’ne üyelik ve Balkanlarda izlenen politikalar hakkında görüş alışverişinde bulundular. Görüşmelerden sonra Çiçerin, Mustafa Kemal’e yazdığı mektupta, SSCB’nin Türkiye’nin Balkanlar’daki çıkarlarını tehlikeye sokacak herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildirdi. Türkiye ise, sürekli üyelik verilmediği takdirde Milletler Cemiyeti’ne girmeyeceğini açıkladı. Türkiye için sürekli üyelik söz konusu olmadığından, bu açıklama üye olunmayacağı anlamına geliyordu⁴⁸.

Bunun arkasından, SSCB’nin önerisi üzerine Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı’na Türkiye Mart 1928’de davet edildi. İki ülke Briand-Kelleog Paktında ve Litvinov Protokolünde de ortak hareket ettiler.

İlişkileri olumsuz yönde etkileyen gelişmeler ise şöyle sıralanabilir:

1- 1928’de Türkiye ile İtalya arasında Dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının imzalanması.

2- 1928’de Türkiye’nin Osmanlı’dan kalan borçları ödeme konusunda ilgili devletlerle anlaşma sağlaması. Bu anlaşma, Çarlık SSCB’nin borçlarını ödemeyi reddeden SSCB’yi zor durumda bırakıyordu.

3- 12 Ekim 1929’da İngiltere’nin Akdeniz donanmasının İstanbul’u ziyareti ve filo komutanının Mustafa Kemal tarafından kabul edilmesi.

4- 1929’da Türkiye’de komünistlerin toplu halde tutuklanması olaylarıdır.

Bu gelişmeler altında, 1925’te imzalanan anlaşmanın “Yürürlük süresinin uzatılmasına ilişkin protokol” SSCB Dışışleri Halk Komiseri yardımcısı Karahan’ın Ankara’yı ziyareti sırasında 17 Aralık 1929’da imzalandı. Protokol üç madde ve gizli tutulan bir ek protokolden oluşuyordu:

“Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında 17 Aralık 1925 günü Paris’te yapılan dostluk ve tarafsızlık anlaşması, sona ermesi gününden başlayarak, iki yıl süreyle uzatıldı. Bununla birlikte, bağıtlı taraflardan biri anlaşmaya son vermek istediğinde olduğunu iki yılın bitiminden altı ay önce öteki tarafa bildirmezse, anlaşma bir yıllık yeni bir dönem için kendiliğinden uzatılmış sayılacaktır.

⁴⁸ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.315–316.

“Madde 2. Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletlerarasında, yayımlanmış bağitlar dışında hiçbir yüklem bulunmadığını açıklar. Tarafların her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal bağitlar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı yükümlenir.”⁴⁹

1929 protokolü, Türkiye'nin dış politikada SSCB'ye geniş ölçüde bağımlı kalacağı bir belge olarak görüldü. Buna gerekçe olarak, komşu devletlerle anlaşma imzalanmadan önce, onay aranması gösterildi. Fakat bu yükümlülüğün karşılıklı olduğu gözden kaçırılmamalıydı. Üstelik aynı yorumu yapanlar 1930'larda Türk dış politikasının SSCB'ye endekli olmaktan çıkıp, batılı devletlerle ilişkileri düzeltmeye başladığının altını çizmekteydiler⁵⁰. Başka bir yorum da Türkiye'nin bu protokol gereği SSCB'ye ayak uydurduğu, SSCB'nin ise 1935'te Fransa'yla yardımlaşma anlaşması ve 1940'ta Bulgaristan'la ittifak görüşmeleri yaparken Türkiye'ye danışmadığı yönündeydi.

SSCB gerek 1935'te, gerekse 1940'ta Türkiye'nin onayını almış olsaydı Türkiye'nin bu konudaki yakınmalarına yanıt verebilirdi. Oysa Türkiye, Ekim 1939'da Fransa ve İngiltere ile pakt imzalarken hem önce SSCB'ye haber vermişti, hem de SSCB'nin onayını almak için değişiklikler istemişti. Sonuç olarak, 1929 protokolü Türk- Sovyet ilişkilerinin 1930'ların başlarında nedenli yakın olduğunun göstergesiydi.

Sonuç olarak, 1925 anlaşması her iki devletin bu içerikte imzaladıkları ilk anlaşmaydı. Anlaşma ikili ilişkilerin bu dönemine hukuki ve siyasî boyutlarda temel oluşturdu⁵¹.

2- 1927 Ticaret Anlaşması

SSCB 1922'den başlayarak Türkiye'de ticaret temsilcilikleri açmıştı. Temsilciliklerin statüsü ve komünizm propagandası yaptıkları iddiası iki hükümet arasında sorun yaratıyordu. Sorun asıl olarak, SSCB'de ticaretin devletin tekelinde olması ve Türkiye'deki temsilcilerin devlet memuru olmaları nedeniyle diplomatik

⁴⁹ Tamer Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Ankara, 1991, s.170.

⁵⁰ Tamer Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Ankara, 1991, s.172.

⁵¹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.322.

dokunulmazlık istemelerinden kaynaklanıyordu. Üstelik Şubat 1926'da SSCB, Türkiye'den gelen bazı mallara sınırlamalar getirdi. Mayıs'ta ise, Odesa limanı Türkiye'den gelen mallara kapandı. Bütün bunlar Odesa'da bir araya gelen Dışişleri Bakanları Tefik Rüştü ve Çiçerin tarafından ele alındı. Görüşmeler 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması"nın imzalanmasıyla sonuca bağlandı. Buna göre;

1)SSCB'nin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlendi. Ticari temsilcilikler, yardımcıları ve binalar, diplomatik dokunulmazlık kazandılar. Hangi şehirlerde ticari temsilcilik açılacağı sayıldı; İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir (Kars ve Artvin'de açtırılmadı).

2)Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul ettiler. Böylece, Türkiye kaynaklı mallara Batum'dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu.

3)Türkiye'nin SSCB'ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirildi.

Anlaşma iki devlet arasındaki sorunları tamamen ortadan kaldırmaktan uzaktı⁵².

3- 1930 Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü

1930'lara gelindiğinde uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iki devlet arasındaki ilişkilerin işbirliğine dayandı. Türkiye- SSCB ilişkilerinde 1929 protokolü ile Türkiye'nin dış politika alanında SSCB'ye bağımlı duruma geldiği yorumları yapılırken, öte yandan da 1930'larda (Özellikle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle)ilişkilerde dengenin varlığından söz edilmektedir.

"Denge" Türkiye açısından SSCB-Batı bölünmüşlüğüne kullanabilmesi bakımından oldukça önemliydi. Çünkü Türkiye batılı devletlerle sorunlarını çözmüş ve statükocu devletler Türkiye'nin değişimci kampa katılmasının önüne geçmeye çalışmaktaydılar. İkili ilişkilere gelince, ne 1929'da bağımlılık, ne de 1930'larda denge vardı. Doğrusu bağımlılık ya da denge yerine 1930'ların ortasına kadar ilişkilerde işbirliğinin egemenliği vardı⁵³.

Söz konusu dönemde önce Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü'nün Eylül 1930'da SSCB'yi ziyaret etti. Gezi 3 Ekim 1930'da yayınlanan ortak bir bildiriyle sonuçlandı.

⁵² Bilge, *Türkiye-SSCB İlişkileri (1920-1964)*, s.86-88.

⁵³ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.399-402.

Ardından 17 Mart 1931’de Ankara’da Büyükelçi Surits ile Tevfik Rüştü arasında “Karadeniz ve ona bitişik denizlerde deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin protokol” ile 1925 anlaşmasının beş yıllık süreyle uzatılmasına ilişkin protokol imzalandı.

İlk protokol 1929 protokolünün ayrılmaz bir parçası olarak tanımlandı:

*“Bağıtılı yüksek taraflardan her biri, öteki bağıtılı tarafa altı ay önce bildirmeden, Karadeniz’de ya da ona bitişik denizlerdeki savaş donanmalarını güçlendirecek herhangi bir savaş gemisini tezgâha koymayacak ya da böyle bir gemiyi yabancı gemi tezgâhlarına ismarlamayacak ya da söz konusu denizlerde bulunan kendi savaş donanmasının gücünü arttırmak sonucunu verebilecek herhangi bir başka önlem almayacaktır.”*⁵⁴

Deniz kuvvetlerini düzenleyen protokol 22 Temmuz 1931’de yürürlüğe girdi. 1925 anlaşmasını uzatma protokolü ise, 30 Ekim 1931’de Litvinov’un Türkiye’yi ziyareti sırasında onaylandı⁵⁵.

4- İsmet Paşa’nın Moskova Ziyareti

Başvekil İsmet Paşa 25 Nisan - 10 Mayıs 1932’de SSCB’ye, Odesa, Moskova, Leningrad ve Harkov’u kapsayan resmi bir ziyarette bulundu. İkili görüşmelerde şu konular ele alındı:

- 1- Kültürel işbirliğinin artırılması,
- 2- Uluslararası alanda işbirliğinin sürdürülmesi (Türkiye özellikle Balkanlarda izlediği politika üzerine bilgi verdi ve Milletler Cemiyeti’ne üye olma isteğini SSCB’ye kabul ettirdi),
- 3- Farklı politik sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması,
- 4- SSCB’nin Türkiye’ye kredi vermesi (8.000.000 dolar, faizsiz, yirmi yıl içerisinde tarım ürünleriyle ödemeli, kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı koşullarını içeren)⁵⁶.

İsmet Paşa’nın 1932’deki gezisi en az iki açıdan önemliydi: Birincisi, Türkiye Milletler Cemiyeti’ne üye olma konusunda SSCB’yi ikna etti. Ziyaretin ardından 18 Temmuz 1932’de üye oldu. Üye olurken Milletler Cemiyeti Misakına koyduğu bir

⁵⁴ Armaoğlu, XX. yy Siyasî Tarihi, I, s.280–281.

⁵⁵ Armaoğlu, XX. yy Siyasî Tarihi, I, s.281–282.

⁵⁶ Görün, Türk-Sovyet İlişkileri, s.108–110.

çekinceyle SSCB'ye güvence verdi: SSCB saldırgan taraf olmadığı sürece Türkiye üçüncü devletlerin SSCB'ye yaptırımlarına katılmayacağını açıkladı⁵⁷.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına başlangıç olarak gösteren yorumlara iki kısa yanıt verilebilir. Birincisi, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne SSCB'nin onayını alarak girdi ve bu durum dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün ağzından dile getirildi. İkincisi, 1934'de SSCB'nin de örgüte katılımından sonra, iki devlet bu platformda da işbirliği yaptılar⁵⁸.

SSCB'nin Türkiye'ye vermeyi kabul ettiği kredi önemliydi. Ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında Sovyet uzmanların büyük katkısı oldu. Sağlanan kredi bu planın mali kaynaklarının üçte birini oluşturuyordu. Protokolü 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanan kredi ve teknik yardımla 1934'te Kayseri, 1935'te Nazilli dokuma fabrikaları açıldı. Çok daha önemlisi, bu kredi 1930'ların İkinci yarısında Almanya ve İngiltere'den alınan kredilere örnek oluşturdu ve Türkiye'yi yanına çekmeye çalışan devletler uygun koşullarla kredi verme yolunu izledi⁵⁹.

İsmet Paşa'nın ziyareti sırasında 1 Mayıs kutlamalarını Kremlin'de resmi erkânla birlikte izlemiş olması, bu dönemdeki ilişkilerin soğuk savaş döneminde oluşacak ilişkilerden ne kadar farklı olduğunu göstermesi bakımından ilginçti. Türkiye Başbakanının ziyareti bir yıl sonra, Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıldönümü kutlamaları sırasında karşılık gördü. SSCB Deniz Kuvvetleri Komiseri General Voroşilov başkanlığındaki geniş bir heyetle yapılan bu ziyaret sırasında SSCB'nin Türkiye'ye desteği bir kez daha vurgulandı⁶⁰. Eylül 1934'te Stalin'le Atatürk'ün Soçi'de buluşmaları gündeme geldi. Atatürk'ün daha önce hiç yurtdışı gezisine çıkmamış olması bu görüşmeyi daha önemli hale getiriyordu. Görüşmede 1925 anlaşmasının 10 yılına uzatılması da tasarlanıyordu fakat görüşme yapılamadı.

⁵⁷ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.499–501.

⁵⁸ Deringil, *Denge Oyunu–İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.96–98.

⁵⁹ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul, 1997, s.190–193.

⁶⁰ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.468–469.

5- Montrö Konferansı (22 Temmuz 1936)

Türkiye uluslararası şartların değişmesine bağlı kalarak 1930'ların başından itibaren Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesi yönünde girişimlerde bulundu. Türkiye, bu önerisini 23 Mayıs 1933'te Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda dile getirdi. Ardından, Nisan 1935'te Almanya'nın zorunlu askerliği kabul etmesi ve Kasım 1935'te İtalya'ya karşı alınacak önlemler görüşülürken, Milletler Cemiyeti'nde gündeme getirildi. İkili düzeyde de SSCB ve İngiltere ile görüşmeler sürdürüldü. 1933'te Voroşilov'un Ankara'yı ziyaretinde önemli gündem maddelerinden biri de boğazlar oldu. Toplantı öncesi, 1 Mayıs 1936'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri Numan Menemencioglu Sovyet Hükümeti ile görüş alışverişinde bulundu. Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihli notasıyla ilgili devletlere boğazlar rejiminde değişiklik istediğini bildirdi ve onları toplantıya çağırırdı.

Diğer devletlerin yanı sıra SSCB, Türkiye'nin çağrısını 16 Nisan'da olumlu biçimde yanıtladı. SSCB de Lozan'da getirilen düzenlemeden rahatsızdı ve değişiklikten yanaydı. Konferansta boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin ise serbest geçişini savundu. Ayrıca Türkiye'nin boğazları silahlandırma isteğini destekleyerek, silahların SSCB tarafından sağlanmasını da önerdi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Sonuçta, Montrö Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936'da imzalandı⁶¹.

Sözleşmeyi takiben SSCB, Ekim 1936'daki Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. Ayrıca Türkiye'den, SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Türkiye ise karşılığında SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedi ve ayrıntıları Moskova'da görüşmeyi önerdi. Bu sırada Türkiye, SSCB'nin önerisinden İngiltere'yi haberdar etti. İngiltere, Boğazlar üzerine imzalanacak ayrı bir ittifakın

---

⁶¹ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.120-123.

Montrö'yü geçersiz kılacağını, diğer yandan, eğer yapılacak ittifak Montrö çerçevesinde yapılırsa o zamanda bunun gereksiz olacağını bildirdi⁶².

SSCB görüşmelerin İngiltere'nin telkini nedeniyle sonuçsuz kaldığını öne sürdü. 19 Ekim'de Litvinov Büyükelçi Zekai Apaydın'a açıkça, "*Anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onu almadıkça bir şey diyemiyorsunuz*"⁶³ dedi. Bu gelişme ilişkilerde gerginlik yarattı. Türkiye'nin ayrı bir ittifak imzalamak istememesinde İngiltere'nin telkininin yanı sıra, ekonomik gerçekler de vardı. Türkiye SSCB'den ekonomik yardım almaksızın böyle bir girişimi yararlı bulmuyordu. İnönü durumu şöyle dile getiriyordu: "*Bugün ekonomik ilişkilerimiz Alman pazarına bağlıdır. Bu ilişkilerimizde alışverişimiz önemli bir ölçüde sarsılır ise zararımız ve zaafımız pek büyük olur*"⁶⁴.

İlişkilerdeki gerginliği azaltmak için Atatürk- Stalin görüşmesi bir kez daha gündeme geldiyse de, yine gerçekleşmedi. Sonunda 13 Temmuz 1937'de Tefik Rüştü Aras Moskova'ya gitti. Görüşmelerde Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikalarıyla Orta Doğu'daki durum gündeme geldi. Heyet Moskova'da iyi karşılanmadığı gibi, Stalin tarafından da kabul edilmedi. 16 Temmuz'da yayınlanan ortak bir bildiriyle üçüncü devletlere işbirliğinin sürdüğü mesajı verilmeye çalışıldı. Montrö sonrası ilişkiler artık o kadar sıcak değildi⁶⁵.

Ç- TÜRKİYE'NİN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ

1- 1928 Türkiye-Afganistan Anlaşması

Türkiye, doğulu devletler içerisinde ilk ve yakın ilişkileri Afganistan ile kurdu. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü sıralarda iki devlet arasında, 1 Mart 1921'de, Moskova'da, bir dostluk anlaşması imzalamıştı. Bununla, iki ülke arasında çeşitli alanlarda başlamıştı. Lozan Anlaşmasından sonra ise, Türkiye ile Afganistan arasındaki bu ilişkiler daha da gelişti⁶⁶.

Afganistan Kralı Amanullah Han, Mayıs 1928'de Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyareti takiben, 25 Mayıs 1928'de Ankara'da Türkiye ile Afganistan arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, 1921'de Moskova'da imzalanan

⁶² Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.343-346.

⁶³ Oran, TÜRK DIŞ POLİTİKASI, I, s.201-202.

⁶⁴ Oran, TÜRK DIŞ POLİTİKASI, I, s.202-203.

⁶⁵ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.345-346.

⁶⁶ Oran, TÜRK DIŞ POLİTİKASI, I, s.364-365.

dayanışma anlaşmasının tazelenmesi anlamına geliyordu. İkinci maddenin “*Bağıtlı taraflardan birine karşı düşmanca bir eylem ortaya çıkarsa, diğer bağıtlı taraf, o saldırının önlenmesi için elinden gelen tüm çaba ve çalışmayı göstermek için ve buna rağmen savaş, bir oldubitti olursa iki Hükümet durumu, aralarında yeniden incelemeyi yükümlenir*” ifadesi ve üçüncü maddenin “*Bağıtlı taraflardan her biri diğer bağıtlı tarafa yöneltilmiş, hiçbir ittifaka veya siyasal, askerî, ekonomik ve parasal bir anlaşmaya veya düşmanca bir eyleme katılmamayı yükümlenir.*” ifadeleri, o dönemde Türkiye’nin imzaladığı tüm tarafsızlık anlaşmalarının standart metninden kopya edilmişti⁶⁷.

Ancak “*Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan’ın milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi için isteyeceği hukuk, bilim ve askerî alanda uzmanları seçip, Afgan Devleti’nin hizmetine vermeyi yükümlenir*”⁶⁸ biçimindeki 5. Madde sadece Afganistan ile Türkiye arasındaki özel bağların dile getirilmesiydi. Bu anlaşma ile Afganistan’a gönderilen subay, öğretmen ve doktor sayısı çoğaltılmış ve bundan sonra hiçbir çıkar çatışması olmayan iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli gelişme gösterdi.

2- 1928 Türkiye-İtalya Anlaşması

Mussolini’nin iktidara gelişiyle birlikte, İtalya yeniden genişleme ve yayılma politikasını izlemeye başladı. Mussolini’nin “Büyük İtalya, Bizim Deniz Akdeniz” gibi kavramlarla ortaya çıkması, uluslararası alanda olduğu gibi, Türkiye’de de endişe uyandırdı. Bu arada İtalya, Adriyatik kıyılarıyla yakından ilgilenmeye başladı ve Musul bunalımı sırasında Fransa gibi İngiltere’yi destekledi. Hatta 1925’te, Türkiye’nin Musul’u kuvvet yoluyla almak istemesi halinde, İtalya’nın da Anadolu’ya asker çıkaracağı söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Bunlar da İtalya’ya karşı duyulan güvensizliği çoğalttı⁶⁹. Musul sorununun çözülmesi üzerine, 1926’dan itibaren, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile arasının düzelmeye başlaması, Türk-İtalyan ilişkilerini de etkiledi.

İtalya’nın Arnavutluk’u etkisi altına alması, Yugoslavya’da endişe uyandırdı ve bu devlet Fransa ile bir ittifak imzaladı. Fransa ise Orta Avrupa ülkelerinin

⁶⁷ Uçarol, **Siyasî Tarih**, İstanbul, 1987, s.490–491.

⁶⁸ Uçarol, **Siyasî Tarih**, İstanbul, 1987, s.491-492.

⁶⁹ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.350–353.

bazılarıyla Küçük Antant'ı meydana getirdi. Bu bakımdan İtalya, Küçük Antant'a karşı Doğu Akdeniz'in iki güçlü devleti Türkiye ve Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak denge kurmak istedi⁷⁰.

Bu sıralarda Türkiye, batılı devletlerle ilişkilerini düzeltmek gereği duyuyordu. Bu nedenlerden dolayı iki devlet arasında bir yakınlaşma başladı. Ancak bu tarihlerde Türkiye-Yunanistan ilişkileri henüz bir düzene koyulmamış olduğundan, üçlü bir sistemin kurulması gerçekleşmedi. Buna karşılık, Türkiye ile İtalya arasında, 30 Mayıs 1928'de Roma'da, Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması imzalandı.

Anlaşmanın, klasik tarafsızlık anlaşması hükmü niteliğindeki 1. Maddesine göre; taraflar kendilerine yöneltilen hiçbir siyasal ya da ekonomik oluşuma katılmamayı kabul ediyorlardı. 2. Maddesine göre taraflardan biri, barışçı tutumuna rağmen bir ya da birkaç başka devletçe saldırıya uğrarsa, öteki taraf anlaşmazlığın süresi boyunca, tarafsız kalacaktı. 4. Maddesinde ise Antlaşma'nın yorumlanmasında ve uygulanmasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar doğrudan doğruya ve yalnızca bir tarafın isteği üzerine, La Haye Adalet Divanı'na sunulacaktı⁷¹.

Türk-İtalyan anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri bir düzene soktu. Fakat bu uzun sürmedi. İtalya'nın 1930'lardan itibaren genişlemeye çalışması, Türkiye'de İtalya'ya karşı yeniden güvensizlik duyulmasına yol açtı. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler zayıflamaya başladı⁷².

3- 1932 Türkiye- İran Anlaşması

Türkiye'nin İran ile ilişkileri, Cumhuriyetin ilanını takiben gelişme gösterdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 3 Mart 1924'te, kabul ettiği bir kanunla Halifeliği kaldırması, İran'da bir kısım halk tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay Türk-İran ilişkilerinin gelişmesini bir süre engellemişti. Diğer yandan sınır olayları iki ülkenin karşılıklı itham ve protestolarına neden oldu. Bu durum Musul sorununun sürdüğü günlerde ve 1925'te Doğu isyanının bastırılmasından sonra da devam etti⁷³.

Sonuçta, bu olaylara ve anlaşmazlıklara son vermek üzere, Türkiye ile İran arasında, Tahran'da, 22 Nisan 1926'da, bir Güvenlik ve Dostluk Anlaşması

⁷⁰ Deringil, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.209-210.

⁷¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası(1911-1980)*, İstanbul, 2004, s.294.

⁷² Sönmezoglu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.292-293.

⁷³ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s.492-495.

imzalandı. Fakat ‐Ebedi Dostluk‐ amacı ile yapılan ve sınır b6lgelerinde g6venliğin sağlanmasını, olayların 6nlenmesini esas alan bu anlaşma, sınır sorunlarını kesin olarak 6z6mledi ve sınır olayları bundan sonra da s6rd6. Bu da iki 6lke arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden oldu, hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesini yarattı.

Bununla beraber, iki 6lkenin 6abaları sonucunda, 15 Haziran 1928’de Tahran’da, 1926 tarihli T6rkiye-İran G6venlik ve Dostluk Anlaşması’na ek bir protokol, arkasından da, 23 Ocak 1932’de, yine Tahran’da, T6rk-İran Sınır Hattının Tayini, ayrıca Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakemlik Anlaşması imzalandı. Bunlarla da, T6rkiye-İran sınır sorunu kesin şekilde 6z6mlandı⁷⁴.

Sınır sorununun 6z6mlenmesinden sonra, T6rk-İran ilişkileri olumlu y6nde gelişmeye başladı. Bunun 6zerine de, iki 6lke arasında ‐dostluk ve kardeşlik bağlarını g6çlendirmek‐ amacıyla, 5 Kasım 1932’de, Ankara’da, T6rkiye-İran Dostluk Anlaşması imzalandı.

G6r6ld6đ6 gibi T6rkiye, 1923’ten 1932 yılına kadar ge6en on yıl i6erisinde, dış politikasında, Lozan Anlaşması’nın uygulanmasından doğan veya Lozan Barış Konferansı’nın sonraya bıraktığı sorunları 6z6mlemeye 6alıştı. Aynı zamanda batılı ve doğulu devletlerle iyi ilişkiler kurdu, bunun sonucunda da uluslararası toplum i6erisinde saygın ve diğer bağımsız devletler gibi eşit bir stat6 kazandı⁷⁵.

4- Balkan Antantı (9 şubat 1934)

Balkan 6lkeleri arasında barış ve ortak g6venliğin korunması amacıyla işbirliği istekleri 6eşitli devlet adamları tarafından dile getirildi Fakat ilk 6nemli adım Milletlerarası Barış B6rosu’nun 6–10 Ekim 1929’da Atina’da d6zenlediği 27. Evrensel Barış Kongresinde, Yunanistan’ın eski Başbakanlarından Papanastasiu tarafından atıldı. Bu adım, Balkan Devletleri arasında ortak sorunları ve 6ıkarları ele alacak bir Balkan Birliği Enstit6s6 kurulmasının teklif edilmesiyle atıldı. Teklif, g6n6n koşulları i6inde olumlu karşılandı ve katılan devletler, kendi aralarında gayri resmi, bir dizi konferans yapılması kararını aldılar.

Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930’da, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, T6rkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’nın katılımlarıyla Atina’da toplandı.

⁷⁴ Armaoğlu, XX. yy. Sıyasi Tarihi, I, s.208–210.

⁷⁵ G6nl6bol-Sar, Atat6rk ve T6rkiye’nin Dış Politikası (1919–1938), s.180–181.

Devletler arasındaki siyasal farklılıkların öne çıkmadığı konferansta şu kararlar alındı:

1- Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapmak.

2- Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçıl yoldan çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı olarak yardımlaşma gibi hükümler içeren bir “Balkan Paktı” hazırlamak.

3- Balkan ulusları arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan birliğinin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmak.

Bu kararların alınmasına karşın, daha ilk toplantıda taraflar uzlaşamadılar. Azınlıklar ve İtalya'nın Balkan politikası gibi siyasal konularda ortak karar alınamadı.

İkinci Balkan Konferansı 20–26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplandı. Statükocu ve değişimci devletler arasında yakınlaşmayı sağlamak için ekonomik, teknik ve kültürel alanlara ağırlık verildi. Bununla birlikte, Balkan Paktı'nın geleceğini etkileyecek biçimde devletlerin tutumları belli olmuştu. Aralarındaki sorunları çözmüş olan Türkiye ve Yunanistan, birlikte hareket ediyor ve bir Balkan Paktı'nın hazırlanması için büyük çaba gösteriyorlardı⁷⁶.

Revizyonist dış politika izleyeceğinin işaretlerini veren Bulgaristan ile İtalya'nın etkisi altında bulunan Arnavutluk, bu fikre uzak dururken, Küçük Antant üyesi olan Romanya ve Yugoslavya, güvenliklerini sağlama konusunda Balkan birliğinin ateşli savunucusu olmayı tercih ediyorlardı.

Üçüncü Balkan Konferansı, 23–26 Ekim 1932'de, Bükreş'te toplandı. Konferansta azınlıklar sorunu ele alındığında, Bulgaristan kendi isteği doğrultusunda karar çıkmayacağını anlayınca görüşmelerden çekildi. Bunun üzerine beş Balkan ülkesi, çeşitli alanlarda uzmanlardan oluşan komisyonlar kurarak, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan İşçi Bürosu, Balkan Posta Birliği gibi kuruluşların oluşturulmasına ve Gümrük Birliğine karar verdiler⁷⁷.

Türkiye, Bulgaristan'ın katılmayacağı bir Balkan Paktı'nın hedeflediği barış ve ortak güvenliği sağlamaktan aciz olacağı düşüncesindeydi. İsmet Paşa ve Tevfik

⁷⁶ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.588–592.

⁷⁷ Sönmezoglu, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, s.213–215.

Rüştü Bey, Bulgaristan'ı pakta katılmaya razı etmek üzere, 20 Eylül 1933'te, Bulgaristan'ı ziyaret ettiler. Bu ziyaret sırasında, iki ülke arasında 1929'da imzalanmış olan, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması beş yıllık bir süre için uzatılmış olmakla birlikte Bulgaristan, Türkiye'nin, Ankara ile Atina arasında imzalanmış olan samimi anlaşmaya katılma önerisini reddetti⁷⁸.

Dördüncü Balkan Konferansı, 5–11 Kasım 1933'te Selanik'te toplandığı zaman Balkan devletleri Bulgaristan'sız yollarına devam etme konusunda fikir birliğine varmışlardı. Konferansta Balkan Paktı ele alındı ve kabul edilen bildiriye yine Bulgaristan'a kapılar açık bırakılarak Balkan Paktına bütün Balkan devletlerinin katılması umudu dile getirildi.

Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutumlarına karşın, Şubat 1934'te Belgrad'da toplanan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanlarının hazırlamış oldukları Balkan Antantı Paktı, 9 Şubat 1934'te imzalandı. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin İtalyan tehdidi göz önünde tutulacak olursa Balkan Antantı Paktı'nın İtalya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı, Balkan devletleri arasında işbirliğini sağlamak üzere imzalandığı söylenebilir⁷⁹.

Balkan Antantı Paktı, bir giriş ve üç maddeden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tarafların Balkanlar'da var olan toprak düzeninin sürdürülmesi ve güvence altına alınması konusunda kesin kararlı oldukları belirtildi. Maddeleri ise şunlardı:

1- Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerine ait tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak güvence altına alacaktır.

2- Taraflar, bu anlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapacaktır. Bu paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirlerine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunulmayacaktır. Diğer tarafların izni olmaksızın herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir hüküm üstlenilmeyecektir.

3- Balkan Paktı, bütün Balkan ülkelerine açıktır.

Balkan Antantı Paktı'na, Türkiye ve Yunanistan birer çekince koymuşlardı. Türkiye, SSCB'ye karşı yöneltilmiş herhangi bir eylem, hiçbir zaman, katılmayacağını açıklamıştı. Yunanistan ise, onay belgesinde açıkladığı gizli

⁷⁸ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.337–340.

⁷⁹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.592.

çekincesinde Balkan Paktı'nın amacının, yalnızca Balkan devletlerinden gelecek bir saldırıyı karşılamak olduğunu belirtmiş ve kendisinin, paktın bir gereği olarak hiçbir durumda büyük devletlerden birine karşı savaş etmeyeceğini bildirmişti. Böylece Yunanistan'ın İtalya'dan gelecek bir saldırıya karşı Balkan Paktnı işletmeyeceği, paktın sadece Bulgaristan'dan gelecek bir saldırıya karşı yapılmış olduğu bir kez daha netlik kazanmıştı⁸⁰.

Balkan Antantı'nda yer alan dört Balkan devleti, uzun süre uluslararası gelişmelere birlikte tepki gösterdiler. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, büyük devletlerin Balkanlara yönelik endişeleri karşısında, paktın yetersiz sistemi, güvenliği sağlayamayınca ikili anlaşmalar yoluna gitmek zorunda kaldılar. Balkan Antantı, son toplantısını Şubat 1940'ta, II. Dünya Savaşı içinde yaptı. Bundan sonra konsey bir daha toplanmadığı gibi, üye devletler (Türkiye hariç)İtalya ya da Almanya'nın işgaline uğradılar. 1941 yılında, savaş koşulları sonucunda balkan antantı tarihe karıştı⁸¹.

5- Sadabat Paktı

İran, Irak ile Afganistan'ın yer aldığı ve Türkiye'nin de hazırlanmasında başrol oynadığı, Sadabat Paktı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir ittifak anlaşması değildi. Esas itibariyle bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasıydı. Bu Pakt'ın imzalanmasında iki ana esas vardır:

1- Sınır sorunlarının kalıcı biçimde çözülmesi isteği:

Pakta taraf devletlerin, coğrafi bakımdan merkezde yer alan İran'la sınır sorunları vardı. İran- Türkiye arasında sınır sorunları yaşanıyordu. İran'ın Afganistan'la da benzer sınır uyuşmazlığı söz konusuydu. Irak- İran arasında da sınır çizgisinin Şaddülarap'ın neresinden geçeceğine dair bir anlaşmazlık vardı. Ayrıca Irak, İran'ın güney Irak'taki Şiiler ve Kuzey Irak'taki Kürtler üzerindeki etkisinden de çekiniyordu.

Bu sorunların temelinde ise güven boşluğu yatmaktaydı. Sınır boylarındaki aşiretlerin soruna taraf devletlerden aldıkları destekle ülkelerindeki güvenliği bozucu eylemlere girişmeleri sınırdaş ülkeleri sıkıntıya sokuyordu. Özellikle İran-Irak-Türkiye üçgeninde yaşayan Kürt aşiretlerin sınır tanımayan isyanları en önemli

⁸⁰ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.338-340.

⁸¹ Oran, TÜRK DIŞ POLİTİKASI, I, s.588.

sorundu. Bu sorunların tümü 1937'den önce çözülmüştü İlgili devletler uzlaşmaların doğurduğu güven ortamının kalıcı olmasını arzuluyorlardı. Bu arzu, Paktın imzalanmasının temel nedeni oldu.

2- Ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteği:

Sömürge veya yarı sömürge döneminden kısa süre önce kurtulabilen (Afganistan–1919, İran–1923, Türkiye–1923, Irak–1932)bu ülkeler için tam bağımsızlığın vurgulanması, hiçbir büyük devletin nüfuz alanı içinde olmadıklarının ilan edilmesi önemliydi. Türkiye dışındaki üye devletler için, bu pakt kurucu oldukları ilk uluslararası örgüttü⁸².

Paktı inceleyen eserlerde, yukarıda sayılanların dışında başka amaçlarında paktın imzalanmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bu yönde ortaya atılmış temel iddia paktın İtalya'ya karşı yapılmış olduğudur. İtalya'nın yayılcı politikasına karşı Orta Doğu ülkelerinin birleşme ihtiyacı duyduklarını söyleyerek, Roma'daki Faşist Hükümetin saldırgan olduğunun bir kez daha vurgulanması İngiltere ve SSCB'nin tercih edebileceği bir açıklamadır. Aslında, böyle bir paktın yapılması daha İtalya Habeşistan'a saldırmadan önce gündeme gelmişti. Zaten, yıllar süren görüşmelerde de İtalya konusuna hiç değinilmemişti⁸³.

Bu, somut iddianın dışında paktın, İngiltere'nin emperyalist politikasına karşı Orta Doğu ülkelerinin birleşme ihtiyacı duymalarından kaynaklandığı veya SSCB'ye karşı yapıldığı da akla gelebilir. Oysa İngiltere onay vermeden Irak'ın böyle bir anlaşmaya taraf olması mümkün değildi. SSCB'nin de Irak dışındaki diğer üç devletle dostluk anlaşmaları vardı. Üstelik SSCB bu paktın imzalanmasını desteklediği gibi Afganistan'ında pakta dâhil edilmesini de önermişti⁸⁴.

Haziran 1930'da İngiltere'nin manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu İran ve Türkiye ile yakınlaşmak istiyordu. Bu amaçla Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa, Türkiye'ye bir ziyarette bulundular. Böylece Irak ve Türkiye arasında daha alt düzeylerde devam eden bir görüşmeler dizisi başladı. Bu görüşmelerde Türkiye ile Irak arasında sınır sorunu daha önce çözüldüğünden, sadece sınırdaki Kürt aşiretlerin çıkarabileceği

⁸² Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, s.261–264.

⁸³ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.364–365.

⁸⁴ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.338.

olası sorunlar üzerinde duruldu. Ayrıca Irak, İran'la arasındaki sorunların çözülmesinde Türkiye'nin aracı olmasını istedi.

Türkiye, 1933'te Irak'ın, Irak-İran-Türkiye arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalanması önerisini, bu anlaşmada İngiltere ve SSCB'nin de bulunması gerektiğini söyleyerek cevapladı. Çünkü 1930 anlaşmasıyla Irak tam bağımsızlık kazanmamış, İngiltere Irak'ın dış politikasını denetim altında tutmaktaydı. Dolayısıyla, İngiltere'nin bulunmayacağı bir saldırmazlık anlaşmasında Irak'ın tek başına yer alması imkânsızdı. Ayrıca 1929 protokolüyle de Türkiye SSCB'ye danışmadan böyle bir anlaşmaya girmeme sözü vermişti. Türkiye'nin sadece İngiltere'nin yer alacağı bir anlaşmada bulunmasını Moskova hoş karşılamayacaktı. Türkiye bu nedenle SSCB'nin de anlaşmada taraf olması gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine İngiltere ve SSCB'ye öneri götürüldü. İngiltere bu dönemde bölgesel paktlara girmeme politikası uyguladığından teklifi reddetti. Bunun üzerine SSCB'nin tek başına pakta yer almasını uygun görmeyen üç devlet önerilerini geri çekti. SSCB ise durumu anlayışla karşıladı ve Afganistan'ın da olası üçlü anlaşmaya dâhil edilmesini önerdi.

2 Ekim 1935'te Cenevre'de İran, Irak ve Türkiye arasında anlaşma parafe edildi. Bir ay sonra Afganistan'da yapılan davete uyarak katıldı. Ama imza için iki yıla yakın bir süre beklendi. Çünkü Irak imzadan kaçınıyordu. Irak'ın bu tutumunun iki nedeni vardı:

Birincisi, Irak ile İran arasında Şaddularap sorunu çözülmemişti. Zaten asıl amacı saldırmazlık ve güven ortamı oluşturmak olan böyle bir anlaşmanın, İran ve Irak arasında bu sorun çözülmeden imzalanması mümkün gözüküyordu.

İkincisi, Irak dört devlet içinde tek Arap ülkesi olmak istemiyordu. Suudi Arabistan'ın ve hatta Yemen'in katılması için öneride bulunulmasını istiyordu. Özellikle 1936'da Türkiye ile Suriye arasında Hatay sorununun ortaya çıkmasının ardından, Arap dünyasından koparak Türkiye'nin yanında yer almak istemiyordu. 1933'de Başbakanlığı Nuri Sait Paşa'dan devralan Yasin Haşemi'nin Arap milliyetçisi politikası, Kral Faysal'ı böyle bir Paktın imzalanmasında daha da çekingen hale getirdi⁸⁵.

Ekim 1936'da Bekir Sıtkı Paşa bir darbe ile Haşemi'yi indirdi ve yerine Hikmet Süleyman'ı Başbakan yaptı. Hikmet Süleyman Irak'ın komşularıyla sorunlarını bir

⁸⁵ Tahsin Ünal, **Türk Siyasî Tarihi**, Emel Matbaası, Ankara, 1978, s.131-133.

an önce çözmeyi düşünüyordu. Bu yüzden 4 Temmuz 1937’de Tahran’da İran-İrak sınır hattı anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla İran’ın istediği biçimde Şaddularap’ta sınır, Talveg Hattı oldu. 7 Temmuz 1937’de ise Sadabad Sarayı’nda dört ülkenin başbakanı Cenevre’de parafe edilen metni imzaladı. Sadabad Paktı 25 Haziran 1938’de yürürlüğe girdi. Pakt bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması özelliği taşıdı. Paktın bu özelliği dört maddede net bir şekilde ortaya çıkmaktaydı:

1- (Madde-1:)Bağıtlı taraflar, birbirlerinin iç işlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma politikası izlemeyi yükümlenirler.

2- (Madde-3:)Bağıtlı taraflar, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleri ile danışmalarda bulunma konusunda anlaşmışlardır.

3- (Madde-4:)Bağıtlı taraflardan her biri içlerinden herhangi birine karşı hiçbir eylemde bulunmamayı yükümlenir.

4- (Madde-6:)Bağıtlı taraflardan biri üçüncü bir devlete karşı saldırıya geçerse, diğer bağıtlı taraflar bir ön bildirimde bulunmaksızın bu anlaşmaya saldıran tarafla ilgili olarak son verebilecektir.

Ama paktın temel nedeni olan aşiretler sorunu, 7. maddede şu ifadeyle buluyordu: *“Bağıtlı taraflardan her biri kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvensizliği sarsmak veya politik rejimi bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir.”* Bu madde olmadan paktın işlevsel olması beklenemezdi. Zaten, II. Dünya Savaşı ortamında paktın 7. maddesi dışındaki maddelerinin fiilen yürürlükten kalktığı görülecekti⁸⁶.

Pakt yürürlüğe girdikten bir süre sonra II. Dünya Savaşı başladı. Ekim 1939’da İngiltere paktın SSCB’ye karşı bir savunma ittifakına dönüştürülmesi önerisini Ankara’ya ilettilse de Türkiye bu önerinin gündeme gelmesini reddetti. Savaşla birlikte pakt tozlu raflara kaldırıldı.

6- 1939 Türkiye-İngiltere-Fransa İttifak Anlaşması

19 Ekim 1939’da Ankara’da Türkiye adına Başbakan Refik Saydam, İngiltere adına Ankara Büyükelçisi Hugh Montgomery-Hugessen ve Fransa adına Ankara

⁸⁶ Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s270-273.

Büyükelçisi Rene Massigli tarafından imzalanan üçlü ittifak olarak da bilinen, yardım anlaşmasının önemli maddeleri şunlardı:

Madde-1 Türkiye bir Avrupa devletince saldırıya uğradığında, Fransa ve İngiltere, fiili olarak Türkiye ile işbirliği yapacak ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdi.

Madde-2 Bir Avrupa devletince Akdeniz bölgesinde Fransa ve İngiltere'ye saldırı durumunda, Türkiye, fiili olarak Fransa ve İngiltere ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecekti.

Madde-3 Bir Avrupa devletince Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye saldırı durumunda, Fransa ve İngiltere, fiili olarak Türkiye ile işbirliği yapacak ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecekti.

Madde-4 Fransa ve İngiltere tarafından 13 Nisan 1939 günlü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve İngiltere savaşa giriştikleri durumda, Türkiye fiili olarak Fransa ve İngiltere ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecekti.

Madde-5 Fransa ve İngiltere, birine ya da ötekine karşı, Akdeniz bölgesinde olmayan, bir Avrupa devletince yapılan saldırı sonucunda bu devletle savaşa girişirse bağıtlı yüksek taraflar hemen dayanışmada bulunacaktı. Türkiye böyle bir durumda Fransa ve İngiltere karşısında tarafsız kalacaktı.

Madde-6 Bu anlaşma hiçbir devlete karşı yöneltilmiş değildi.

Biri gizli askerî sözleşme ile biri gizli üç protokolden oluşan bu anlaşma kısaca, bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan ve İngiltere, Fransa ya da Türkiye'nin katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayıldığı takdirde taraflara karşılıklı yardım etme yükümlülüğü getiriyordu. Savaş Akdeniz'e ulaşmazsa taraflar istişarede bulunacaklardı. Türkiye bu durumda hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya eğilimli bir tarafsızlık politikası izleyecekti. Ayrıca bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde, İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye yardım edeceklerdi. Türkiye ise Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardımcı olacaktı⁸⁷.

---

⁸⁷ Sönmezoglu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.290-294.

Ayrıca, üç numaralı gizli protokol ile İngiltere ve Fransa “Bir Avrupa devletince girişilen askerî eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırlarına erişir erişmez, Türkiye ile işbirliği yapmayı ellerinden gelen tüm yardım ve desteği vermeyi” yükümleniyordu. Gizli askerî sözleşme ise, savaş Balkanlara ulaştığında “eğer durum ve koşullar Bulgaristan’ın bağıtlı taraflardan birine karşı bir eyleme katılacağını gösteriyorsa” , Türkiye’ye Bulgaristan’ın hareketsizliğini sağlamak için, ortaya çıkabilecek çeşitli durumlara uygun askerî önlemleri almayı kabul ediyordu.

İtalya’nın anlaşmanın hükümlerinin işletilmesine neden olabilecek bir hareketinde ise Türk güçleri İngiliz ve Fransızların da katkılarıyla On iki Adalar’ı tehlikesiz duruma getirecekti. Bunlara karşılık, özel anlaşmayla da İngiltere ve Fransa, Türkiye’ye çeşitli maddi ve ayni yardımlarda bulunmayı yükümleniyorlardı. Türkiye’nin yükümlülükleri ancak müttefiklerinin özel anlaşmada yer verilen sorumluluklarını yerine getirmelerinden sonra başlayacaktı⁸⁸.

Türkiye SSCB ile olan dostluğuna sadık kalarak iki numaralı protokolü anlaşmaya ek olarak koydurttu. Böylece anlaşmadan doğan yükümlülüklerinin kendisini SSCB ile silahlı bir mücadeleye sürüklenmesine neden olacak bir eyleme zorlamayacağını beyan ediyordu. SSCB, daha önce Türk- İngiliz ortak demecini barışçı bir girişim olarak nitelendirmişti. Fakat imzalanmasından sonra üçlü ittifakı açıkça bir savaş unsuru olarak gördüğünü ilan etti. Türkiye’yi Almanya ile SSCB’nin arasını bozmaya çalışan ve savaşı Balkanlara yayarak orada Almanya’ya karşı askerî bir cephe kurmak isteyen İngiltere ve Fransa’ya alet olmakla suçladı⁸⁹.

31 Ekim’de Yüksek Sovyet Şurası’nda konuşan Molotov, Türkiye’nin kaderini Almanya’ya savaş ilan eden İngiltere ve Fransa’ya bağlamasının bu ülkeler açısından memnun edici olduğunu, fakat Türkiye’nin kaderini bu devletlere bağlamasının ileride Türkiye’nin pişmanlığa neden olacağını ifade etti⁹⁰.

Komitern’in yayın organında 7 Aralık’ta yayınlanan bir yorumda; paktın Türkiye’nin Sovyet çekincesini içeren iki numaralı protokolü anlamsız buluyordu. Türkiye’nin savaşı Balkanlara yaymak ve orada Almanya’ya karşı bir askerî cephe kurmak amacıyla, pakta girdiğini ifade ediyordu. Fakat bu ülkelerin Türkiye’yi

⁸⁸ Ünal, *Türk Siyasî Tarihi*, s.127–129.

⁸⁹ Öndeş, *İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)*, s.140–142.

⁹⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (191–1980)*, İstanbul, 2004, s.424.

stratejik bir üs haline getirmek istediklerini belirtiliyordu⁹¹. Böylece İtalyan tehlikesi yüzünden İngiltere ve Fransa'ya yaklaşan Türkiye daha savaşın ilk üç ayı dolmadan bir de Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalmış oluyordu.

---

⁹¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (191–1980)**, İstanbul, 2004, s.424.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

A- SAVAŞ ÖNCESİ AVRUPA'DA GELİŞEN OLAYLAR

1- Versay'daki Yanlışlıklar

Büyük savaş'ın neden olduğu kaosu çözmek için toplanan 1919 Paris Barış Konferansı'nda devlet adamları bu savaşı “ tüm savaşları sona erdiren savaş” olarak niteliyorlardı. Fakat 20 yıl sonra Avrupa aynı ikinci defa büyük bir savaşın ilk ateşini yakacaktı. Üstelik ilk savaşın aksine, ikincisi bir “Avrupa savaşı” olmanın ötesine geçecek ve dört kıtayı etkisi altına alacaktı¹.

II. Dünya Savaşı'nın tohumlarını, birincisini sonuçlandıran ve bu tür yıkıma bir daha asla müsaade etmeyeceği vurgulanan düzenlemelerde aramak gerekir. Versay, Avrupa'da sorunları çözmekten çok onları sadece bir süre erteleyen, hatta yeni sorunlara yol açan bir anlaşma oldu. Bu çerçevede II. Dünya Savaşı büyük ölçüde I. Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir ve 1919 düzenlemelerinin çözemediği karmaşadan doğmuştur².

Paris Barış Konferansı'nda kaleme alınan ilk antlaşma Alman barışı oldu. Barış şartları 7 Mayıs 1919'da, Dışişleri Bakanı Brockdorff-Rantzau başkanlığındaki Alman delegasyonuna verildi. Alman heyetinin itirazları kabul görmedi. Şartlar, Almanlar'a bir ultiatom şeklinde 28 Haziran 1919'da Versay sarayında imzalatıldı³. Almanların “Diktat” adını verdikleri 440 maddelik barışın esas noktaları şöyleydi:

Sınırlar: Almanya, Belçika'ya, Eupen, Malmedy ve Moresnet'yi, Fransa'ya Alsece ve Lorraine'i veriyordu. Ayrıca Saar bölgesi Fransa'ya bırakıldı. Polonya'ya Poznan ile PSSCB veriliyor ve Polonya denize çıkıyordu. Burada Danzig serbest şehir oluyor ve Milletler Cemiyeti'nin himayesi altına giriyordu.

Siyasî Hükümler: Belçika'nın tarafsızlığı kaldırılıyor ve Almanya'da bunu kabul ediyordu. Ren nehrinin doğu ve batı kıyılarına 50 km.lik bir şerit dâhilinde Almanya hiçbir askerî tahkimat ve tesis yapmayacaktı. Yani Ren bölgesi askerden

¹ William Lshiner, *Nazi İmparatorluğu, Doğuşu–Yükselişi–Çöküşü*, I, İstanbul, 1992 s.90–93.

² Koçak, *Türk–Alman İlişkileri*, s.87–89.

³ Özgüldür, *Türk–Alman İlişkileri (1923–1945)*, s.75–78.

tecrit ediliyordu. Bundan başka, Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıyordu.

Sömürgeler: Almanya bütün deniz aşırı topraklarından vazgeçiyordu. Bu topraklarda Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında manda rejimleri kuruluyordu. Togo ve Kamerun, İngiliz- Fransız mandasına, Doğu Alman Afrika'sı İngiliz, Raunda ve Urandi Belçika, Güney- Batı Alman Afrika'sı Güney Afrika Birliği, Yeni Gine'nin Almanya'ya ait olan kısmı ile Salomonlar'daki Alman adaları Avustralya mandalarına bırakıldı.

Silahsızlanma: Almanya'da mecburi askerlik kaldırılıyor ordu yüz bin kişiye indiriliyordu. Deniz kuvvetleri sınırlandırılıyordu. Almanya denizaltı ve uçak yapamayacaktı. Bütün gemilerini müttefiklere teslim edecekti.

Tamirat Borçları: Almanya'ya tamirat borcu adı altında bütün savaş tazminatı da yükletildi. Bu borcun miktarı sonradan bir müttefikler arası komisyon tarafından 33 milyar dolar olarak tespit edildi. Bu miktar Almanya'yı ekonomik sıkıntıya mahkûm ediyordu⁴.

2- İngiltere'nin Yatıştırma Politikası

Çekoslovakya'nın temel savunma hattı ve endüstrisinin büyük kısmı, Versay ile verilen Alman sınırındaki Südetler'de bulunuyordu. Bölgede kurulan güçlü Nazi partisi, baskı altında oldukları yolunda propagandaya başlamıştı. Almanya işgal için hazırlandı. Fakat işgal gerçekleşmeden İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain 15 Eylül 1938'de Almanya'ya giderek Hitler'in niyetini öğrenmeye çalıştı. Chamberlain'in bu toplantıdan edindiği izlenim, Almanya'nın denetimli bir şekilde ilerlemesi ve Almanların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin savaşmadan Almanya'ya terk edilmesi durumunda Avrupa'da barışın korunabileceğiydi.

Yatıştırma politikası II. Dünya Savaşına giden dönemde İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain ile özdeşleşen bir politikadır. Chamberlain, Hitler'in esas ilgi alanının doğuda olduğuna inandı. Almanya'nın SSCB'ye karşı kendileriyle ittifaka gireceğini, hatta bir ihtimal Almanya'yı SSCB topraklarına yöneltebileceğini değerlendirdi. Hitler'in Südetler'i aldıktan sonra daha önce Bismarck'ın yaptığı gibi artık durarak kazandıklarını elinde tutmaya çalışacağını umut etti. Fakat

⁴ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.146-149.

Bismarck'dan çok Napoleon'a benzeyen Hitler, durmak bir yana taleplerini daha da artırdı⁵.

Münih Anlaşması yatıştırma politikasının doruk noktasıydı. Konferanstan dönen Chamberlain uçaktan indiğinde “*Size bugün onurlu bir barış getirdim*” demişti. Fakat 15 Mart'ta Almanya, hiç bir Alman'ın yaşayamadığı Çekoslovakya'yı işgale başlayınca, yatıştırma politikasının bittiğini ilan etmek zorunda kaldı. Takip eden haftalarda İngiltere, Polonya'ya garanti verdi ve ciddi savaş hazırlıklarına başladı. Fakat büyük bir savaşı önlemek için artık geç kalınmıştı⁶.

3- ABD'nin Yalnızlık Politikası

ABD Birleşik Devletleri (ABD), I. Dünya Savaşı'nı takiben barış sürecinde adil ve devamlı bir barış düzeninin kurulmasını samimiyetle arzu etmişti. Başkan Wilson'un 14 maddelik notası, böyle bir barışın ilk temel ilkelerinin ifadesi olmuştu.

Milletler arası barış teşkilatının kurulması Başkan Wilson için o kadar önemli olmuştur ki, barış konferansının başında Milletler Cemiyeti Paketi'nı müttefiklere kabul ettirdikten sonra, Amerikan kamuoyunu Milletler Cemiyeti fikrine inandırabilmek için, barışın toprak, sınır vb. meseleleriyle kendisi bizzat uğraşmayarak, hemen ABD'ye dönmüştü. Wilson, barışın korunmasında ABD'nin öncülüğüne inanmıştı. Bunun sonucu olarak ABD, dünya meselelerinin ve Avrupa diplomasisinin içine girmiş olacaktı⁷.

Wilson'un bu düşünce ve faaliyetleri, daha ilk günlerden itibaren ABD'de çeşitli tepkilerle karşılaştı. Daha Milletler Cemiyeti Paketi hazırlanırken, bu konuda ABD'de çeşitli görüşler ortaya atıldı. Wilson da bunları mümkün olduğu kadar göz önünde tutmaya çalıştı. Bu görüşlerden en önemlisi, Milletler Cemiyeti Paketi'nin Monroe Doktrini'ni koruyan bir hükmü ihtiva etmesiydi. Wilson da Paktın 21. maddesinde, oldukça kapalı bir şekilde de olsa, Monroe Doktrini'ni koruyan bir hükmün yer olmasını sağlamıştı.

Nihayet Temmuz 1919'da Versay Anlaşması ve Milletler Cemiyeti Paketi tasdik için ABD Senatosu'na geldi. Bu andan itibaren Amerikan kamuoyunda uzun bir tartışma devresi açıldı. Başlangıçta kamuoyu, Milletler Cemiyeti'ne ve ABD'nin bu

⁵ Osman Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)**, İstanbul, 1974, s.130–132.

⁶ Ahmet Ş. Esmer, **Siyasi Tarih(1919–1939)**, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s.190–193.

⁷ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.213–216.

teşkilata katılmasına aleyhtar değildi. Fakat infırıatçılar ve muhalefetteki Cumhuriyetçi Parti, hem Milletler Cemiyeti ve hem de Versay Anlaşması aleyhine geniş bir kampanya başlattı. Gerçekten, birçok kimseye göre İngiltere ile Fransa Versay Barışı'yla Almanya'yı ezmeği amaçlıyordu. ABD'nin bunu tasdik etmesi bu düzene garanti verecekti.

Milletler Cemiyeti Paktı ise, itirazların üzerinde yoğunlaştığı temel konuyu teşkil etti. Cumhuriyetçiler ve Milletler Cemiyeti'nin aleyhtarları, bu teşkilata girmekle ABD'nin dış politikadaki bağımsızlığını kaybedeceğini ve Monroe Doktrini'nden uzaklaşacağını ileri sürüyorlardı. Bu konuda en fazla itiraz ettikleri nokta, Paktın 10. Maddesiydi. Bu maddeye göre; cemiyetin bütün üyeleri, birbirlerinin toprak bütünlüğü ile bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve bunları dışardan gelecek bir saldırıya karşı korumayı taahhüt ediyorlardı. Bu hüküm, ABD'nin dış politikada şu veya bu şekilde bir hareketine Milletler Cemiyeti'nin karar vereceği ve ABD'nin de buna uymak zorunda kalacağı ve uymak zorunda olduğu şeklinde yorumlandı⁸.

Cumhuriyetçi liderlerden Senatör Lodge, 10. Madde dolayısıyla, *“Hicaz Kralı, bedevilerin saldırısını defetmek için Amerikan askerlerinin gönderilmesini istemek hakkını kazanmaktadır.”* diyordu. Hâlbuki Başkan Wilson ise, Senato Dışişleri Komisyonunda Milletler Cemiyeti Paktı hakkında yaptığı açıklamada, Milletler Cemiyeti Paktı'nın 10. Maddeyi kabul edilmesi için, çok uğraştığını belirtti⁹.

Cumhuriyetçilerin ve infırıatçıların günden güne teşkilatlanan ve şiddetlenen muhalefeti üzerine Başkan Wilson, Amerikan kamuoyunu kendi tarafına çekmek için 8.000 milden fazla süren 22 günlük bir iç gezide 37 söylev verdiyse de başarı kazanamadı. Senato Versay Anlaşması'nı ve ona bağlı Milletler Cemiyeti Paktı'nı reddetti. Bu iki belge için Senatoda Kasım 1919'da, Ocak 1920 ve Mart 1920'de olmak üzere üç defa oylamaya gidildi. Fakat hiçbirisinde, tasdik için gerekli üçte iki oy çoğunluğu sağlanamadı. Üçüncü oylamada 49 evet, 35 hayır çıkmıştı. Bu durum hasta yatağındaki Wilson'u çok üzmüş ve *“Şimdi onlar ne kaybettiklerini, acı bir tecrübe ile öğreneceklerdir... Dünyanın liderliğini kazanmak için elimize bir fırsat*

⁸ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.528–530.

⁹ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, Ankara, 1985, s.128–131.

geçmişti. Fakat bu fırsatı kaybettik ve yakında bu kaybın nasıl bir trajedi olduğunu göreceğiz.” demişti¹⁰.

Versay Anlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti Paktı'nı reddetmekle, ABD infirat siyasetine dönüyor ve inzivaya çekiliyordu. Kasım 1920'de yapılan başkanlık seçimlerini 9 milyona karşı 19 milyon oyla Cumhuriyetçiler kazandı ve Warren G.Harding başkan oldu. Seçim, Cumhuriyetçilerin infirat ve inziva politikasının kamuoyu tarafından kabul ve desteğini ifade ediyordu.

Versay anlaşmasının reddiyle Almanya ile ABD arasında savaş hali hukuken devam etmiş oluyordu. Bu sebeple Amerikan Kongresi Temmuz 1921'de Almanya ile savaş halinin sona erdiğini ilan etti. Birkaç ay sonra da Almanya, Avusturya ve Macaristan ile ayrı barış anlaşmaları imzaladı¹¹.

ABD, Milletler Cemiyet'ine katılmamakla beraber, bu teşkilattan tamamen uzak kalmış değildi. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na katıldığı gibi, Milletler Cemiyeti'nin barış ve silahsızlanma faaliyetleriyle ilgilenmiş ve bu meselelerin görüşmelerine gözlemciler gönderdi. Mesela 1922 Washington deniz silahlarının sınırlandırılması konferansı ve 1928 Kelleog Paktı esas itibariyle ABD'nin eseri idi. Bu iki teşebbüs, savaş sonrasının ilk yıllarında, barışın moral havasının kuvvetlendirilmesine hizmet etti¹².

Milletlerarası borçlar İki savaş arasında, ABD ve Avrupa arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve ABD'nin Avrupa'ya karşı güvensizliğine sebebiyet veren diğer bir mesele de, olmuştur. ABD savaş sırasında yirmi kadar devlete borç para vermişti. Borçlular içinde 4,2 milyar dolarla İngiltere, 3,4 milyar dolarla Fransa, 1,6 milyar dolarla İtalya ön sıralarda yer alıyordu. Borçlu devletler borçlarını ödemeye bir türlü yanaşmıyorlardı. Bu ülkeler borçlarını Almanya'dan gelecek tamirat borçlarına bağlamışlardı, Almanya tamirat borçlarını ilgili ülkelere vermeyince bu devletlerde ABD'ye olan borçlarını ödeyemediler.

ABD bu devletlere borçlarını ödetmek için uzun yıllar uğraştı, sadece Finlandiya borçlarını tam olarak ödeyebildi. İngiltere, İtalya, Çekoslovakya, Romanya ve Letonya ise sembolik ödemelerle yetindiler. Fransa, Belçika, Polonya,

¹⁰ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, Ankara, 1985, s.132.

¹¹ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, Ankara, 1985, s.133.

¹² Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)**, s.104–105.

Estonya ve Litvanya ise hiçbir ödemede bulunmadılar. Nihayet ABD bu borçlar meselesinin üzerine sünger çekmek zorunda kaldı.

Monroe Doktrini'nde olduğu gibi, Versay'dan sonra da ABD, Avrupa'dan ilgisini uzaklaştırırken Latin ABD ve Uzakdoğu ile daha fazla ilgilenmeye başladı. Almanya'nın yenilmesiyle, İngiltere ve Fransa Avrupa meseleleri içine daldı. Bu devletler Latin ABD ile ekonomik ve ticari ilişkilerini azalttı. Bu bölge ABD'nin ticaret ve ekonomisi için avantajlı bir alan olarak ortaya çıktı. Aynı durum Uzakdoğu için de söz konusu idi. Almanya'nın ve Çarlık SSCB'nin yıkılması, İngiltere ve Fransa'nın, Avrupa meselelerine dalmaları nedeniyle Uzakdoğu'yu Amerikan ekonomisi için geniş ve rekabetsiz bir pazar olarak ortaya çıkardı¹³.

Adı geçen bölgede Japonya bu avantajlı durumdan yararlanmak istediğinden, Japonya ABD için bir endişe konusu oldu. 1922 Washington Konferansı ile Japon deniz kuvvetinin sınırlanmasında, bu durum önemli bir faktör oldu. Bununla beraber, Uzakdoğu'da Japonya ile ABD arasındaki, önce sürtüşmeler ve sonrada çatışmalar, 1931'den itibaren başlayacaktı¹⁴.

4- Hitler'in Saldırganlığı

Nazi Almanya'sının sınır tanımaz arzuları savaşın çıkmasında önemli bir rol oynadı. Versay'ın azınlıklar, savaş tazminatları ve silahlı kuvvetlere getirdiği sınırlamalar gibi haksızlıkları Nasyonal Hitler'in saldırganlığı olmasaydı belki de barışçı yollardan görüşmelerle çözümlenebilirdi. Alman küçük burjuvazisinin bir yandan fakirleşmesi, bir yandan da komünizm korkusundan yararlanarak gelişen Nazi rejiminin, sistematik bir şekilde önce Avrupa'yı, daha sonra da tüm dünyayı egemenliği altına almayı planlaması savaşın çıkmasının en önemli nedenlerinden biriydi.

Almanya'da iktidara geldiği 1933 yılından itibaren, II. Dünya Savaşına giden süreçte Hitlerin 3 temel amacı vardı. Bu hedefler şunlardı:

1- Almanya'nın Versay kısıtlamalarından kurtarılması. Bunun ilk adımı, Versay'ın yasakladığı zorunlu askerlik sistemini 1935'te geri getirmesi oldu.

2- Almanya dışında yaşayan tüm Almanların, Alman sınırları içine alınması yoluyla "Tek millet-Tek devlet" ilkesinin gerçekleştirilmesi. Almanların yaşadığı

¹³ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ Tarihi, I, s.216-219.

¹⁴ Lshiner, Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü, I, İstanbul, 1992, s.240-242.

çeşitli bölgelerin yanı sıra 1938’de “Birleşme” yoluyla Avusturya’nın ve 1939’da Südetler’in uluslararası bir düzenlemeyle Almanya’ya katılması, bu politikanın doruk noktaları olmuştur.

3- “Hayat Sahası” politikası fethedilecek topraklar sayesinde Alman halkının ve devletinin refahının artırılmasını öngörüyordu. 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’nın, Bohemya ve Morovya bölgelerinin işgali, bunun başlangıcı oldu¹⁵.

İlk hedef, Versay Anlaşmasını adil bulmayan dönemin pek çok lideri tarafından hoş görüldüğü, İkinci hedef ise Hitler’i durdurabilecek güçteki ülkeleri doğrudan etkilemediği için büyük bir dirençle karşılaşmadı. Üçüncü aşama ise, “Hayat Sahası”nın nerede başlayıp nerede bittiği belli olmadığı için büyük devletleri geç de olsa Almanya’ya karşı harekete geçirecekti.

B- TÜRKİYE’NİN ASKERİ HAZIRLIKLARI

Türkiye bağımsızlık ve toprak bütünlüğü için savaş öncesi ve savaş süresince sıcak çatışmadan uzak kalmak istedi. Silahlı Kuvvetleri’nin askerî yardımlarla güçlendirerek uygun zaman ve şartlarda, uygun yerde savaşa girmek istedi. Bu sebepten mevcut kuvvetlerin sıcak temas noktasına olan uzaklıklarına göre öncelikli olarak güçlendirilmesi hedeflendi. Alınan yardımlar sırasıyla bu noktada değerlendirildi¹⁶.

Stratejik açıdan öncelikle mihver bloğunun saldırısına karşı savunmaya dayanan bir planlama yapıldı. Birinci planda Trakya’nın savunulması ön görülerek malzemeler bu yönde seçilmişti. İstenilen malzemelere bakıldığında, tanksavar silahlarının, engel malzemelerinin, piyade silahları ve uçaksavar silahlarının savunmaya yönelik olduğu görülecektir. Hava kuvvetlerinde uçak sayısının artırılması ve uçaksavar silahlarının uygun konuşlandırılması ile beraber kara kuvvetlerine tank ve uçaksavarların ilave edilmesi planlanmıştı.

Stratejik yığınağın planlanmasında kuvvet çoğunluğu Türkiye’nin batısında, Trakya bölgesinde bulunduruldu. Diğer bölgelerin ikinci öncelikli bölge olarak değerlendirildi. Bütün bu tedbirler Ege Bölgesi’nde bir İtalya tehdidinin de dikkate

¹⁵ Hitler, **Kavgam**, s.140–144.

¹⁶ Mehmet Tanju Akat, **Stratejik, Taktik Teknolojisi ve Jeopolitik Yönleriyle XX. yy Savaşları**, I, Ankara, 990, s.230–231.

alındığını gösteriyor. II. Dünya Savaşı başladığında, Türk ordusunun kudreti nitelik ve nicelik bakımından I. Dünya Savaşı ordusu standardının biraz üzerindeydi. Orduda tank, tanksavar ve uçaksavar birlikleri yok denilecek kadar azdı.

Norveç kıyılarında mayınlardan dolayı gemilerin batırılması hem dünyada hem de Türkiye’de mayın tarama gemileri alınması ve talep edilmesine sebep oldu.

Mihverin üç farklı hareket tarzına göre uygulanması düşünülen stratejik yığınak planı, Genel seferberliğin tatbikinden sonra 40 piyade, 3 süvari tümeniyle, 3 piyade tugayından oluşacaktı. Türk kara kuvvetlerinin; konusu şöyle geçeleşecekti:

1- SSCB ile Almanya’nın birlikte Trakya’dan taarruz edeceği ihtimaline karşı, 24 piyade tümeni, 3 piyade tugayı, 2 süvari tümeni Trakya’da, 11 piyade, 1 süvari tümeni Türkiye’nin doğusunda, 3 piyade tümeni Batı Anadolu’da, 2 piyade tümeni Sivas-Amasya bölgesinde,

2- Trakya’dan başlatılacak bir Alman taarruzu ile birlikte Doğu Anadolu’da da SSCB taarruzu başlarsa Sivas ve Amasya bölgesindeki 2 Tümen ile doğu cephesi takviye edilecekti.

3- SSCB doğuda büyük kuvvetler ile taarruzu halinde, 23 piyade, 1 süvari tümeni, Türkiye’nin doğusunda, 15 piyade, 2 süvari tümeni, Ege Bölgesi’nde, 1 piyade tümeni, Orta Anadolu’da da 1 piyade tümeni Başkomutanlık ihtiyatı olarak bulundurulacaktı¹⁷.

Savaşa girildiğinde Trakya ve Ege’de stratejik taarruz, doğuda stratejik savunma manevraları uygulanacaktı. Doğuda düşman Van–Sarıkamış–Artvin hattının batısına geçirilmeyecek şekilde harekât idare edilecekti.

1- Kara Kuvvetleri

1939 yılı Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin ve özellikle kara kuvvetlerinin takviyesi için önemli bir faaliyet yılıydı. Yapılan planlar safha safha zamanın ve durumun müsaadesine göre gerçekleştirildi. Birinci safhada başta Trakya olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarının savunulması ve kara kuvvetlerinin

¹⁷ Güngör Cebecioğlu, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, VI. Askerî Tarih Sem. Bil.I, 1997, s.342–343.

personel eksisinin seferi kadro mevcuduna yükseltilmesi kararlaştırıldı¹⁸. Kara Kuvvetleri'nin seferi duruma geçmesi üzerine 10 kolorduya, 5 kolordu daha katılarak, 3 tümenli 15 adet kolordu meydana getirildi. Bakanlar kurulu kararı ile 6 Haziran'da, 1905 doğumluların 18 Haziranda ise 1913 ve daha genç doğumlulardan yeteri kadarının silâh altına alınması kararlaştırıldı¹⁹. 24 Haziran'da Bakanlar Kurulu, Çatalca Müstahkem Mevkii'nin daha kısa zamanda bitirilmesine karar verdi.

Temmuz'da, 1913 ve daha genç doğumlular için yapılacak celpler 6. ve 8. Kolordular bölgesinde de uygulandı. Ayrıca askerlik süresi sona ermiş olan ordu, jandarma ve orman koruma karargâh ve kıtalarındaki erlerin terhisleri durduruldu. Ordu Müfettişlikleri, Ordu komutanlıklarına dönüştürülerek Kara Kuvvetleri 3 ordudan teşkil edildi. Mevcut 1.300.000 kişiye çıkarıldı. Silâh altına alınabileceklerin % 65'i ordu saflarına katıldı.

İkinci safha, 8 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa ile yapılan anlaşma ve ittifaka göre 25 milyon sterlinlik kredi sağlanması ve bu kredinin kullanılmasıydı. Bu krediden, deniz ve hava kuvvetleri de faydalandı. Kara Kuvvetleri'ne top, tank, tanksavar, uçaksavar silahları, optik malzemeler, yedek parça ve askerî malzeme üretimi için çeşitli tezgâhlar alındı. Üçüncü safha Almanya'nın Polonya'ya saldırması durumunda Batı Anadolu'daki birliklerin takviye edilmesiydi²⁰. Dördüncü safha, Almanların Baltık ülkelerine girmesi üzerine, doğu bölgelerdeki birliklerin takviyesiydi. Beşinci safha, kış hazırlığıydı. Bütün sınıflar silah altına alınarak eksik olan muharebe, istihkâm birlikleri, zırhlı tugay ve ölçme alaylarının kadroları takviye edildi. Altıncı safha, sefer hazırlıklarının üst düzeye çıkarılması aşamasıydı. Yeni alınan ve depolarda bulunan silahlarla yeni birlikler kuruldu. Savaş sırasında kurulması emredilen ve kurulan birlikler şu şekildeydi:

1940 Mayıs'ında, Genelkurmay Başkanlığı'ndan 18 piyade, 3 topçu alayının, 4 tugay karargâhının, 4 piyade, 3 topçu taburunun kuruluş emri yayınlandı. 15 piyade alayının havan takımları kuruldu. İngiltere'den sağlanan 40 ve 97 mm.lik uçaksavar topları ile uçaksavar bataryaları teşkil edildi. Keşan kıyı koruma alayının kuruluş

¹⁸ **Cumhuriyet'in 60nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.7.

¹⁹ Mehmet Özel, **Türk Ordusu**, Ankara, 1999, s.50-52.

²⁰ **Cumhuriyet'in 75nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara s.60-61.

emirleri verildi. 5. 6. 7. 16. 17 ve 41. Tümenler'in piyade alaylarının havan takımları kuruldu. 2. ve 23. tümenlerin tanksavar takımlarının kuruluş emirleri yayınlandı²¹.

Türkiye'de Ağustos 1940 yılı içinde, bir topçu alay karargâhı, 2. 3. 4. Kolordular için birer demiryolu muhafaza taburu ile Çatalca müstahkem mevki için bir tabur kuruldu. 6. Kolordu'nun seferi kuruluşuna dâhil olun birlikler için silâhına alınan yedek subayların hizmet süreleri bir dönem daha uzatıldı. İngiliz uçaklarına yol göstermek maksadıyla İzmir'deki 3. Muhabere Alayı'nın 102. Taburu'ndaki 500 wattlık telsiz yayın yapmakla görevlendirildi. Kasım 1941 yılı içinde iki piyade Alayımızın Tanksavar takımları, boğaz komutanlığının 125. topçu Alayı, 9. Kolordunun topçu komutanlığının kuruluş emirleri yayınlandı²².

Mart 1941'de bir süvari tugay karargâhının, 3 piyade alayının, 6 piyade taburunun, 2 topçu alayı ile 2 topçu taburunun kuruluş emirleri yayınlandı. Midye ve Kandıra kıyı koruma bölükleri kuruldu. 12 Mayıs 1941'de 12. Kolordunun kuruluş emri yayınlandı. 3 piyade tümeni ve bağlı birlikleri, iki süvari alayı ve Edremit kıyı koruma taburunun kurulmalarına başlandı. Mayıs'ta kuruluş emri verilen 12. Kolordudan sonra, 2 Haziran'da da 17. Kolordu Karargâhı ve bazı bağlı birliklerinin kuruluş emirleri yayınlandı²³.

Eylül 1941'de 19. Piyade Tümeni ile 21. Piyade Tugayı kuruldu, Fransızların Antalya ve İzmir'de kendi hesaplarına depoladıkları harp silah ve gereçleri satın alındı. 1941 yılının son ayında Kırklareli grubu tümen haline getirildi ve bu tümen için bir topçu alayı kuruldu. 1942 Şubat'ında 5. ve 6. Kolordular bünyesindeki piyade alaylarının noksan birlikleriyle demiryolu Tugayının kuruluş emirleri verildi. İngiltere'den satın alınan Sultanhisar muhribi İskenderun'a getirildi²⁴.

1942 yılının Mart'ında 12. Kolordu topçu tugay karargâhı kuruldu. Nisan 1942'de 1. 5. 6. 7. 12. ve 17. Kolorduları için birer kimya takımı kuruldu. 15. 48. ve 68. Tümenleri piyade alayları için birer tanksavar takımının, istihkâm ve muhabere takımlarının kuruluş emirleri yayınlandı. 8 Mayıs 1942'de İngiliz tezgâhlarında yapılan Oruç Reis denizaltısı İskenderun Limanı'na gelerek donanmaya katıldı. Bu dönemde Krupp fabrikasından 20 top teslim alındı. 1942 Ağustos'unda 65. 70. 71. ve

²¹ Özel, **Türk Ordusu**, s.43-45.

²² Cebecioğlu, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*", s.345-347.

²³ **Cumhuriyet'in 75nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.77.

²⁴ Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)**, s.741-743.

25. Tümenler'in piyade alaylarının, 5. Kolordu 215. Piyade Alayı'nın havan takımlarının, İzmir müstahkem mevki için dört ağır makineli tüfek bölümünün kuruluş emirleri yayımlandı. 26. Tümenin 2 alayının, 19. Tümen'in bütün alaylarının, 62. Tümen'in bir alayının tanksavar takımları kuruldu²⁵.

Aralık 1942'de, 29. ve 53. Tümenler için birer piyade tugayı, 1. Tank Tugay Karargâhı ve 1. Tank Alayı ile bir zırhlı tümen karargâhının kuruluş emirleri yayınlandı. Genelkurmay'da İngiltere'yle tank birliklerinin kuruluşu konusunda geniş tartışmalar oldu. Türk-İngiliz kuruluşlarının karışımı olan tank alayı, tugay ve tümen kuruluşları yapıldı. II. Dünya Savaşı bittiğinde kolordu sayısı 15'ten 8'e düşürüldü. (2. 3. 5. 6. 7. 8. 9 ve 15. Kolordular). Bununla beraber Genelkurmay Başkanlığından 5 Şubat 1944 tarihinde yayınlanan bir emirle 5 piyade tümeni (25. 26. 32. 67. 71. Tümenleri), 4 piyade tugayı (60. 61. 71. 72. piyade Tugayları), ve kolordulara direk bağlı piyade alayları lağvedildi.

2- Deniz Kuvvetleri

II. Dünya Savaşı başladığı 1939 yılında askerî yardım filosuna İngiltere'den 4 muhrip, 4 denizaltı, 2 mayın gemisi, 1 imha gemisi, 12 dragon gemisi, 8 mayın tarama gemisi ısmarlandı ve 4 muhrip (Sultanhisar, Demir Hisar, Muavenet, Gayret)teslim alındı. 4 denizaltından ikisi 1941- 1942 yıllarında biri ise 1946 yılında teslim alındı. 1941'de daha önce İngiltere'ye ısmarlanan 2 mayın tarama, 1 imha gemisi ile 1 denizaltı (Oruç Reis)deniz kuvvetlerine teslim edildi²⁶.

Savaş sırasında İskenderun sahasında iki Fransız gemisine el konularak denizaltı kuvvetlerine devrolundu. İlk Ağ gemisi Ağ-1, donanmaya İngiliz askerî yardımından katıldı. 1942 yılında inşa edilen Murat Reis Denizaltısı, Demir Hisar Muhribi ve 3 adet arabalı gemi donanmaya katıldı. Hurdaya çıkartılan Deniz Kardak Uçaklarının motorlarından yararlanılarak Gölcük Tersanesinde hücum bot inşasına başlandı. Yıldır ve Bora hücum botları inşa edildi. 1942 yılında 2 filotilla kuruldu, Saldıray, Dumlupınar, Sakarya ve Gür denizaltı gemileri Birinci filotillayı, Birinci ve İkinci İnönü ve filoya yeni katılan Murat Reis ve Oruç Reis İkinci filotillayı teşkil ettiler. 1944 yılında Bekir Dere cephanesi gemisi, 1945'te 2.500 tonluk yüzer havuz ve bir denizaltı savunma gemisi denize indirildi. 1946 yılında İngiltere'ye sipariş

²⁵ Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)**, s.744-745.

²⁶ **Cumhuriyet'in 75nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.144-145.

edilmiş olan Gayret, Muavenet Muhripleri, Burak Reis denizaltısı, 2 Ağ gemisi 5 mayın tarama gemisi donanmaya katıldı.

3- Hava Kuvvetleri

Hava kuvvetleri, 1940 yılında hareket ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na, ikmal bakımından ise Mili Savunma Bakanlığına bağlıydı. 1940 yılında envanterdeki uçak sayısı 500 idi. Türk Hava Kuvvetleri (THK) bu durumu ile Balkanlar'daki en güçlü hava kuvveti haline gelmişti. 1941 yılı sonuna kadar İngiltere'den 10 Bleinherm uçağı ve yedekleri, 30 Hurricane uçağı ve yedekleri, 30 Battle uçağı ve yedekleri, 3 Sipitfire uçağı ve yedekleri, 6 Avro-Anson uçağı, 3000 ton bomba, 357 paraşüt, 577 uçuş elbisesi, 15 portatif hangar, 5 silindir, 7 ışıldak, 1 kara telsizi, 6 benzin Tankı, 1 tamirhane alındı²⁷.

İngiltere'ye Türkiye'nin; 216 Av, 216 Av pike bombardıman, 36 ağır bombardıman, 36 gözetleme av, 6 deniz keşif olmak üzere 510 uçağı ihtiyacı olduğu iletildi. Bütün bunlardan ayrı olarak THK için 1500 kamyon, 9,4'lük iki toplu 45 uçaksavar bataryası, 2,5 ve 3,7'lik ikişer toplu 45 uçaksavar bataryası, 135 normal ağır makineli tüfek, gerekli cephane, 70 Bin ton uçak yakıtı, 20 bin ton araba yakıtı, 70 milyon makineli tüfek mermisi, 3 milyon kum torbası, 80 bomba savar istendi²⁸.

Av taburlarının bölükleri 24 uçaklıydı. İstenilen 216 Sipitfre ile 6 bölük kurulacaktı. 6 bölüğün faal uçağı 144 idi Geri kalan 75 uçak da malzeme yedeğini teşkil edecekti. 1942 yılında Hava Müşavirliği, Hava Hareket Yer Başkanlığı'na çevrildi. 16 Ağustos 1943'de Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle mevcut iki hava Tugayı, Tümen haline getirildi. Eskişehir'de kurulan 1. Tümeden sonra, İzmir'de de 2. Tümen kuruldu bu tümen daha sonra Balıkesir'e nakledildi.

Türk Hava Kuvvetleri savaş önceki durumundan çok farklı hale geldi. THK'da II. Dünya Savaşı başında 298'i savaş, 189'u eğitim uçağı olmak üzere 487 uçak vardı. Uçaklar İngiliz ve Alman uçaklarından her yönden geriydi. 1941 yılından itibaren yeni yetişecek uçucu subay adayları İngiltere, Kanada gibi dış ülkelere gönderilmeye başlandı.

²⁷ Özel, **Türk Ordusu**, s.197–199.

²⁸ **Cumhuriyet'in 75nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.201–202.

C- SAVAŞ YILLARI

1- Mihver Devletlerin Üstünlüğü

Almanya'nın Polonya'ya girmesi müttefikleri telaşa düşürürken, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile pakt yapan SSCB'yi pay kapma çabasına soktu. SSCB ordusu, buradaki Rusları koruma bahanesiyle 17 Eylül'de Polonya topraklarına karşı harekete geçti. Kızılordu'nun bu hareketi karşısında İngiltere ve Fransa, SSCB'ye savaş ilan etmeyi düşündüyse de bunun Almanya'nın işine yarayacağını düşünerek vazgeçtiler. Churchill, SSCB'nin kısa bir süre sonra müttefiklere yaklaşacağını ümit etmekteydi. 28 Eylül'de Almanya ve SSCB, Polonya'yı taksim eden bir anlaşma imzaladılar²⁹.

Polonya'nın taksiminden ardından Almanya, İngiltere ve Fransa'ya barış teklif etti. Almanya, barış teklifinin reddinin sorumluluğunun, İngiltere ve Fransa'ya ait olacağını söyledi. Almanya'ya, ise Çekoslovakya ve Polonya'nın durumunun derhal düzeltilmesi gerektiği cevabı verildi. İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya verdikleri ret cevabının arkasında Almanya'nın SSCB ile ilişkilerinin bozulacağı kanısının hâkim olması yatmaktaydı.

SSCB, Almanya ile vardığı mutabakat gereği, kendisine bırakılan Baltık ülkelerini ele geçirmek için harekete geçti. Estonya'dan hava ve deniz üslerini istedi. Estonya güçlü Kızılordu karşısında bu istekleri kabul etmek zorunda kaldı. 5 Ekim'de Letonya ve 10 Ekim'de Litvanya'nın boyun eğmesiyle SSCB, bu üç Baltık ülkesini nüfuzu altına aldı. Finlandiya ile SSCB'nin yaptığı görüşmeler ise Finlandiya'nın müttefiklerden yardım ümit etmesi nedeniyle uzadı. Finlandiya'nın, Almanya ve ABD'den yardım istekleri karşılık bulmadı. SSCB-Finlandiya görüşmeleri olumsuz geçti ve bunun üzerine SSCB, 5 Ekim'de Finlandiya'ya saldırdı. Diğer Baltık ülkelerinde görülmeyen bir dirence rağmen, 12 Mart 1940'ta SSCB işgalinden kurtulamadı³⁰.

SSCB'nin Finlandiya üzerine hareketinin hemen ardından Almanya, 9 Nisan 1940'ta Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Hitlerin bu hareketi, stratejik konumu oldukça mühim olan bölgeyi ele geçirmesiyle sonuçlandı. Ayrıca bu durum, o zamana kadar fiili olarak harekete geçmemiş olan İngiltere'de Chamberlain kabinesinin istifasına neden oldu. Bundan sonra İngiltere, Winston Churchill'in Milli

²⁹ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.280–281.

³⁰ Öndeş, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939–1945), s.501–502.

Kabinesi tarafından yönetilmeye başlanacaktı³¹. 10 Mayıs'ta Almanya orduları Belçika ve Hollanda'ya saldırdı. 15 Mayıs 1940'ta Hollanda, teslim oldu. Belçika ise, Müttefiklerin Kuzey Fransa'ya yığıdığı 500.000 kişilik kuvvetine rağmen, 27 Mayıs'ta Alman ordularına teslim olmak zorunda kaldı. Bu durum, Almanya'nın askerî gücünün İngiltere ve Fransa'nın gücüne oranla daha fazla olduğunu gösterdi.

Bundan sonra Alman kuvvetleri, bununla yetinmeyip ilerlemeye devam edecekti. Manş Denizi kıyılarına çekilen ve ikiye bölünmüş olan Müttefik kuvvetleri başarı sağlayamadı. Bu arada İtalya, 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş ilan etmişti. Ancak II. Dünya Savaşı boyunca İtalya'nın Fransa'ya karşı başarı sağlaması mümkün olmayacaktı.

14 Haziran'da Alman orduları Paris'e girdi. 22 Haziran'da ise Fransa, Almanya ile mütareke yapmak zorunda kaldı. İmzalanan anlaşma ile Fransa'nın kuzeyi ve Atlantik kıyıları Almanya'ya bırakıldı. 24 Haziran'da İtalya ile anlaşma yapmak zorunda kalan Fransa, topraklarından bir kısmını da İtalya'ya terk etti. Böylece Fransa, Almanya tarafından savaştan bertaraf edildi. Almanya, Fransa'dan sonra İngiltere'ye yöneldi. İngiltere'nin bir ada ülkesi olması Almanya'nın işini zorlaştırdı. 13 Ağustos 1940'ta Almanya tarafından başlatılan hava bombardımanı İngiltere'yi yıldırmaya yetmedi. Her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği çatışmaların ardından Almanya, İngiliz topraklarına yapmayı düşündüğü çıkartmayı gerçekleştirmedi. İstediklerini elde edemeyen Hitler, 12 Ekim'de saldırıları durdurdu. Sonrasında her iki tarafında izlediği siyaset, savaşı yaygınlaştırıp bir dünya savaşı haline getirmek oldu³².

İtalya'nın savaşa katıldıktan sonra Kuzey Afrika'da, Mısır ve Bingazi'ye yönelik hareketleri 1941 Mart'ında İngiltere tarafından durduruldu. İngiltere, Kuzey Afrika'daki İtalya etkisini bertaraf ettikten hemen sonra, Habeşistan'a saldırdı ve Mayıs 1941'de ele geçirdi. Böylece İtalya'nın Afrika'daki faaliyetleri son buldu. Afrika'da başarısız olan İtalya, Ekim 1940'da Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a savaş açtı. İngiltere, Yunanistan'a güvence vermesine rağmen yardım edemedi. Bu

³¹ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1850-1950)**, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s.357–358.

³² Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1850-1950)**, s.358–359.

durumdan faydalanarak Batı Trakya'ya girmek isteyen Bulgaristan'ı ise Türkiye'nin verdiği uyarı notası engelledi³³.

Bu sayede Yunanistan, Bulgaristan sınırını boşaltarak İtalya'nın saldırılarına olan mukavemetini arttırma imkânı buldu. Bu durum üzerine İtalya, Yunanistan'dan geri çekilmek zorunda kaldı. Almanya 27 Eylül 1940'da İtalya ve Japonya ile yaptığı pakt ile değişik amaçlara ulaşmaya çalıştı. Almanya, öncelikle İtalya ile bir ittifak anlaşması yaparak, İngiltere'yi yıldırmaya ve barışa zorlamaya çalıştı. ABD'yi savaştan uzak tutmak ve tarafsız ülkeleri kendi yanına çekmek için bir Uzak Doğu ülkesi olan ve coğrafi olarak ABD'ye yakın bulunan Japonya'yı kullandı³⁴.

Almanya Balkanlarda Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı kendi yanına çekmeyi başardı. Yugoslavya'yı 6 Nisan 1941'de işgal etti. Hemen ardından Mayıs ayında, Yunanistan'ı ele geçirdi ve Ege denizi'ndeki bazı adaları da alınca Türkiye sınırına ulaştı. Almanya ve SSCB Balkanlar'ın hâkimiyeti konusunda anlaşamayınca 22 Haziran 1941'de birbirlerine savaş ilan ettiler. Karşılıklı savaş ilanlarından hemen önce Almanya, 18 Haziran da Türkiye ile SSCB de 13 Nisan da Japonya ile birer saldırmazlık anlaşmaları imzalamışlardı. Böylece, birbirleri ile savaşır iken başka bir cephe açılmasını önlediler³⁵.

2- ABD'nin Savaşa Girmesi

ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılması, 1937–1941 arasında Japonya ile önce sinsice başlayan, fakat savaşın çıkmasıyla birlikte şiddetlenen bir mücadelenin sonucu oldu. 1937 yılında Japonya, Çin'i istilaya başladıktan sonra, kasıtlı olarak ABD'nin Çin'deki menfaatlerini devamlı olarak ihlal etmeye başladı³⁶.

1939 Martı'ndan itibaren Avrupa'da Müttefiler'le Almanya arasındaki ilişkiler sertleşmeye başladı. Almanya'nın bir savaşa gitmesinden endişe eden Japonya, ABD ile ilişkilerini düzeltmek için bazı teşebbüslerde bulundu. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Çünkü ABD'nin bir yakınlaşma için ileri sürdüğü şart, Japonya'nın Çin'deki saldırısına son vermesiydi. Hâlbuki Japonya'nın da yaklaşmasındaki amaç,

³³ Armaoğlu, XX. yy. Sîyasi Tarihi, I, s.371–374.

³⁴ Armaoğlu, XX. yy. Sîyasi Tarihi, I, s.373.

³⁵ Ünal, Türk Siyasi Tarihi, s.401–402.

³⁶ Oran, Türk Dış Politikası, I, s.402–403.

Çin'deki durumunu ABD'ye tanıtmaktı. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte ABD ve Japonya arasındaki ilişkiler kötüleşmeye devam etti³⁷.

ABD'nin Müttefiklerle ortak çıkarları (siyasî, ekonomik ve askerî)olduğuna inanan Başkan Roosevelt, ABD'yi gittikçe Batılılara yaklaştırdı. Buna karşılık Batıların savaşla uğraşmalarından yaralanmak isteyen Japonya da, Asya'daki yayılmasını genişlettikçe ABD ile daha fazla çatışma durumuna girdi.

Almanya Hollanda'yı istila edince, Haziran 1940'da yaptığı bir anlaşmayla, Hollanda Hindistan(Endonezya)'dan yılda 1 milyon ton petrol ile diğer kıymetli madenlerin Japonya'ya ihracını sağladı. Almanya, Fransa'nın yenilgisi üzerine, 29 Ağustos 1940'da Fransa'yla bir anlaşma yaptı. Böylece hem Hindicini'de diğer devletlere oranla daha fazla ekonomik imtiyazlar kazandı hem de buradan Çin'e asker sevk etme hakkını elde etti. Bu anlaşmalar Uzak Doğu Statükosunu değiştirdi ABD'nin protestolarına neden oldu. Fakat Japonya'yı yolundan döndüremedi. Fransa'nın yenilgisi üzerine Almanya'nın karşısında şimdi sadece İngiltere kaldığından, durum ABD için de tehlikeli oluyordu. ABD, 2 Eylül 1940 da İngiltere'ye 50 destroyer vermesine karşılık, bu devlete ait Newfoundland, Bermuda, Bahama, Jamaica, St. Lucia, Antigua, Trinidad ve İngiliz Güyanı'ndaki deniz üslerini 99 yıl süreyle kiraladı³⁸.

ABD üzerinde en fazla tepki yaratan olay, Japonya'nın 27 Eylül 1940'da Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt'ı imzalaması oldu. Bu ittifak doğrudan doğruya ABD'ye yöneltilmişti ve ABD'nin, İngiltere'nin yanında yer almasını önlemek istiyordu.

Bu ittifak karşısında ABD bir yandan askerî gücünü arttırmaya diğer yandan da İngiltere'ye mümkün olduğu kadar geniş yardımda bulunmaya karar verdi. Ocak 1941'den itibaren Washington'da toplanan Amerikan ve İngiliz askerî heyetleri, Güneydoğu Asya'nın bir Japon saldırısına uğraması halinde uygulanmak üzere ortak planlar hazırlamaya başladılar. Başkan Roosevelt bununla da yetinmeyerek, Kongre ile epey uğraştıktan sonra, 11 Mart 1941 de Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu çıkartmaya muvaffak oldu. Başkan, bu kanuna dayanarak 27 Martta İngiltere'ye 7 milyar dolarlık kredi açtı³⁹.

³⁷ Armaoğlu, XX. yy Siyasî Tarihi, I, s.379–380.

³⁸ Armaoğlu, XX. yy. Siyasi Tarihi, I, s.381–382.

³⁹ Deringil, Denge Oyunu–İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, s.303–304.

Almanya'nın Danimarka ve Norveç'i işgal ettiği gün (9 Nisan 1941'de) Danimarka'nın Washington Büyükelçisi'yle yapılan anlaşmayla Groenland adasında üsler kiralandı.

ABD 1941'den itibaren Japonya'ya karşı yeni bir politika izlemeye karar verdi. İngiltere'ye rahat bir şekilde yardım yapabilmesi için, Japonya kışkırtılmayacak ve mümkün olduğu kadar uzlaşmaya gidilecekti. Bu sebeple, Nisan ayından itibaren ABD ile Japonya arasında, Uzakdoğu konusunda bir anlaşmaya varmak için diplomatik müzakereler başladı. Fakat ABD'nin bu yeni politikasını Japonya bir zaaf olarak gördüğünden durumunu sertleştirdi. ABD'nin Çin'e ve İngiltere'ye yaptığı yardımı kesmesini istedi. Japonya ABD'nin tutumundan faydalanarak, 29 Temmuz 1941 de Vichy Hükümetiyle bir anlaşma yaparak Hindîçin'de sekiz hava üssü ile iki deniz üssünün kullanma hakkını elde etti. Ardından Hindîçini'ye 50.000 kişilik bir kuvvet sevk etti. ABD da buna cevap olmak üzere, Japonya ile ticareti kontrol altına aldı⁴⁰.

7 Aralık 1941'de Japonya Hawaii'deki Pearl bombaladı. Japonya'nın saldırısı'yla ABD'nin savaşa katılması en fazla İngiltere'yi sevindirdi. 11 Aralık 1941 günü ABD ile Almanya birbirlerine savaş ilan ettiler.

3- Tarafların Türkiye Rekabeti

II. Dünya Savaşının patlak vermesinden bir süre sonra, çatışmaların Balkanlar, Doğu Akdeniz kıyıları ve Güney hudutlarına kadar yaklaşmasıyla Türkiye de gerekli tedbirler almaya başladı. Öncelikle pasif direnme tedbirleriyle yetinildi. Savaşın başından itibaren her iki kutup da Türkiye'yi yanlarına çekebilmek amacıyla bazen açık - gizli pek çok teşebbüste bulundu. Türkiye bütün bu ısrarlı çabalar karşısında tarafsızlığını korumaktaki kararlılığını her defasında gösterdi⁴¹.

Türkiye'nin bu tarafsız tutumuna rağmen, Müttefikler kendi emellerini gerçekleştirmek amacıyla birtakım isteklerde bulunmaktan geri durmadılar. Savaşın başlarında SSCB'nin Boğazlar konusundaki istekleri Türk Dışişleri tarafından reddedilince Atatürk döneminden beri devam eden iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinde büyük bir sarsıntı meydana geldi. Bu sırada Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, SSCB'nin Balkanlar ve Boğazlar konusundaki isteklerinin kabulü

⁴⁰ Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.211.

⁴¹ Sönmezoglu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.140-143.

imkânsız olduğunu ifade ederek ilişkilerin kopmasına göz yumdu. SSCB tehdidi karşısında Türkiye, diğer devletlerle ekonomik, askerî ve siyasî birtakım ittifaklar yaparak bölgedeki varlığını kuvvetlendirme politikasına sarıldı. Nitekim Türkiye'nin bu devletlerle yaptığı ikili anlaşmalara göre; herhangi bir saldırı vukuunda müttefiklerinin yanında savaşa katılması gerekiyordu fakat böyle yapmadı⁴².

Fransa ile yapılan protokole göre Almanya'nın 1940 Mayıs'ında saldırıları karşısında Türkiye'nin de savaşa girmesi gerekiyordu. Eğer Türkiye böyle bir durumda savaşa girmiş olsa, SSCB'yle de çatışmak zorunda kalacaktı. Öte yandan 28 Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ise, Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakının 3'üncü maddesinin işletilmesini gerekli kılıyordu. İngiltere, Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa katılmasını istedi. Türkiye ise, İtalya'nın Selanik'i aldığı veya Bulgaristan da Yunanistan'a saldırdığı takdirde savaşa katılacağını bildirdi. Fakat her iki ihtimal de gerçekleşmedi. Almanya'nın Balkanlar'daki ilerleyişine karşı bir Balkan blok'u kurulması gündeme geldi, Türkiye'nin de olumlu karşılmasına rağmen diğer Balkan ülkeleri bunu kabul etmediler⁴³.

1941'den itibaren SSCB'yle olan ilişkilerde bir yumuşama başladı. Bu yumuşama Almanya ile Türkiye arasının iyice gerginleşmesine sebep oldu. ABD'nin eski Genelkurmay Başkanı 3 Eylül 1941 tarihli açıklamasında Türkiye'nin Boğazları harp gemilerine açmasını istiyordu. Ertesi günkü gazetede çıkan bir haberde ise, "*Boğazlar Türk'tür. Türk kalacaktır.*" ifadesi kullanılarak buna tepki gösteriliyordu.

Savaşın gidişi Müttefikler lehine değişince Türk devlet adamları haklı olarak bazı endişelere kapıldılar. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Müttefikler, Almanya'yı bir güç olarak Avrupa'dan sileceklerdi. İngiltere, SSCB ile etki alanları anlaşmalarına girişecek, bunun sonucunda SSCB, Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a egemen olabilecekti; İngiltere, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlayacak;, Sovyetler, Türk havaalanlarının kullanılması için, İngilizlere tanınan hakların, kendilerine de tanınmasını isteyeceklerdi. Nitekim 1943 yılına doğru olaylar geliştikçe, Türk politikasının yönünü tayin edenler bu görüşlerin geçerliliğine daha çok inandılar. Türkiye savaşa girecek olursa, SSCB'nin ülkelerini mihvere karşı koruma bahanesiyle istila edebileceği görüşünü savundular. Bu dönemde Türk devlet adamları son derece ihtiyatlı hareket etmeyi uygun bulmuşlardı. Savaş yıllarında

⁴² Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.380-382.

⁴³ Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s260-261.

Müttefikler arası konferanslarda da görüldüğü gibi, Türkiye'nin savaşa katılmasının söz konusu edilmediği hemen hemen hiçbir konferans olmadı⁴⁴.

4- Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası

İnönü ve onu destekleyenler, savaştan sonra da gerek ülke içinde, gerekse batılı müttefiklerine karşı uyguladıkları politikaları devam ettirmek istiyorlardı. Türkiye bir tek silahı bile ateşlemeden, toprak ve can kaybı vermeden başarılı diplomasi sayesinde, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumuştur. Türk ve batılı gözlemciler müttefiklerin uyguladığı politikalar her ne olursa olsun, Türkiye'nin tarafsızlığının her iki taraf içinde en iyi sonucu verdiğini vurgulamaktadırlar⁴⁵.

Bu bağlamda, İnönü ve arkadaşları başarılı oldular. Her iki tarafla yürüttükleri pazarlıklarda başarı gösterdiler ve diğer devletlerin propagandalarının kendi iç siyasetlerine nüfuz etmesini engellediler. Bu ülkelerin kalıcı dostluklarının değil de kalıcı menfaatlerinin bulunduğu göz önüne alınarak, Türk diplomasisinin çok iyi bir iş başardığı söylenebilir. Tarafsız kalan diğer devletler gibi Türk ekonomisi de savaş sırasında zorluk çekti. Bu durum varlık vergisinden ziyade, hükümetin ekonomi ve finans idaresindeki başarısızlığından kaynaklanıyordu. Yine de, savaşa katılmaları durumunda, savaş sonrası ülkenin çekebileceği mali sıkıntılarla karşılaştırılınca bu ekonomik sorunlar önemsiz kalıyordu⁴⁶.

İnönü ve arkadaşları amaçlarına ulaşabilmek için, bir gücü diğerine karşı kullanarak Türkiye'nin stratejik pozisyonundan azami ölçüde faydalandılar. Türkiye'nin askerî güçsüzlüğü, Almanya ya da SSCB'den gelebilecek bir saldırıya karşı onu ciddi sıkıntılar içinde bırakıyordu. Modern hava kuvvetlerine ve mekanize kara kuvvetlerine sahip devletlere karşı Boğazları korumak neredeyse imkânsızdı. Buna rağmen bu zayıflığı bir diplomatik avantaja dönüştürmeyi başaran İnönü, Türkiye'nin askerî açıdan hazırlıksız olduğu konusunu vurgulamış ve müttefiklerin baskılarından kurtuldu. Aynı zamanda İngiltere ile ABD'nin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki görüş ayrılıklarından faydalanmayı başardı⁴⁷.

⁴⁴ Yılmaz, **Siyasî Tarih**, s.502–503.

⁴⁵ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, s.99–102.

⁴⁶ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.394–396.

⁴⁷ William Hale, **Türk Dış Politikası**, İstanbul, 2003, s.90–91.

Türkiye ile müttefikler arasında gerginliğe neden olan tek unsur, müttefiklerin tek bir düşmanı bulunurken Türkiye'nin hem mihverden, hem de SSCB'den tehdit alıyor olmasıydı. Türklere göre Stalin de en az Hitler kadar tehlikeliydi. Türkiye bunu da bir avantaja dönüştürüp, 1939 yılında imzaladıkları üç taraflı anlaşmadan doğan yükümlülüklerini 1940 yılında yerine getirmemelerini SSCB'ye karşı bahane olarak kullandı. Benzer şekilde 1941 yılında Almanya'nın yaptığı savaş yardımı çağrısı karşısında SSCB'nin saldırması tehlikesini ileri sürdü.

Almanya'nın SSCB'ye saldırma arzusunun Orta Doğu'yu istila etme arzusundan daha büyük olması 1941 yılında Türkiye'yi Alman istilasından kurtardı. Alman orduları SSCB'de yenilgiye uğradığı için İngilizleri Orta Doğu'dan çıkarmamışlardı. Çünkü bunu yapabilmesi için hem SSCB'yi yenmesi hem de Türkiye'yi istila etmesi gerekiyordu. Savaş sonunda Almanya'nın çekilmesi üzerine Yunanistan'ı SSCB değil de İngiltere'nin işgal etmesi Türkiye'nin üç tarafının düşmanlarca kuşatılmasını engelledi. Bunlar Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmasını sağladı⁴⁸.

Türkiye'nin savaş boyunca tarafsız kaldığını söylerken, 1939-1945 yıllarında politikalarda meydana gelen önemli değişikliklerin göz aradı edilmemesi gerekir. Bu değişiklikler Türkiye'nin savaş galibi olacak taraf hakkındaki inançlarını değiştirmesinden kaynaklandı. Ekim 1939-Haziran 1940 arasında Türkiye yaptığı atlaşmayla İngiltere ile Fransa'nın müttefiki olmuş ve ittifaktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır gözükiyordu. 1940 yılı baharında Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasıyla daha da tarafsız bir konuma gelmiş ve Menemencioğlu'nun belirttiği gibi her iki tarafa da eşit mesafede "Aktif tarafsız" bir ülke olmuştu.

1943'te yeniden müttefiklere yaklaşan Türkiye, saldırmazlığını sürdürdü. 1943-1944 yılları arasında Türk liderleri müttefiklere, sadece Balkanlar'da bulunacak müttefik birliklerinin bir parçası olarak savaşa katılmaya niyetli olduklarını yinelemişlerdi. Doğu Avrupa'nın SSCB'nin eline geçmesini önlemeye çalışması Türkiye'nin samimi bir davranıştı. İngiltere ile ABD Balkanlarda bir harekât gerçekleştirmiş olsalardı, büyük ihtimalle Türkiye de buna katılacaktı⁴⁹.

⁴⁸ Hale, **Türk Dış Politikası**, s.94-102.

⁴⁹ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.401-402.

Türkiye'yi savaştan uzak tutmakta başarılı sayılan Türk diplomasisi, SSCB'yi Doğu Avrupa'da egemen güç haline getirilmesi bakımından eleştirilebilir. Türk politikacıları, özellikle de Menemencioğlu SSCB ile batı komşuları arasındaki güç dengesini, Almanya'nın tamamen ortadan kalkmasını engelleyerek korumaya özen gösterdi. XIX. YY.'a kadar Türk diplomasisindeki bu asıl hedef, 1939- 1945 döneminde müttefiklerin düşmana karşı girdikleri tutum ve Hitler'in savaştan vazgeçmeyen tavrı sebebiyle ulaşılmaz görülüyordu. Hem müttefikler hem de mihver kesin zafer kazanmak için savaşımlardı⁵⁰.

5- İkinci Dünya Savaş'ında Müttefik Konferansları

a- Casablanca Konferansı

Roosevelt ve Churchill savaşın gidişatını tartışmak üzere 14 Ocak 1943'te Casablanca'da bir araya geldiler. Savaşı, düşmanın kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar sürdürülmesi kararını aldılar. Türkiye aslında Almanya'nın Avrupa'da sürdürülebilir barış için özellikle savaştan sonra SSCB'ye karşı bir denge unsuru olarak korunması gerektiğine inanmaktaydı. Ama savaşa henüz girmemiş olan Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini soran yoktu. Üstelik görüşmelerde belli başlı konulardan biri de Türkiye olmuştu. İki lider Casablanca'da bir kere daha Türkiye'nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını kararlaştırdılar. Ayrıca bu girişimi iki ülke adına Churchill'in yapmasına karar verdiler⁵¹.

Her ne kadar açıkça belirtilmese bile Casablanca'da Çin'le meşgul olma işinin tamamen ABD'ye bırakılması karşılığında, Türkiye ile meşgul olma işi de İngiltere'ye bırakıldı. Hatta Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için ABD askerî yardımı da İngiltere aracılığıyla gerçekleşecekti. Alınan karar gereği, her iki lider 25 Ocak'ta İnönü'ye ayrı ayrı birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istediler. İnönü'de kabul etti.

b- Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri)

İnönü-Churchill görüşmeleri 30 Ocak-1 Şubat 1943'te Adana-Yenice İstasyonu'nda başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu,

⁵⁰ Sönmezoğlu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s. 207–208.

⁵¹ Armaoğlu, *XX. yy. Siyasi Tarihi*, I, s.389–391.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve bazı askerî danışmanların katılımıyla gerçekleşti⁵². Görüşmelerde esas olarak Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk- Sovyet ilişkilerinin son haliyle Balkanlar'ın durumu ve askerî açıdan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi gereği üzerinde duruldu.

Churchill genel olarak Türkiye'ye Kuzey ve Güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini, Almanya'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini, Türkiye'nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, fakat Alman saldırısı beklenmeden SSCB kuzeyden, müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse Almanya'yı yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmesini istedi. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk ordusunun savaşa katılabilecek düzeyde teçhizatlandırılması gerektiğini, ayrıca Türkiye'nin SSCB'den emin olmadığını ve Almanya'nın yenilmesinden sonra Avrupa'da hâkim olmasından endişe ettiğini bildirdi⁵³.

Görüşmeler sonucunda Türkiye'nin her halükârda olası bir Almanya saldırısına karşı koyabilmesi için öncelikle Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacını karşılayacak malzemeye, saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için bir İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına girecek bir miktar uçaksavar ve tanksavar birliklerinin verilmesi kararlaştırıldı. Ama SSCB konusundaki endişelerle ilgili olarak görüşmelerin ikinci gününde başlayan tartışma ciddi bir görüş ayrılığının mevcut olduğunu göstermekteydi⁵⁴.

Churchill Türkiye'nin SSCB'den duyduğu endişeyi bertaraf etmek için Molotov ve Stalin'le konuştuğunu, SSCB'nin gelecek on yılda yeniden kalkınma ve imar faaliyetleriyle fazlasıyla meşgul olacağını, bunu için müttefiklerin teknik yardımına ihtiyaçları olduğunu, komünizmin değişime uğradığını ve sonuçta SSCB'nin İngiltere ve ABD'yle iyi ilişkiler kuracağına inandığını belirtti.

İNönü ve Saraçoğlu ise SSCB'nin savaştan sonra emperyalist bir devlet haline gelebileceğine işaret ettiler. Almanya kesin olarak yenildiği zaman, bütün Avrupa'ya yayılmış olan Slav ve komünistlerin Almanya'nın müttefiki olan devletleri SSCB'nin

⁵² **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Ankara, 1999, s.89–81.

⁵³ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.451–454.

⁵⁴ Bilge, **Türkiye–SSCB İlişkileri (1920–1964)**, s.100 -102.

yanına çekeceğini belirttiler. Buna karşılık Churchill, savaştan sonra barış ve güvenliği korumak için Milletler Cemiyeti'nden daha kuvvetli uluslararası bir örgütün kurulacağını, kendisinin komünizmden korkmadığını, SSCB'nin savaştan sonra Almanya gibi hareket etmesi halinde kurulacak olan yeni örgütün bütün üyeleriyle birlikte SSCB'ye karşı çıkacağını ileri sürdü⁵⁵.

Görüldüğü üzere Türkiye ile İngiltere arasında özellikle SSCB'nin savaş sonrası konumu üzerine önemli görüş ayrılıkları vardı. Yine de Türkiye'nin askerî açıdan güçlendirilmesi gerektiği ve Türkiye'nin savaşa katılmasa bile savaş dışı durumunun müttefiklerin lehinde olduğu konusunda bir görüş birliği oluşmuştu⁵⁶.

Bu dönemde İnönü'nün en önemli hareket noktalarından birisi müttefikleri, özellikle Churchill'i, Almanya'nın mutlak yenilgisini önleyerek savaş sonunda Avrupa'da SSCB'ye karşı denge unsuru olarak korumaya ikna etmektir. Adana Konferansı mümkün olduğunca gizli yapıldığı halde kısa zamanda duyuldu ve Almanya'da tepkilere yol açtı. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı sürdürmesi bu dönemde Almanya'ya karşı Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasını engellemekteydi. Dolayısıyla Almanya'da yapılan yorumlarda Türkiye'nin tarafsızlığını şimdilik koruyacağına, ama çeşitli cephelerde savaşın Almanya aleyhine gelişmesi durumunda konumunu yeniden değerlendireceği sonucuna varılmıştı.

c- Quebec Konferansı

SSCB'nin giderek artan huzursuzluğuna ve Türkiye'nin direnişine rağmen, İngiltere'nin Türkiye'yi müttefiklerin yanında savaşa sokma gayretleri Adana görüşmelerinden sonra da devam etti. İtalya'nın savaş dışı bırakılması ihtimali arttıkça daha da kuvvetlendi. Çünkü İtalya'nın savaş dışı kalması, Türkiye'nin Akdeniz'deki endişelerini ortadan kaldırarak, ittifaka uygun hareket etmesi için daha kuvvetli baskı yapılmasını sağlayacaktı. Aslında 1943 yılında genel olarak savaş önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştı. Doğu cephesinde Almanlar Stalingrad'da gerilemişler, fakat Kızılordu'nun karşı taarruzları beklenen sonucu sağlayamamıştı. Kuzey Afrika'da ise müttefikler önemli başarılar elde ederek Sicilya'yı ele

⁵⁵ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.452.

⁵⁶ Öndeş, *İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)*, s.500–501.

geçirmişlerdir. Türkiye açısından müttefiklerin inisiyatifi ele geçirdikleri bu dönemde savaşa gidilmesi yönünde yapılan baskılar daha da önem kazanmıştı⁵⁷.

Afrika'da zaferin belli olmasından sonra durumu yeniden değerlendirmek üzere Churchill ve Roosevelt 12–16 Mayıs 1943'te Washington'da bir araya geldiler. Görüşmelerde asker çıkarma konusu konuşuldu. Türkiye'nin savaşa katılmasını mümkün kılmak, böylece Almanya'nın kullanımındaki Romanya petrol alan ve tesislerine Türk havaalanlarından saldırıda bulunabilmek ve Balkanlarda İkinci bir cephe açmak konuları da ele alındı. Churchill'in ikinci cephenin Balkanlarda açılması arzusuna karşılık Roosevelt, Manş'ta bir çıkarma yapılmasında ısrar etti⁵⁸.

Quebec (Kanada)konferansı bu şartlar altında 11–24 Ağustos 1943'de toplandı. Esas amaç Manş çıkarmasının onaylanması olan konferansta Türkiye de ele alındı. Müttefikler yanında savaşa katılması için henüz erken olduğuna, buna karşılık Balkanlar'da açılacak yeni cephe için Türk havaalanlarının müttefiklerin kullanımına açılmasının istenmesine karar verildi. Ayrıca Türkiye'nin askerî gücüne katkı yapmaya devam edilmesiyle, Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracını durdurması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerinin engellemesi gibi konularda baskının arttırılmasına karar verildi.

Türkiye açısından konferansın önemi SSCB'nin tutumundan kaynaklanıyordu. SSCB, Balkanlar'da yeni bir cephe açma fikrine karşı çıkmış, bunun yerine Türkiye'nin derhal savaşa girmesinde ısrar etmişti. SSCB, bu fikrini Quebec'ten sonra da muhafaza ederek Türkiye'nin tarafsızlığının Almanya'nın işine yaradığını, Balkanlar'daki durumundan emin olan Almanya'nın tüm kuvvetlerini doğu cephesine yığdığını ileri sürecekti. SSCB'nin bu tutumunda kendi doğal nüfuz bölgesi olarak gördükleri Balkanlar'da batılı müttefik askerlerinin bulunmasını istememesinin de büyük rolü vardı. Yani, SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesini istemesinin sebebi müttefiklerin ikinci cepheyi Balkanlarda açmasını önlemektir.

ç- Moskova Konferansı

Quebec Konferansı'nda üzerinde durulan konulardan biri de, Stalin'in katılımıyla yeni bir zirve toplantısı yapılmasıydı. Fakat yazışmalarda Stalin'in isteksiz davranması sonucu Dışişleri Bakanları arasında Moskova'da bir toplantı

⁵⁷ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.391.

⁵⁸ Deringil, *Denge Oyunu–İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.203–204.

yapılması kararlaştırıldı. Konferansın hazırlık çalışmaları esnasında Türkiye gündeme gelmemişse de bu dönemde Türk Hükümeti'ne ulaşan bazı duyular Moskova Konferansı'nı önemini hale getirdi. Konferansın toplanmasından bir süre önce Türkiye'nin Madrid ve Stockholm Büyükelçileri SSCB ile Almanya'nın ayrı bir barış anlaşması yapma çabasında oldukları bilgisini gizli raporla Ankara'ya iletiler⁵⁹.

Ayrı bir Sovyet- Alman barışı yapılacağı söylentileri, Türkiye'de ciddi endişeler uyandırdı. Tüm bunların üzerine bir de Eden ve Hull'ın Moskova'yı ziyaret edecekleri haberi Ankara'ya ulaşınca, müttefiklerin savaş planlarında değişiklik olup olmadığı, ya da İngiltere ve ABD'nin SSCB'nin olası ayrı bir barış girişimini önlemek için bazı ödünler vermeyi düşünüp düşünmedikleri yolunda yeni sorunlar gündeme geldi⁶⁰.

Bu ortamda, 19 Ekim 1943'te Moskova'da Eden, Hull ve Molotov bir araya geldiler. Molotov, ilk toplantıda hazırlık çalışmalarında üzerinde anlaşılan gündemi bir kenara bırakarak, Türkiye'nin savaşa katılmasını teklif ettiği yeni bir gündem sundu. Eden ve Hull'ın itiraz etmemesi sonucu yeni gündemle başlayan toplantılarda İngiltere'nin görüşü; Türkiye'yi savaşa zorlamanın sadece Türkler'in karşılanamayacak oranda malzeme istemelerine neden olacağı, eğer Türkiye belli bir süre daha savaş dışı kalır ve daha sonra kendi arzusuyla savaşa girerse bu tür zorlukların aşılabileceği yönündeydi. Eden, ayrıca Türkiye'nin savaşa giriş zamanını seçmesinde Almanya'nın Balkanlar'daki hareketlerinin etkili olduğunu düşünmekteydi.

ABD ise, eğer o sırada Türkiye'yi savaşa zorlarsa, İtalya cephesinden ve hazırlıkları sürdürülen Manş çıkartmasından önemli miktarda savaş malzemesinin Türkiye'ye aktarılacağını, fakat Türkiye'den tarafsız bir ülke olarak hava üslerini kullanmayı isteyebileceklerini belirtmişti. ABD, ikinci cephe açılması için yapılan hazırlıklardan ödün verilmesine kesinlikle karşı çıktığı gibi Türkiye'ye aktarılması gereken malzeme konusunda ABD'nin bir katkıda bulunamayacağını açıkça ifade ediyordu⁶¹.

⁵⁹ Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, s.118-120.

⁶⁰ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.455-458.

⁶¹ Armaoğlu, *XX. yy. Siyasi Tarihi*, I, s.394-397.

Bu durumda, Türkiye savaşa zorlanacaksa, onu savaşa hazır hale getirme yükü tamamen İngiltere'ye kalıyordu. İngiltere ise Türkiye'nin savaşa zorlanması durumunda müttefiklerden talep edeceği hava desteğinin ikinci cephe hazırlıklarına zarar vermeden sağlanamayacağını belirtiyordu. Bu görüşlere karşılık Molotov, eğer *“Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silah almaya devam etsin? Üs istemek yeterli değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır, ileride o kadar gerekli olmayabilecektir. Bu nedenle Türkiye'den üç devletin ortak talepte bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir.”* diyordu. 1 Kasım gecesi Eden ve Molotov, Hull'ın imza yetkisi olmadığı gerekçesiyle katılmadığı bir anlaşma imzaladılar⁶².

“1- Türkiye'nin ve diğer barışsever devletlerin ilgilendiği Hitler Almanya'sının bozguna uğratılmasını çabuklaştırmada Birleşmiş Milletlere katılabilmesi için iki Dışişleri Bakanı Türkiye'nin 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletler yanında savaşa girmesini çok arzuya şayan bulmaktadırlar.

“2- İki Dışişleri Bakanı İngiltere ve Sovyet Hükümeti adına 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletler safında savaşa girmesi için aralarında kararlaştırılacak en yakın bir tarihte Türkiye'den talepte bulunulmasında anlaşmışlardır.

“3- Türkiye'den üsler ve iki memleket (Türkiye ve İngiltere)arasında kararlaştırılacak savaş kolaylıklarının müttefik kuvvetlere tahsisi yolunda Birleşmiş Milletlere mümkün olan bütün yardımı yapması için derhal talepte bulunulmasında da anlaşmaya varılmıştır.”⁶³.

SSCB'nin konuya verdiği önem özel bir anlaşma yapılmasına ön ayak olmasından anlaşılabilir. SSCB'ye göre Almanya'ya direnirken yeterince ıstırap çekip kana bulanmıştı ve savaşı kısaltacaksa Türkiye'nin de aynı şeyi yapmaması için bir neden yoktu. Taleplerini ileri sürerken de, Türkiye'ye herhangi bir fiili yardımda bulunulmasına tamamen soğuk bakıyordu. Türkiye'nin savaş sonrası düzenlemelerde ancak Almanya'ya karşı faal olarak savaşması halinde dikkate alınabileceği düşüncesindeydi.

Görüldüğü üzere SSCB bu dönemde Türkiye'nin bir an önce savaşa çekilmesiyle yakından ilgilenmekteydi. Fakat bunun nedeninin görüşmelerde ifade ettiği gibi *“Savaşı Kısaltmak”* olduğu şüphelidir. 1943 sonbaharında doğu

⁶² Görün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 200–202.

⁶³ Görün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 2002–203.

cephesinde Alman baskısı azalmıştı ve Sovyetler artık savaştan galip çıkacaklarından emindiler. Üstelik, SSCB Türkiye'nin savaşa girmesinde ve hava üslerini müttefiklere açmasında ısrar ederken, Almanya'nın endüstri bölgelerinin bombalanması için Amerikan uçaklarının Sovyet üslerini kullanması yolundaki müttefik projesine sıcak bakmıyordu.

d- I. Kahire Konferansı (Eden ve Menemencioğlu Görüşmeleri)

SSCB ve Türkiye'nin dışişleri bakanları 5-6 Kasım 1943'de buluştuğlarında Eden öncelikle Menemencioğlu'nun SSCB'nin Balkanlar'daki emelleri hususunda Türkiye'nin endişelerini gidermeye çalıştı. Eden gözlemlerine dayanarak SSCB'nin yayılmacı olmadığını iddia etti. Menemencioğlu ise SSCB'nin savaşı kısaltmak için değil bekli de Türkiye'yi askerî açıdan zayıflatmak için savaşa çekmeye çalıştığına ısrar etti, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için SSCB'nin savaştan sonra da İngiltere ve ABD ile yakın ilişkiler sürdüreceğine ikna olması lazım geldiğini ifade etti⁶⁴.

Buna karşılık Eden, SSCB'nin yayılmacılığına dair hiçbir işaret olmadığını bir kere daha vurguladıktan sonra, "*Eğer yayılmacı arzuları varsa bile Türkiye savaş dışında kalarak bunları değiştiremez*"⁶⁵. diyerek gözdağı vermeyi de ihmal etmedi. Eden'in bundan sonra gündeme getirdiği üsler talebine de, Menemencioğlu bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi anlamına geleceğinden karşı çıktı.

Türkiye'nin bu taleplere resmi cevabı ise Menemencioğlu'nun Kahire dönüşü verdiği rapor doğrultusunda hükümet tarafından 17 Kasım'da İngiltere Büyükelçisine bir notayla bildirildi. Buna göre üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir savaşa neden olacağı için reddediliyordu. Savaşa girme konusunda ise istenen fedakârlığın, Türkiye'nin maddi imkânlarının çok üstünde olduğu ve mevcut şartlarda savaş girmenin hiçbir tarafa fayda getirmeyeceği vurgulanıyordu⁶⁶.

Menemencioğlu'nun raporu sadece Hükümette değil, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) meclis grubunda da tartışmalara neden oldu. CHP meclis grubu, daha sonra İngiliz Büyükelçisine iletilen bir notta belirtildiği üzere, prensip olarak savaşa girme kararı aldı. Fakat bunun ancak, Türkiye olası Alman saldırısına karşı gereken

⁶⁴ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.205.

⁶⁵ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.205-206.

⁶⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s. 458-460.

savunma olanaklarıyla donatılır ve Balkanlar'da Türkiye ile müttefik ordularının işbirliği planları üzerinde önceden anlaşılırsa mümkün olabileceği de ifade ediliyordu⁶⁷.

CHP meclis grubunu bu dönemde partiyi ve meclisi sıkı denetin altında tutan İnönü'den habersiz ya da meclisten ayrı olarak bir yabancı ülke büyükelçiliğiyle bağlantıya geçmesi pek mantıklı olmadığına göre, bu girişim resmi yazıya İngilizlerin gösterebilecekleri tepkiyi kontrol altında tutma çabası olarak değerlendirilebilir. Moskova konferansı ve Kahire görüşmelerinin sonucunda beliren duruma göre İngiltere ve SSCB'nin Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istedikleri anlaşılıyordu. Fakat bundan beklentilerinin farklı olduğu da belirgindi. SSCB, Türkiye'nin savaşa girmesini bir taraftan SSCB üzerindeki Almanya baskısının hafifletilmesi, diğer taraftan da Balkanlar'a İngiliz güçlerinin sevk edilmesini önlemek için istemekteydi. İngiltere ise, Ege ve Akdeniz'in Almanlar'dan temizlenmesini, bir başka deyişle imparatorluk ulaşım yollarının açılmasını ön planda tutmaktaydı. ABD'ye gelince, bütün ağırlığın Batı Avrupa ve İtalya'daki harekâta verilebilmesi için Balkanlarda bir cephe açılmasına karşı çıkmaktaydı⁶⁸.

Savaşa girmesi konusunda baskılara maruz kalan Türkiye, prensip olarak savaşa girmeye karşı çıkmazken, savaş süresince askerî rolünün ve sonrasında ülke bütünlüğünü korumak için verilecek politik garantilerin ne olacağını bilmek istiyordu. Bunun için ilk ön şartı, yeterli yardımın yapılmasıydı. Fakat Churchill'in Adana ziyareti sırasında vaat edilen yardım henüz yapılmamıştı. İkinci şart ise, müttefikler arası askerî ve siyasî işbirliğinin düzenlenmesiydi. Böylece Türkiye işbirliğini sağlam temellere oturtturarak savaş sonundaki düzenlemeler için siyasî garantiler elde etme peşindeydi. Bu son şart önemliydi. Çünkü Türkiye'nin İngiltere ile ittifak anlaşması vardı, fakat ABD ve SSCB'yle bu tür bağlayıcı anlaşmaları yoktu⁶⁹.

e- Tahran Konferansı ve Sovyet Tutumunun Değişmesi

Kahire'de bu görüşmeler olurken üç büyüklerin zirve toplantısının Tahran'da yapılması kararlaştırılmıştı. Ankara'da çeşitli ülke büyükelçileriyle Kahire sonrası

⁶⁷ Görün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 260–262.

⁶⁸ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.401–403.

⁶⁹ Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, s.300–303.

değerlendirmeler yapılırken Roosevelt ve Churchill Tahran'a gitmeden önce kendi aralarında görüşmek üzere 23- 24 Kasım 1943'te Kahire'de bir araya geldiler. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesinin faydaları üzerinde durarak Tahran'dan sonra İnönü'yle görüşmelerini teklif etti. Bu arada iki devletin kurmayları da özellikle Batı Avrupa'da açılacak yeni cepheyle ilgili çalışmalarını sürdürmekteydiler. ABD, SSCB'nin Türkiye'yi savaşa zorlamak konusundaki teklifini kabul ediyordu. Fakat batıda yapılması onaylanmış olan harekâtın zararına Türkiye'ye yardım yapılmaması veya kuvvet kaydırılmaması şartını öne sürüyordu⁷⁰.

Bu durumda Menemencioğlu'nun Kahire'de Eden'e işaret ettiği kısır döngü ortaya çıkmış oluyordu. SSCB Türkiye'nin zorlamasını isterken ABD bunu başka cephelerden kuvvet kaydırılmaması şartıyla kabul etmekte, İngiltere ise bir yandan her iki tarafa da kabul ettirebilecekleri bir orta yolla kuvvet kaydırmanın gerekli olmadığını söylemekte, diğer yandan da Türkiye'yi sınırlı bir yardımın yeterli olacağına ve Almanya'nın da zaten Türkiye'ye saldırmayacağına inandırmaya çalışmaktaydı. Bütün bunlara karşılık Türkiye ise askerî açıdan kendi kendine yetebilecek kapasiteye ulaşmadığı ve siyasî garantiler elde edemediği için direnmekteydi⁷¹.

Bütün bu görüşmeler olurken 28 Kasım-1 Aralık 1943'te yapılan Tahran Zirvesi'nde Türkiye'nin ele alınacak ana konulardan biri olacağı ve bu konuda İngiltere ile ABD arasında henüz bir anlaşma sağlanamadığı otaya çıkıyordu. Gerçekten de dört gün süren toplantının her gününde Türkiye gündeme geldi ve çeşitli komitelerde etraflıca tartışıldı⁷².

Türkiye'nin savaşa girmesi öncelikle boğazlar üzerinden SSCB'ye ulaşım olanağı doğuracaktı. Böyle bir durumda, Akdeniz'den boğazlar yoluyla Karadeniz'e ulaşabilmek için sadece hala Almanya'nın denetiminde bulunan ve Türk kıyılarına yakın birkaç adanın alınması yeterli olacaktı. Karadeniz bağlantısının sağlanmasıyla hem SSCB rahatlatılabilecek, hem de SSCB'ye giden yol kısalacağından gemilerin bir kısmı serbest kalacaktı. Ayrıca Türkiye'deki hava üslerinden Almanların denetimindeki bazı hassas bölgelere, özellikle Romanya'daki petrol tesislerine hava

⁷⁰ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.460-461.

⁷¹ Hale, **Türk Dış Politikası**, s.102-105.

⁷² Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.400-404.

saldırıları düzenlenebilecekti. Bu da Bulgaristan ve Romanya'nın savaştan çekilme ihtimalini doğurabilirdi⁷³.

Tutanaklardan anlaşıldığına göre Stalin, Türkiye'nin iyi niyetinden ve herhangi bir şart altında savaşa girmek isteyeceğinden şüpheliydi. Bu nedenle de genel olarak kendisinin Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul etmesini beklemediğini, fakat yine de yeni bir deneme yapılmasını destekliyordu. Türkiye'yi ikna işini de İngiltere ve ABD'ye bırakmaya hazırды. Stalin'in Tahran'daki tavrına bakıldığında, artık Türkiye'nin savaşa girmeyeceğine ikna olduğu, fakat Türkiye'yi İngiltere- ABD ortak baskısına maruz bırakarak Türkiye'nin batılı müttefikleriyle arasını bozmak istediği söylenebilir⁷⁴.

Konferansın ikinci gününde Churchill, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için izleyeceği taktikleri açıklarken, gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın özellikle boğazların statüsüyle ilgili olarak önemli siyasî sonuçlar doğuracağını Türkiye'ye hatırlatılabileceğini ifade etti. Ertesi gün Stalin tekrar konuya dönerek SSCB için sıcak deniz limanları ihtiyacını ortaya attı ve bunun içinde Montrö'nün gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etti. Fakat Churchill'in, Sovyet donanma ve ticaret filosunu açık denizlerde ve İngiliz limanlarında görmekten memnun olacağını, ama Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışırken bu konunun gündeme getirilmesinin yanlış bir zamanlama olduğunu söylemesi ve Roosevelt'in de boğazların dünya ticaretine açık olacağını bildirmesi üzerine konu kapandı.

Konferansın son gününde Türkiye'nin savaşa girmesini istemenin İngiltere ve ABD'den nasıl bir yardım alabileceğiyle bağlantılı olduğu genel kabul gördü. Ama taraflar, İngiltere'nin eğer Türkiye savaşa girerse kendisini korumak için kullanabileceği 17 hava filosu dışında, kesin olarak ne kadar yardım yapabileceklerini ortaya koymadılar. Hatta tarafların Türkiye'ye asker göndermeyi kesinlikle düşünmedikleri de anlaşıldı. Bu arada liderler, Türkiye'nin savaşa girmeden hava üslerini kullanırmayacağı konusunda hemfikirdirler. Sonunda 1 Aralık gecesi nihai kararlar bir bildiri haline getirilerek imzalandı. Metnin Türkiye ile ilgili bölümlerinde *“Askerî açıdan Türkiye'nin yıl sonunda önce müttefikler safında savaşa girmesinin son derece arzu edilir olduğu”* yazıyordu. *“Eğer Türkiye kendini Almanya ile savaş halinde bulur ve bunun sonucunda Bulgaristan Türkiye'ye*

⁷³ Esmer, **Siyasî Tarih** (1919 – 1939), s.94–96.

⁷⁴ Aydemir, **II. Adam**, II, s. 106–109.

savaş açar ya da saldırırsa SSCB'nin de derhal Bulgaristan'a savaş açacağı” ifade edilerek şimdi savaşa girmenin Türkiye açısından savaştan sonra büyük devletlerle barış masasına oturması için son fırsat olduğu belirtiliyordu⁷⁵.

f- II. Kahire Konferansı

Tahran Konferansı sona ermeden Roosevelt ve Churchill, İnönü'ye birer telgraf göndererek görüşmek üzere kendisini Kahire'ye davet ettiler. Davete Türkiye'nin ilk tepkisi, eğer konuşmaların konusu Tahran'da Stalin'le birlikte alınan bir kararın Türkiye'ye tebliğ olacaksa, İnönü'nün daveti kabul etmeyeceği, eğer peşin hükümler olmadan ortak davaya nasıl daha yararlı olunacağını konuşulması ise kabul edileceği şeklindeydi. İkinci şıkkın geçerli olduğu yolunda garanti verilmesi üzerine İnönü 4-8 Aralık 1943'te Kahire'ye gitti⁷⁶.

Bu arada genel olarak ülke kamuoyu ve TBMM Türkiye'nin savaşa girmesinin aleyhindeydi. Gerçek müttefik baskılarından sonra özellikle 1943 içerisinde Hükümet kamuoyunu olası savaşa hazırlayacak girişimlerde bulunmuştu, fakat kamuoyu hâlâ ülkeye bir saldırı olmadan savaşa girilmesine karşı çıkıyordu. O kadar ki, CHP içersinde İnönü'nün Kahire'ye gitmesine dahi karşı çıkılmıştı

4 Aralık'ta başlayan resmi görüşmeler sırasında Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazlasıyla ısrarcı oldu. Tahran'da açıkladığı taktikle, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde SSCB dâhil tüm müttefiklerle dostane ilişkilerinin devamlılığını sağlayacağını ve savaştan sonra dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacağını, aksi halde ise çok yalnız kalarak “Hâkimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda dolaşacağını” vurguladı. Bu sefer müttefiklerin ağır baskısıyla karşılaşan İnönü “Prensip olarak” savaşa katılmayı kabul etti. Fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli malzeme ve teçhizatın tamamlanması ve ortak harekât planının belirlenmesini bunun ön şart olarak ortaya koydu⁷⁷.

Bu noktadan sonra tartışmalar özellikle Türk ve İngiliz heyetleri arasında hazırlık safhasının ne şekilde tanımlanacağı konusuna takılıp kaldı. Türkiye hazırlıktan ordunun ve hava kuvvetlerinin donanımının ve eğitiminin tamamlanmasını anlarken, İngiltere Türkiye'nin hazır olması konusunu sadece

⁷⁵ Sönmezoğlu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.260–262.

⁷⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.462–464.

⁷⁷ Armaoğlu, *XX. yy. Siyasi Tarihi*, I, s.407–500.

havaalanlarının hazır olması olarak görmekteydi. Türkiye ise uçakların gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği, şimdiye kadar sürekli olarak önleyici savaş yapan Almanya'nın saldırısına yol açabileceği kanısındaydı. Kısaca İngiltere, İngiliz uçaklarının yerleşeceği havaalanlarının 15 Şubat 1944'e kadar hazır olacağını belirterek Türkiye'nin de bu tarihte savaşa girmesini istiyordu. İnönü ise, İngiliz uçaklarının gelmesinin Türk ordusunun hazırlığı anlamına gelmediğini, ordunun hazır olmadan aylarca Alman kuvvetleri karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin anladığı anlamda hazırlıklar bittikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurguluyordu⁷⁸.

Kahire'de Türkiye açısından önemli bir diğer gelişmede SSCB'nin Tahran'da alınan kararların aksine görüşmelere katılmamasıydı.

SSCB'nin artık Almanya'yı doğu cephesinde tek başına yenme kapasitesine ulaştığını düşünen Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi de dâhil olmak üzere, hiçbir bahaneyle Balkanlar'da müttefik askerleri görmek istemiyordu. Ayrıca müttefiklerin Türkiye'ye önerecekleri yardımlara da taraf olmak istemiyordu. Böylece savaş sonu düzenlemeler hususunda kendisini bağlayacak sözlerden kaçınmış oluyordu⁷⁹.

6- Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri

Almanya'nın baskısı bir sonuç vermemekle birlikte, 1942 sonbaharından itibaren Türkiye üzerinde müttefiklerin baskısı artmaya başladı. Almanya'nın Kasım 1942'de başlayan Stalingrad Savaşı'nı kaybetmelerinden sonra müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başlamışlardı. Doğal olarak Türkiye de stratejik konumu nedeniyle bu planların içinde yer almaktaydı⁸⁰.

Stalingrad, Türkiye-SSCB ilişkileri için bir dönüm noktası oldu. Almanya'nın saldırmasından sonra Türkiye'ye karşı anlayışlı ve dostça davranan SSCB zaferden sonra tekrar 1941 öncesi duruma döndüler. Stalingrad kuşatması devam ederken durumun Almanya için iyi olmadığını gören Türkiye, bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başladı. SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hâkimi olmasına müttefiklerin mani olup olmayacağı Türkiye'de merak ediliyordu.

⁷⁸ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, s.309–310.

⁷⁹ Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)**, s.615.

⁸⁰ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.415–430.

Fakat yine de Türkiye her şeye rağmen savaş dışında kalmaya kararlıydı. Ama her Alman yenilgisinin Türkiye üzerindeki müttefik baskısını da arttıracığı ortadaydı.

Stalingrad çatışmaları devam ederken, Kuzey Afrika'daki Alman harekâtı da durduruldu. Almanya'nın bu iki cephede durdurulması, Batı veya Güney Avrupa'da yeni bir cephe açarak Almanya'yı zorlama fikrini ortaya çıkarttı. Bu şekilde SSCB üzerindeki Alman baskısı hafifletilecek, ayrıca SSCB'nin karşı taarruza geçmesi sağlanacaktı. Ama bütün bu planlarda anahtar ülke, Churchill'in ifadesiyle Türkiye idi. Bu tarihe kadar Almanya'nın Avrupa dışına taşmasını önlemek için Türkiye'nin savaş dışı kalması yeterli olmuştu. Fakat şimdi Türkiye'nin durumu Almanya'yı Avrupa'da sıkıştırmak için Avrupa'ya geçmek isteyen müttefiklere engel oluşturuyordu. Bu nedenle 18 Kasım'da Churchill İngiliz kurmaylarına Türkiye'nin 1943 baharında müttefiklerin yanında savaşa girmesi için devamlı bir çaba göstermesi yolunda gerekli talimatları verdi⁸¹.

Churchill bunun sağlanabilmesi için Türkiye'ye kış boyunca silah sevkiyatı yapılmasının yanı sıra İngiltere, SSCB ve ABD'nin Türkiye'ye toprak bütünlüğü teminatı vermeleri gerektiğine inanıyordu. Churchill, Roosevelt'in desteğini aldıktan sonra durumu Stalin'e açtı. Stalin'de 28 Kasım'da verdiği cevapta Türkiye'nin 1943 ilkbaharında savaşa girmesini sağlamak için her şeyin yapılmasını arzu ettiğini belirtti.

---

⁸¹ Sönmezoğlu, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, s. 140–142.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI SOVYET RUSYA TEHDİDİ

A- SOVYET TALEPLERİ

1- Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası (7 Haziran 1945)

Türkiye Yatla Konferansı'ndaki gelişmeler neticesinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu hareket, Türkiye'nin BM konferansına kurucu üye olarak katılabilmesi için gerekli olan hukuki bir şartın yerine getirilmesinden başka bir anlam ifade etmiyordu. Fakat bu hareket SSCB için tatmin edici olmadı. Dışişleri Bakanı Molotov 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve özellikle "II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle, 7 Kasım 1935 tarihli protokole uygun olarak anlaşmanın feshini bildiren bir nota verdi. Böylelikle Türkiye'nin savaş boyunca çekindiği başına gelmişti¹.

7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı fiilen sona erdiğinde Türkiye, büyük bir yıkımdan savaş dışı kalarak tek kurşun atmadan kurtulmuş oluyordu. Fakat Almanya'nın yenilmesiyle Doğu Avrupa'daki dengenin SSCB lehine bozulması sonucu ortaya çıkan tehlikeli ortamda var olma mücadelesi verme durumunda kalacaktı. SSCB'nin "işgalci" ya da "kurtarıcı" olarak Türkiye topraklarına adım atmaları önlenmişti ama SSCB tehlikesi şimdi başka bir biçimde Türkiye'nin karşısındaydı².

Türkiye, SSCB'nin 19 Mart notasına karşı 4 Nisan'da cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sordu ve yeni bir pakt önerdi. Buna Haziran'a kadar bir yanıt gelmedi. Molotov Sarper'i 7 Haziran'da davet ederek iki ülke arasındaki anlaşmanın yenilenebilmesi için iki ülke arasındaki bazı sorunların halledilmesi gerektiğini söyledi. Bu sorunlar:

- 1- Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılması (kısaca Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye terki,
- 2- Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi,

¹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.499-502.

² Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.453-455.

3- Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesiydi.

Aslında bunların tümü 1940'da SSCB'nin Mihver'e katılma karşılığında Almanya'dan talep ettiklerinin aynısıydı. Görüldüğü üzere SSCB'nin Türkiye ile ilgili arzuları savaş boyunca sürmüştü³.

Savaş boyunca SSCB'nin Türkiye ile ilgili talepleri konusunda sıkıntı yaşayan ve 1925 anlaşmasının uzatılmamasıyla endişeye kapılan Türk Hükümeti, Sovyet talebi karşısında iyice zor durumda kaldı. Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile ilişkileri tam rayına oturmadığı ve savaş sonu düzenlemeleri konusunda müttefikler arasında tam bir uyumun olmadığı bu dönemde Türk Hükümeti SSCB'ye karşı yalnız kaldığı endişesine kapıldı.

Türkiye SSCB'nin taleplerini İnönü'nün "*Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur. Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz.*" ifadesiyle sertçe reddedince, 1945 ortalarından itibaren kendisini Sovyet baskısı altında buldu. Molotov'un Sovyet isteklerini 18 Haziran'da Sarper'e bir kez daha ilemesiyle Türkiye ile SSCB arasında 1925 anlaşmasının yerini alacak bir anlaşma imzalanma olasılığı ortadan kalktı⁴.

2- Toprak Talepleri

SSCB'nin Türkiye'den toprak talepleri Türk basınında, ilk defa "Sovyet Şartları" başlığıyla 27 Haziran 1945'den itibaren görülmeye başlandı. O döneme kadar barış ümitlerini kaybetmeyen ve barış taraftarı olan Türkiye bu isteklerle adeta sarsıldı. Konu basında BBC (saat: 23.45) kaynaklı olarak şu şekilde verildi:

*"SSCB'nin Türkiye arasındaki dostluk muahedelerini yenilemek için ileri sürdüğü şartlar hakkında malumat alındı. Times'ın İstanbul muhabirine göre, SSCB boğazları idarede imtiyazlı bir mevki istediği gibi, 1921'de Türkiye'ye verilen Kars ve Ardahan'ın iadesini de talep etmektedir."*⁵.

Siyasî bir muharrire göre; boğazlara ait herhangi bir değişiklik Montrö Anlaşması'nı imzalayanların hepsini ilgilendiren bir husustu. Türkiye'nin bu gelişmeler hakkında müttefiklere acilen haber vermekte olduğu bildirilmekteydi. İngiltere ve ABD bu haberden sonra SSCB'nin boğazlar meselesini kendi başına

³ Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, s.203-205.

⁴ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.500-508.

⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran 1945, s.2.

yönlendiremeyeceğini belirterek Postdam'da görüşülmesini istediler. Bu sırada basında: “Trakya topraklarında Sovyet istekleri” manşetiyle, SSCB Bulgaristan için Türkiye’den ve Yunanistan’dan arazi talebini içeren haberler yer aldı. Bir süre sonra toprak talepleri konusunun sadece Doğu Anadolu ve Karadeniz’i kapsadığı anlaşıldı.

SSCB’nin talepleri konusunda İngiltere basını da kısa bir süre sonra Türkiye’den yana, ancak SSCB’yi karşısına almadan bir tavır takındı. Bu konudaki İngiliz basınının da yer alan görüşlerden Reuter kaynaklı şu haber dikkat çekmektedir: *“Türkler boyun eğen bir millet değildirler. Türkiye’nin kendi istiklalinin kaybı demek olacak şartları kabul etmeyi asla düşünülemez. Hiçbir zaman boyun eğen bir millet olmayan Türkler Kars’ı ve Ardahan’ı vermekte imtina ederlerse Anadolu’da 1914 hudutlarının iadesi için, Rus ordularının bir kez daha kullanılması lazım gelecektir. Bu meselede Ruslar, milletler prensibini ileri sürerek mucip sebeplerde bulmaya çalışmıyorlar. Çarlığın genişleme siyasetiyle komünistliğin emniyet siyaseti akıllıca birleştirilmiştir.”*⁶.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Postdam görüşmeleri öncesinde Londra’ya gitti ve Türkiye ile ilgili meselelerde İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Eden ile görüştü. Londra’da basına verdiği demeçte Türkiye’yi ilgilendiren çeşitli konulara değinerek hudutlar ve boğazların geleceğiyle ilgili şunları söyledi: *“Türkiye için bir hudut tadili veyahut arazi tavizleri mevzu bahis değildir. Boğazların rejimi Montrö sözleşmesi ile tayin edilmiş olduğundan, bu rejimde herhangi bir değişikliğin, milletler arası bir hal suretine iktirarı gereken bir mesele olması icap eder.”*⁷.

Postdam Konferansı’nda da isteklerini yineleyen SSCB, diğer büyük devletler ve Türkiye’den anlayış bulamayınca, Türkiye’yi bölme girişimlerini sürdürdü. Eskiden kendisine ait olduğunu ve zayıf döneminde Türkiye’nin buraları işgal ettiğini şimdi şartların değiştiğini ve yeniden bu toprakların kendisine verilmesi gerektiğini ileri sürdü. Rus basınına göre; Türkiye’nin Misak-ı Milli sınırları içerisindeki bir toprak parçasının SSCB adına koparılacak olması, SSCB’de gelecek için daha büyük umutların doğmasını sağlayacaktı.

Türk aydınları da SSCB’ye yönelik iyi niyetlerini yavaş yavaş terk ederek ona cephe alan görüşler belirtmeye başladılar. Cumhuriyet Gazetesi Baş Yazarı Nadir Nadi “Bir Milletten Toprak İstemek” başlığı ile SSCB’ni şu şekilde eleştirmekteydi:

⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1945, s.1–3.

⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1945, s.1–3.

“Çarlık Rusyası'nın doymak bilmeyen emperyalist hislerinden ebediyen uzaklaştığı söylenen SSCB'ye karşı 25 yıldır iyi sözler işitmiş, adeta bir Tür- Sovyet dostluğu havası içinde yetiştirilmiş bir neslin çocuğu olarak, Sovyet tekliflerinin gerçekleştiğini görmek bizi hayal kırıklığına uğratacak ve sırf bu bakımdan üzecektir. Yoksa Dışişleri Bakanımızın İngiliz gazetecilerine söylediği gibi, Türkiye için bir hudut değişikliği yahut herhangi bir toprak tavizi meselesi elbette söz konusu olamaz.

“Biz vatanımızın bugünkü sınırlarını pazarlık yoluyla çizmediğimiz gibi bir lütuf ve ihsan eseri olarak da ele geçirmedik. Milli hürriyet şuurunu damarlarında duyan Türk nesilleri koskoca bir imparatorluğun tasfiyesi pahasına bu sınırları kaniyla sulayarak meydana getirdi. Nereden gelirse gelsin, kim olursa olsun ne rica, ne tehdit, ne anlaşma, nede tartışma yolu ile kimse bizden bir karış toprak koparamaz.”⁸.

SSCB sadece Türkiye'den değil aynı tarihlerde Yunanistan ve diğer bazı devletlerden toprak isteklerinde bulunmaktaydı. Bu konu ile ilgili olarak France Press'in 18 Ağustos 1945 tarihli haberi şöyleydi: “Sovyet Hükümeti herhalde müttefikleri Bulgaristan'a verilmek üzere Ege Denizi üzerinde bir liman ve keza Ege Denizi'nin bazı adalarını kendisi için talep etmek niyetindedir bu son iddia ABD ile İngiltere'nin kati surette muhalefeti ile karşılanmaktadır.”⁹.

SSCB'nin Türkiye'den toprak talepleri konusunda 13 Temmuz 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinde France Pres ajansı muhabiri Rus projesinden söz etmekteydi. Bu projeye göre: “Trakya'daki Yunan toprakları Bulgaristan'a, Türk toprakları da Yunanlılara verilmeliydi. Böylece Bulgaristan Ege Denizine çıkacaktı. Ancak bu projeye Türkiye'nin tepkisiyle birlikte İngiltere'nin tepkisi söz konusu olduğu için sıcak bakılmıyordu” Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde meclisi açış konuşmasında dış politika ile ilgili ve Sovyet tehdidine karşı şu tarihi nutkunu söyledi; “Türk topraklarından ve halklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefle yaşayacak ve şerefle öleceğiz. II. Dünya Savaşındaki hareket hattımız müttefik milletlerin vicdanında da zamanında zaruri görülmüş ve

⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1945, s.1

⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1945, s.1

hakkımızdaki tenkitler, kara günler geçtikten sonra suni olarak meydana çıkarıldı”¹⁰.

a- Gürcistan Adına İleri Sürülen Talepler

Kazım Karabekir Paşa'nın 20 Aralık 1945'te TBMM'deki konuşmasının hemen ardından 21 Aralık 1945'de başlıca Moskova gazeteleri iki Gürcü Profesörün mektubunu yayınladılar. Mektuba göre; Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar olan Doğu Anadolu, Gürcistan'ın parçası olup Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne iadesi isteniyordu. Şimdi Sovyet basını, ilk defa olarak Sovyet vatandaşlarının ağzından Türk toprakları üzerinde isteklerini yazılı bir şekilde ileri sürüyordu.

BBC kaynaklı ve Londra'da çıkan bu haber ve bilgilerden sonra konu Türk basınında da yer almaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti haritası üzerinde, Gürcistan tarafından istenen illerin durumu Türk okuyucularına çizilmiş olarak verildi. Gürcistan basınında **“Gürcistan'dan zapt edilmiş olan topraklar geri alınmalıdır.”** başlığıyla çıkan makaleye ilişkin bilgi ve yorumlar 21 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, **“Soğuk Bir Şaka”** manşetiyle şöyle yer aldı:

“İki Gürcü Profesörü Giresun'a kadar bütün Kuzeydoğu Anadolu'nun Gürcistan'a ilhakını istiyorlar. Bundan birkaç gün evvel Sovyet akademisi azasından Prof. Dr. Canaşya ile Prof. Dr. Birdznşivilli Tiflis'te intişar eden komünist mecmuasında bir makale neşretmişlerdir. Her iki profesör de gürcüdür. Pek uzun olan makale, “Gürcistan'dan zapt edilmiş olan topraklar geri alınmalıdır.” Başlığı taşımaktadır bu makalede İsa'nın doğumunun beş asır evvelinden başlayarak, geçen harp sonuna kadar geçen devrede Kars, Ardahan ve diğer Türk vilayetlerinin tarihi hakkında malumat verilmiştir.

“Pravda ve Kızıl yıldız gazeteleri de dâhil olduğu halde Moskova basını bu makaleyi 20 Aralık 1945 tarihinde aynen yayınladı. Makale bu gazetelerde dört sütun kadar tutmaktadır. Ancak Moskova gazeteleri bu hususta hiçbir mütalaada bulunmamışlardır Adı geçen makalede tarihi gerçekler çarpıtılarak okuyuculara duyuruluyordu:

“1787'de Gürcü Devleti'nin sınırları Van Gölü'nün batısından başlayarak Erzincan'a kadar ve Erzincan'dan Trabzon'un batısında denize kadar devam ederdi.

¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Kasım 1945, s.1-5.

Bugünkü Lazlar, Müslümanlaştırılmış Gürcülerdir. Lazistan eski Colchide'nin bir parçasını teşkil eder. Colchide iki kısma ayrıldı. Doğu kısmı şimdi Gürcistan'ın doğusundan Mingrelya, batı kısmı ise bugünkü Lazistan'ı meydana getirmektedir. Türklerle İranlılar yaptıkları bir anlaşma ile Gürcistan Devleti'ni aralarında paylaştılar. Artık ondan sonra Gürcistan'ın sükûtu devam etti ve Rusların kardeş yardımlarına kadar böyle gitti. Rus yardımı ile Türkler Gürcistan'dan atıldılar. Türkler Gürcülere birçok mezalimde bulunmuşlardır.

“Gürcistan ile SSCB arasında 1793'te yapılan anlaşmada, SSCB Türklerden zapt edeceği toprakları Gürcistan'a vermeyi taahhüt etmiştir. SSCB bunu namuslu olarak 1855 ve 1870'de ifa etti. Gürcistan'ın zapt edilmiş memleketlerinin bir kısmını Türklerden alıp Gürcülere verdi. Türkler Gürcistan'dan zapt ettikleri asırlarca Gürcülere zulmettiler. Şehirlerin ve köylerin adlarını değiştirdiler tarihi yapıları yıktılar. Halkın adlarını ve soyadlarını değiştirdiler, halkı kitle halinde iç vilayetlere sürdüler. Fakat bütün bunlara rağmen, Türk idaresi, halkın ruhundan ve vicdanından Gürcülüklerini silememiştir.

“Türkiye bu harpte Almanya'nın yanında durup ona yardım ettiği halde Gürcü milleti umumi gayenin tahakkuku uğrunda kanını döktü. On binlerce evladını kurban verdi. Buna binaen; Gürcü milleti kendisine ait olan toprakların kendisine verilmesini ve tarihi haksızlığın tamir olunmasını talep etmektedir. Çünkü Hükümet bu hakkından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Biz bu büyük hakkımızdan hiç olmazsa bir kısmının tanınmasını istiyoruz. İstedığımız yerler şunlardır; Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun'a kadar bütün Lazistan.”¹¹.

Gürcistan tarafından dile getirilen toprak talepleri Türkiye'de ve batılı büyük devletlerde ilgiyle karşılandı. İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanları ve heyetleri de bu haberlerin yayınlandığı günlerde dünya barışının sağlanması amacıyla Moskova'da bulunuyorlardı. Onların Moskova'da buldukları bir dönemde ortaya atılan iddialar ertesi gün Moskova radyosunda da yayınlandı ve bu konuda yorumlar yapıldı. SSCB'nin peykleri haline gelmiş olan balkan ülkelerinin gazeteleri de Gürcü taleplerinde SSCB'nin ağızıyla yayın yaptılar.

¹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Aralık 1945, s.1-3.

Bir süre sonra Gürcü talepleri, Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği tarafından gündeme getirildi ve parti olarak Gürcü Profesörlerin arkasında oldukları kamuoyuna ilan edildi. Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreteri K. N. Şarkviyani, Pravda'ya yazdığı makalede şunları söyledi: “*Gürcü halkının eski rüyalarından biri yani Gürcistan'ın toprak birliğinin ihyası henüz tahakkuk etmemiştir. Gürcü halkının, kültürünün ve siyasî hayatının hakiki beşiğini teşkil etmiş ve milli aramızdan ayrılmış bulunan toprakların iadesi için Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti tarafından ısrarla ileri sürülen talepler makuldür.*”¹².

Moskova radyosu ve basınında yer alan Gürcistan'ın Türkiye'den toprak talepleri konusunu, Moskova'daki Dışişleri Bakanları Mr. Bevin ve Mr. Byrnes İngilizceye tercüme ettirerek heyetlerine incelettirdi. Ancak ilk günlerde kesin bir açıklama yapmaktan kaçındılar. Gürcistan'ın Türkiye'den talep ettiği topraklar konusunda İngiltere ve ABD bir müddet sonra tepkilerini ortaya koydular.

23 Aralık 1945 tarihli “**Londra'dan Yükselen Ses**” başlığı ile verilen haberde: “*Müşkül ve nazik bir durumda ve bir müttefik konferansının tam ortasında Moskova basınının bu yeni istekleri yayma tarzı, müttefiklerini hayrete düşürmüştür. Bu isteklerin esası romantik geleneklere ve tarihin çok geride kalmış fasıllarına istinat etmektedir. Artvin'de oturan birkaç Gürcüden başka bütün bölgenin halkı tamamıyla Türk'tür.*” denilmekteydi¹³. Amerikan basınının tavrı da İngiltere basınından farklı değildi. Başkan Truman'ın “*Artık hiçbir millet, diğer bir millete karşı kılıcını çekmeyecek ve milletler harp etmeyi öğrenmeyeceklerdir.*”¹⁴, yine ABD'nin; *SSCB'nin batıya doğru yayılmasına asla razı olmayacaktır.*”¹⁵ beyanları ABD'nin İngiltere ile aynı yolu izlediğini göstermekteydi.

Gürcü Profesörlerin bu konudaki yazılarının yalnız Sovyet gazeteleri tarafından neşredilmekle kalmayarak, Londra'da Tass Ajansı'nın bülteninde de yayınlanması dikkat çekti. SSCB'nin sonu gelmeyen emellerinden açıkça bahsedilmeye başlandı.

Rus teşebbüsü hakkındaki genel kanaat, “*SSCB'nin Türkiye'ye karşı açtığı sinir harbini şiddetlendirmek istediğiydi. SSCB bu gibi tehditlerle, Türkiye'nin gözünü korkutarak; Kars, Ardahan, Artvin ve boğazlar üzerindeki talepleri*

¹² Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1956, s.1-3.

¹³ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Aralık 1945, s.1-3.

¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1945, s. 1-3.

¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1946, s.1-3..

karşısında Ankara'nın aldığı vaziyeti değiştirmek istemekteydi. Hâlbuki Londra'da arazi bakımından yapılacak tavizlerin yeni taleplere yol açacağı idrak olunmakta ve Türkiye'nin hiçbir tavizde bulunmamak hususundaki kararı tasvip edilmektedir. Bazı mahfiller ise, Gürcü Profesörlerin alet olduğu bu oyunun Azerbaycan'da olup bitenden nazarı dikkati başka yerlere celp etmek, gayesini güttüğünü düşünmektedir”¹⁶.

Fransız Frence Presse muhabiri Andre Clot'un bildirdiğine göre bir Türk siyasînin Rus talepleri hakkında yaptığı demeçte, “Eğer tarih, arazi talepleri için bir esas teşkil ediyorsa bizimde Viyana'ya kadar uzanan bütün araziyi istememiz gerekir” demiş. Görüldüğü gibi İngiltere, ABD ve kısmen Fransa siyaseti kısa bir süre sonra bu konuda Türkiye'nin lehine tavır aldılar.

Basında görülen değişik yorumlarda yine “Gürcülerin tezi doğru ve tarafsız bir araştırmaya dayanamaz” denilerek, “İngiltere'nin hiçbir suretle Türkiye'yi bırakmayacağı, Türkiye istiklalinin İngiltere için hayati öneme sahip olduğu ve SSCB'nin Türkiye meselesinde ateşle oynadığı” vurgulandı. SSCB'nin tehditle ulaşmak istediği amaç, özellikle dış etkenlerle şimdilik bertaraf edildi.

b- Ermenistan Adına İleri Sürülen Talepler

Ermenistan'ın gerek Türkiye ile, gerekse Gürcistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinin soğuk olması dolayısıyla, bu küçük devlet, dış politikasının dayanaklarını daima dış güçlerin desteğinde aramış ve sınırlarını onların yardımlarıyla genişletmeyi düşünmüştü. Bunun sonucu olarak, Kafkaslar bölgesine dış etkenleri çeken ve bölge politikasını daha karmaşık hale getiren sorunlu bir ülke oldu¹⁷.

Ermenistan, 1920 yılında elde ettiği bağımsızlığı ve SSCB'ye iltihakı ile beraber, geçmişten gelen bir emperyalizm verasetini de üstlenmiş oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki emellerini canlı tuttu. Doğu Anadolu hakkında ortaya atılan iddialar, Ermenistan'ın, Türkiye politikasının özelliğini oluşturmakta ve bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinin önünde bir engel meydana getirmekteydi. Ermenistan'ın durumundan faydalanmak isteyen Sovyet Hükümeti, Ermenileri Türk topraklarında hak iddia etmeye ortam hazırladı. Türkiye, Gürcü

¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1945, s.1-3.

¹⁷ Armaoğlu, XX. yy. Siyasi Tarihi, I, s.506-507.

isteklerinde olduğu gibi bu kez de Ermeni istekleri yüzünden SSCB ile karşı karşıya geldi.

İlişkilerin zor şartlarda sürdüğü sıralarda SSCB, Ermenistan adına Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu'nun kuzey kesimlerinden taleplerde bulundu. Bu istekler zaman zaman Gürcü istekleri ile birlikte zikredildi. SSCB'nin amacı, Kafkasya'da olduğu gibi Türkiye'yi parçalara bölerek kendi rejimini hâkim kılmaktır. Ancak bu isteğe, Türkiye ile birlikte dönemin diğer büyük güçleri de karşı çıktılar.

Ermenistan'ın Karadeniz ve diğer hiçbir denizle bağlantısı yoktu. Bu bağlantıyı ancak Türkiye üzerinden sağlayabilirdi. Karadeniz kıyılarının SSCB tarafından Ermenistan adına talep edilmesi SSCB'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini o dönemde bir kere daha gözler önüne serdi.

SSCB'nin bu dolaylı baskıları sonucunda Ermenistan, ilk önce 1945'te düzenlenen San Fransisko Konferansı sırasında isteklerini dile getirdi. Konuyla ilgili ilk haber, Türk basınında Cumhuriyet Gazetesi'nde, 9 Mayıs 1945'de yer aldı. Söz konusu haberi bizzat San Fransisko'da bulunan Doğan Nadi yazdı. Buna göre:

“Ermeni Milli Komitesi, bugün Türkiye'deki Ermenilerin SSCB'ye nakledilmelerini istediklerini bildiren acayip bir muhtıra vermişlerdir. Ermeni Komitesi'nin gösterdiği sebep ise, güya Türklerin imhasından Ermeni ırkını kurtarmaktır. ABD'deki gazeteler bunu, eşine rastlanmamış paradoksal bir jest saymaktadırlar. Bu ahmakça müracaatın hiçbir komite tarafından okunmaya dahi layık görülmeceğini söylemeye lüzum yoktur. Türk vatandaşı olan Ermeniler, kanunlarımızın belirttiği bütün haklardan diğer bütün vatandaşlarımız gibi yararlanmaktadırlar. Ne onların bizden, ne de bizim onlardan şikâyet etmeye hakkımız yoktur. Hal böyleyken verildiği bildirilen muhtıra dünyaya huzur ve sükûn getirmesi beklenen konferansın insanlık hayrına matuf meşgalesi arasında, bir ahmaklık, iftira fesat vesikası olarak sırtıtmaktadır. Muhtıra, taşıdığı çirkin vasıflarla şimdiden layık olduğu mukaveleyi görmüştür.”¹⁸

29 Haziran 1945 tarihinde yer alan başka bir haberde SSCB Türkiye'den; Kars, Ardahan bölgesindeki hudut tashihine karşılık, taviz olarak Halep şehrinin Türkiye'ye verilmesini istemişti. Aynı zamanda SSCB, Türkiye'de daha demokrat ve

¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1945, s.1.

daha temsili hükümetin kurulması için talepte bulundu¹⁹. Bu istek ve teklifler Türkiye’de endişe ve tepkiyle karşılandı.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka da, 12 Temmuz 1945 günü Londra’da, Kars ve Ardahan’ın Ermenistan Sovyet Cumhuriyet’ine verilmesi konusunda, “Türkiye için hudut tadili veya arazi tavizleri mevzubahis değildir.” diyerek sert tepki gösterdi. Bu gerginlik 1946 ortalarına kadar sürdü²⁰.

Potsdam Konferansı’nda Ermeni talepleri ortaya konularak gerilim uluslararası boyuta taşındı. İngiliz siyasî çevrelerine göre Postam’daki görüşmeler Türk-Rus gerginliğinden dolayı kesilme derecesine gelmişse de, görüşmeler İngiltere’nin tutumu sonucunda tamamlanabildi.

Bu dönemde Moskova radyosunun bir haberine göre: “*ABD’deki Ermeniler Potsdam Konferansına bir telgraf çekerek Ermeni meselesinin de konferans gündemine alınmasını rica etmişler. Amerika Ermenileri çektikleri telgrafta; 1. Dünya Savaşı’ndan sonra SSCB’de kurulan, müstakil Ermenistan Cumhuriyetinin dev adımlarla inkişaf ettiğini, Ermenilerin birleşik ABD ve Sovyet ordularında büyük yararlılıklar göstererek Birleşmiş Milletler davasına hizmet etiklerini, Türklerin ise harbin başından beri ikiyüzlü bir siyaset güttüklerini harbin ilk safhalarında Alman zaferine hayranlık gösterdiklerini, Almanlar Stalingrad’ı almış olsalardı, Türklerin Almanlar lehine harbe girmelerinin muhtemel olduğunu, Türkiye’nin son dakikada Almanya aleyhine harbe girmesinin ise gülünç bir komedyadan başka bir şey olmadığını belirtmekteydi.*”²¹

Gerçekten de Potsdam Konferansı esnasında bunlar yaşanırken Newyork Times gazetesi, tanınmış Ermeni muhabirlerinden Saroyan’ın bir mektubunu yayınlamaktaydı. Saroyan mektubunda, Ermenistan adına Kars ve Ardahan’ın SSCB’ye iadesini istemişti. ABD’de kurulmuş olan Terakkiperver Ermeni Milli Konseyi, Ermeni Meselesinin Konferans gündemine alınması için üç büyük lidere telgrafla müracaata bulundu.

Reuters ajansı Moskova Radyosuna dayanarak şunları kaydetti: “*Kars, Ardahan ve Artvin’in SSCB’ye yeniden ilhakı için Amerika Ermeni Terakkiperver Milli Konseyi’nin Truman, Churchill ve Stalin’e gönderdiği telgrafta; Ermeni asıllı*

¹⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1945, s.1-3.

²⁰ **Ulus Gazetesi**, 20 Temmuz 1945, s.1- 3.

²¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Temmuz 1945, s.1.

Amerikalılar tarihi memleketleri olan Sovyet Ermenistan'ında yerleşmek isteyen Ermenilerin mukadderatını, hakkaniyete dayanır bir tarzda tayin edebilmek için Ermeni milleti meselesinin konferans gündemine alınması ciddi bir şekilde istenmektedir."²²

Bu konuyla ilgili olarak basında yer alan haberler telgrafların görüşmelere etkisi olmadığını gösteriyordu Bu istekler ve haberler Türk kamuoyunda nefret ve tepkiyle karşılandı.

Kars ve Ardahan vilayetlerinin Sovyet Ermenistan'ına ilhakı isteniyordu. Telgrafta, *"Son yüzyıl içinde, Ermenilerin Türklerden çektikleri ızdıraplar abartılı anlatılmış, Ermeniler için, adaletin tecellisi çoktan gelmiştir."*²³ denilerek bütün dünyada yaşayan beş milyon Ermeni'nin de ABD'deki Ermenilerin isteklerine katıldıkları ilave ediliyordu.

Telgrafta, Türklerin 2. Dünya Savaşı'nda gösterdikleri tarafsızlık politikası şiddetle tenkit ediliyor ve Türkiye'nin Nazilere yardım etmesine karşılık, Ermenilerin bütün harp süresince Birleşmiş Milletler'e yardım(?)ettikleri de ileri sürülüyordu. Böylece Türkiye'nin Nazilere yardım ettiği gibi bir yalan ve iftira ortaya atılıyordu. Türkiye'nin savaş içinde takip ettiği siyasetle müttefik davasına hizmetleri ortadaydı ve gün geçtikçe daha iyi anlaşılacaktı²⁴. Ermeni istekleri denilen şeylerin özeti şudur: Kars ve Ardahan Sovyet Ermenistan'a ilhak edilmeli Türkiye'de yaşayan Ermeniler, Türk boyunduruğundan kurtarılmalı ve dünyada yaşayan bütün Ermeniler, bu büyük Ermenistan'a iskân edilmeliydi.

c- Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Değişiklik Talepleri

SSCB'nin, Boğazlarla ilgili istekleri şu noktalarda toplanıyordu:

"1- Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"2- Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"3- Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, özel surette öngörülecek durumlar müstesna, yasaklanmalıdır.

²² **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Temmuz 1945, s.1.

²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Eylül 1945, s.1-3.

²⁴ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.480-481.

Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlarla ilgili rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır.

“4- Boğazlarda ticari trafiğin serbestliğini ve Boğazların güvenliğini sağlamak, en fazla alâkadar ve bunu icraya en fazla kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve SSCB, boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların savunmasını müşterek vasıtalarıyla sağlamalıdır.”²⁵

Dördüncü madde de görüldüğü üzere SSCB, boğazlarda kuvvet bulundurmak ve yerleşmek istiyordu. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarına karşı açık bir tehditti²⁶.

Türkiye, 22 Ağustos 1946'da verdiği cevapta SSCB'nin isteklerini çürütmeye çalıştı. Bu nota sonuçta şöyle bağlanmıştı: *“Türk Hükümeti, Montrö rejiminin tatbikinde, iyi niyetle ve milletlerarası sorumlulukları üstün biçimde müdrük olarak, Boğazların muhafızlığını yapmakta asla vazgeçmediğini dünya kamuoyunda teyit ve icabında bir tahkik merci huzurunda ispat edebilecek durumda bulunduğundan emindir.”²⁷*

SSCB bu konudaki sinir harbini sürdürdü. 24 Eylül 1946'da yeni bir nota verdi ki boğazlarda ortak savunma gibi kabul edilemez eski iddiaları tekrarlardı. Bu notada, 18 Ekim 1946'da gereği gibi cevaplandırıldı. SSCB'nin emperyalist girişimleri, dikkatleri Türkiye ve boğazlar üzerine çekti. SSCB'nin, boğazları konu olarak tahriklerde bulunmasının yansıra, Avrupa'daki komünist partiler vasıtasıyla çıkardığı karışıklıklar ve sorunlar karşısında Batı demokrasi cephesi de tedbirler almak gereğini duymaya başladı.

B- NOTALAR SAVAŞI

²⁵ Günvar Otmanbölük, *“İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”*, Hayat Tarih Mecmuası, S:2, Şubat 1978, s.60–62.

²⁶ Muzaffer Erendil, *“İstekler”*, **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.109–110.

²⁷ Erendil, *“İstekler”*, **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, s.110.

Potsdam’da alınan karar doğrultusunda Türkiye’ye ilk nota 2 Kasım 1945’de ABD tarafından verildi. Montrö’nün gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren ABD şu değişiklikleri öneriyordu:

“1- Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır.

“2- Boğazlar Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmalıdır.

“3- Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin özel rızası veya Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilmiş olmaları istisnalarıyla üzerinde anlaşılacak, sınırlandırılmış bir tonajın altındaki gemiler hariç, Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi her zaman yasak olmalıdır.

“4- Montrö Konvansiyonunun günün koşullarına uydurmak için, Milletler Cemiyeti’nin yerini Birleşmiş Milletler sistemi almalı ve Japonya taraf devletlerarasından çıkarılmalıdır”.²⁸

ABD, bütün bunların gerçekleşmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını öneriyordu. Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin savaş zamanında da boğazlardan geçebilmesi önerisi Türkiye için birtakım sakıncalar içermekteydi. Çünkü savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, SSCB’nin Akdeniz’e geçireceği savaş gemileri, geriye dönerken başka birtakım savaş gemileri tarafından izlenebilir, hatta boğazlar bölgesinde bu gemiler arasında bir çatışma yaşanabilirdi²⁹.

Bunun sonucunda Türkiye’nin tarafsızlığı tehlikeye girebilirdi. ABD’nin notasını 21 Kasım 1945’te benzer içerikli İngiliz notası izledi. Türkiye- SSCB ilişkilerinde çok önemli gelişmelere yol açan ilk Sovyet notası 8 Ağustos 1946’da verildi:

“Geçen harp esnasında vuku bulan hadiseler boğazlara ilişkin olarak 1936 tarihinde Montrö’de imzalanan Montrö anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz boğazları rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uygunluk ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhinde kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat etmiştir. Sovyet Hükümeti kendi namına, boğazlar için aşağıdaki esaslara dayanan yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir.

“1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

²⁸ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.504–505.

²⁹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.506–507.

“2- Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

“3- Karadeniz’de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususi surette öngörülen haller harici yasaktır.

“4- Karadeniz’e girmek ve Karadeniz’den çıkmak için tabii yol olan boğazlara müteallik rejiminin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer devletlerin salahiyeti dâhilinde olmalıdır.

“5- Boğazlarda ticari seferin serbestliğini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve buna en yetkin olmaları sıfatıyla Türkiye ve SSCB iş bu boğazların Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.”³⁰

SSCB’nin notasını Türkiye’den önce ABD ve İngiltere birer notayla yanıtladılar. Her iki devlet boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz’e kıyıdaş devletlerce düzenlenmesi önerisine karşı çıkararak, boğazların savunmasının Türkiye’nin görevi olduğunu vurguladılar. Türkiye’nin yanıtı ise 22 Ağustos’ta geldi. Türkiye notasında öncelikle 2. Dünya Savaşı sırasında boğazlardan geçen ve SSCB’ye göre sözleşmenin hükümlerini ihlal etmiş olan gemilerin durumunu ayrı ayrı açıkladı ve ekledi: “2. Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükümeti bir defa bile Karadeniz’de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne müracaatta bulunmadı.”³¹

Montrö’nün teknolojik gelişmelere ve mevcut koşullara uydurulması için uluslararası bir konferansın toplanmasını ve SSCB’nin öne sürdüğü değişiklik önerilerinden ilk üçünü kabul eden Türkiye, esas olarak SSCB’nin 4. ve 5. önerilerini kabul edilemez buluyordu: “Hassaten 4. nokta hakkında Sovyet notası, diğer ilgili bütün devletlerin hariç bırakılması suretiyle yalnız Türkiye ile Karadeniz’e sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri yeni esaslar ileri sürülmüş, yeni bir boğazlar rejimini ileri sürer görülmektedir. Sovyet notasında ileri sürülen 5. prensibe gelince iş bu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye’nin hiçbir suretle

³⁰ Gönübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919–1938)*, s.301–302.

³¹ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.510–511.

*feragat edemeyeceği ve sınırlamasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır.”*³²

SSCB, 24 Eylül’de benzer içerikte ikinci bir nota sundu. Karadeniz’in kapalı bir deniz olduğunu ve Türkiye’nin 1921 anlaşmasında boğazların statüsünün Karadeniz’e kıyıdaş devletlerce belirlenmesini ileri sürerek 4. maddeyi savundu ve 5. madde de ısrar etti: *“Sovyet Hükümeti yukarıda anılan teklifin tatbikinin Türk egemenliğini asla haleldar etmeyeceğini ve Türkiye ile SSCB’nin müşterek tedbirleri bu boğazların muhafazasını Türkiye’nin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiye’nin güvenlik menfaatlerine daha iyi tekabül eyleyeceği kanaatindedir.”*³³

İkinci Sovyet notası da ilk olarak ABD ve İngiltere tarafından yanıtlandı. Bunu 18 Ekim’de Türkiye’nin cevabı izledi. Türkiye ikinci yanıtını Japonya dışındaki Montrö’nün diğer bütün taraflarına göndererek gerektiğinde toplanacak bir konferans hakkında bilgi almalarını sağladı.

Boğazlar üzerinde nota değişimini 12 Mart 1947’de açıklanan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan ABD yardımı izledi. 1948 yılı SSCB’nin Doğu Avrupa’da denetimi sağlaması, Türkiye’nin de Marshall planına katılımıyla geçti³⁴.

C- TALEPLERE KARŞI TEPKİLER

1- Uluslararası Tepkiler

a- Milletler Cemiyeti’ndeki Görüşmeler

SSCB, Türkiye’yi Ruslar savaş tahrikçiliğiyle itham etti. Birleşmiş Milletler görüşmelerine de yansıyan bu itham Türkiye tarafından reddedilerek dünya kamuoyunda SSCB politikasına bir darbe indirildi. Birleşmiş Milletler siyasi komitesi bu konu üzerine yapmış olduğu toplantıda SSCB’nin harp propagandasının önlenmesi için ileri sürdüğü tasarısının müzakeresine devam kararı aldı. Sovyet karar tasarısına ayrı ayrı değişiklik teklifleri sunan Avustralya, Kanada ve Fransa delegeleri kendi aralarında istişarelerde bulunarak müşterek bir karar tasarısı hazırladılar.

³² Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.490–492.

³³ Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk–Rus İlişkileri**, s.302–303.

³⁴ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.502–506

Bu karar tasarısında Birleşmiş Milletler'in insanlığı ikinci bir savaşa sürükleme felaketinden kurtarma çabasına temas edildi. Savaşı davet edecek veya barışa herhangi bir şekilde zarar verecek, milletler arasındaki ilişkileri bozacak propagandalara müsaade edilmeyecekti. Milletler arasındaki işbirliğini arttıracak propagandalar teşvik edilecekti. Tasarıya imza atan devletler tasarının toplanacak Basın Hürriyetleri Konferansı'na gönderilmesini istediler³⁵.

Bundan sonra ilk sözü alan Polonya delegesi Sovyet teklifinin birinci maddesine yani ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın harp tahrikçiliği yaptığını iddia eden maddeye bir değişiklik teklifi sunacağını bildirdi. Bu değişiklik teklifi, müşterek Avustralya, Kanada ve Fransa karar tasarısının birinci maddesinin aynısıydı. Küba delegesi bu değişiklik teklifiyle Sovyet karar tasarısının en ihtilafli noktasının ortadan kalktığını, bu suretle birinci ve ikinci maddeleri kabule şayan bir hale geldiğini söyledi³⁶.

Avustralya delegesi Ewatt, Polonya değişiklik teklifinin kelimesi kelimesine müşterek Avustralya, Kanada ve Fransa teklifine uygun olduğunu bildirdi. Belçika delegesi Sovyet teklifini bu değişiklik ile bile kabul edemeyeceğini zira itiraz gerektiren birçok noktalar olduğunu belirtti. Fransız delegesi, Sovyet teklifini kabul edemeyeceğini bildirdi. Müşterek Kanada, Fransa ve Avustralya teklifi sunulduğu için SSCB'yi tekliflerini geri almaya davet etti. Bunun üzerine Vişinski söz alarak tekliflerini geri alamayacaklarını söyledi³⁷.

Yunan delegesi, Polonya değişiklik teklifinin metnen kabul edilebilir olmakla beraber, ruhen kabul edilemeyeceğini bildirdi. Kanada da Polonya'nın teklifini kabul edilebilir görmedi. ABD delegesi Austin ABD heyetinin bu değişiklik teklifine muhalefet etmek zorunda kalacağını söyledi ve dedi ki: "*Polonya değişiklik teklifinin SSCB tarafından kabul edilmesi, ilk metindeki aynı ithamların tekrarı manasına gelecek ve aynı mahiyete haiz olacaktır.*"³⁸

Bundan sonra İngiliz delegesi Milletler Cemiyeti Neil söz aldı. İngiliz delegesi Sovyet teklifinin birinci ve ikinci maddelerinin kabul edilemeyeceğini söyledi. Daha sonra Türk baş delegesi Selim Sarper söz aldı ve şunları söyledi. "*ABD ile*

³⁵ **Ulus Gazetesi**, 26 Ocak 1946, s.1-3.

³⁶ **Ulus Gazetesi**, 26 Ocak 1946, s.2.

³⁷ **Ulus Gazetesi**, 10 Mart 1946, s.1.

³⁸ **Vakit Gazetesi**, 16 Temmuz 1946, s.1-3.

Kanada'nın güzide mümessilleri tarafından izah olunan sebepler yüzünden benim delegasyonum da Polonya değişiklik teklifi ile Sovyet karar tasarısının aleyhinde oy verecektir."³⁹ Sovyet delegesi, diğer delegeleri tezata düşmekle itham etti ve aynı teklif Kanada, Avustralya, Fransa tarafından sunulunca iyi, Polonya tarafından sunulunca kötü kabul edildiğini bildirdi. Sonuç olarak Polonya teklifi oylamaya sunuldu 18'e karşılık 23 oyla reddedildi

b- İngiltere ve ABD'nin Yaklaşımı

SSCB'nin boğazlara ilişkin isteklerine karşı İngiltere'nin gösterdiği tepki basınında geniş yer buldu. Bir Londra haberine göre; Dışişleri Bakanları Konferansı'nda boğazlar ve balkanlar meselesinde İngiltere ve ABD müşterek bir hareket tarzı takip edeceklerini belirttiler. İngiltere, boğazlar meselesi milletlerarası bir mesele olduğu için Türkiye'nin bu konuda herhangi bir müzakereye sürüklenmekten kaçacağını söylüyordu.

ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson ise SSCB'nin son hareketleri dolayısıyla dünyanın ciddi bir sorunla karşılaştığını fakat silahlı bir mücadeleye doğru gidildiği hususunda bir alamet görmediğini ifade etti. Acheson, SSCB'nin dünyanın muhtelif bölgelerinde bulanık durumlar usulüne sebebiyet verdiklerini, Trieste meselesinde batılı devletleri itham etmelerini ve boğazlarda özel haklar elde etmek istemelerini, bu bulanık durumun sebepleri olarak saydı⁴⁰.

Acheson, SSCB'ye boğazlarda üsler vermesi teklifini Türkiye'nin reddetmesini destekledi. Buna karşın ABD, İngiltere ve diğer Batılı devletlerin, Türkiye arzu ettiği takdirde Montrö anlaşmasını gözden geçirmek üzere toplanmaya hazır olduklarını evvelce bildirdiğini hatırlattı⁴¹.

Acheson, bundan başka Ağustos 1946 tarihli ABD notasına dikkati çekti. Bu notada, boğazlar statüsünün değişmesiyle sadece Karadeniz devletlerinin ilgili olmadıkları ve boğazların savunmasından herkesten önce Türkiye'nin mesul olduğu ifade edilmekteydi. Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Sovyet Donanması'nın resmi gazetesi Kızıl Donanma'nın son günlerde Montrö Anlaşması'nın iptal edilmesi hakkında neşrettiği yazıyla ilgili fikrini soran gazetecilere cevaben şunları söyledi:

³⁹ **Ulus Gazetesi**, 12 Mart 1946, s. 1-2 .

⁴⁰ **Ulus Gazetesi**, 24 Nisan 1946, s.1,3.

⁴¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Nisan 1946, s.1,3.

*“ABD, İngiltere ve Türkiye 1936’da imzalanan ve boğazların kontrolünü tespit eden Montrö Anlaşması’nın tekrar gözden geçirilmesi için SSCB’nin da iştirakiyle bir konferans toplanmasına taraftar olduklarını bildirmişlerdir. Fakat SSCB bu teklifi kabul etmemiştir.”*⁴²

Acheson 1946’da Türkiye ve SSCB arasında gerçekleşen görüşmede, Türkiye’nin SSCB’nin ileri sürdüğü teklifleri bağımsızlığıyla uyuşmadığını ileri sürerek reddettiğini ve bundan sonra Montrö anlaşmasının iptal edilmesi hakkında SSCB’nin resmi bir teklifte bulunduğu haberi olmadığını kaydetti ve şunları ilave etti: *“Türkiye 1946 yılında Japonya hariç, SSCB, ABD, İngiltere, Fransa ve diğer imzacı devletlerle Montrö Anlaşması’nı tekrar gözden geçirmeye taraftar olduğunu bildirmiş, İngiltere ve ABD Hükümetleri de bu mevzuda bir konferansa katılmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdi.”*⁴³

2- Ulusal Tepkiler

a- Üniversite Gençliğinin Tepkileri

Türk Hükümetinin basın-yayın özgürlüğünü arttırmasının ve demokrasiye geçiş sürecini başlatmasının ardından Komünizm lehinde yayınlar yapmaya başlayan birtakım basın ve yayın organları, halktan ve özellikle öğrencilerden büyük tepki gördü. Sovyet yanlısı bu yayınlara ve taleplere o dönemin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi’nden büyük bir grup öğrenci 4 Aralık 1945’de bir eylemde bulundular. Büyük ses getiren bu eylem ertesi gün gazetelerde geniş yer buldu. Anadolu ajansı konunun mecliste parti gruplarında ele alındığını belirterek olayı şu şekilde verdi:

“CHP Meclis grubu genel kurulu 4 Aralık 1945’de başkan vekili Mümtaz Özmen’in başkanlığında toplandı. Kürsüye gelen İçişleri Bakanı Hilmi Uran; bu sabah İstanbul’da üç bin kişi kadar tahmin edilen üniversite öğrencisinin küçük gruplar halinde Tan matbaası önünde toplanarak matbaayı taşlamak suretiyle camlarını kırdıklarını, defter ve kâğıtları yaktıklarını ve bundan sonra Karşıyaka’ya geçerek, Taksim meydanında diğer öğrencilerle birleşerek Sovyet yanlısı gazetelerin basılmakta olduğu binaya ve kızıl dergiler satan, Berrak adında kitapçı dükkânına gelerek bu dükkânda tahripler yaptıklarını ve oradan yine üç grup halinde İstanbul

⁴² Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1945, s.1.

⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1945, s.3.

tarafına geçerek, Ankara caddesinde kızıl dergiler satan ve bazı kimselerin toplantı yeri olan ABC isminde ve Raşit adında birine ait bir kitapevini tahrip ettiklerini ve sonra Beyazıt'a giderek Lena isminde bir kitapevinin levhasını indirdiklerini bazı tramvay arabalarına ve duvarlarına “Kahrolsun SSCB, kahrolsun komünizm” ibaresini taşıyan levhalar astıklarını emniyet memurlarının bu sırada eylemcileri takip ettiklerini ve başka bir hadise olmadığını dile getirdi.”⁴⁴

İstanbul'daki 4 Aralık olaylarının hemen ardından İzmir ve Bursalı gençler de komünizm aleyhinde benzer yürüyüşler yaptılar. İzmir Anadolu Ajansı'nın haberine göre: “İstanbul gençlerinin dünkü eylemleri haberi üzerine İzmir'de Karşıyaka ve diğer bazı semtlerde dün öğrenciler, memlekette son zamanlarda komünistlik lehine yapılan neşriyata karşı tezahürlerde bulunmuşlar ve duvarlara bu yönde beyannameler yapıştırmışlardır.” Bursa'daki olaylar da basında şöyle yer aldı: “Bugün öğleden sonra üç bine yakın Bursalı genç Set başına gelmiş muhtelif yerlerde rastladıkları görüşler ve yenedünya afişlerini yırttıktan sonra birçok kitapevine uğrayıp Cumhuriyet alanına gitmişlerdir. Gençler burada Atatürk anıtına çelenk koymuşlar, İnkılâba, Cumhuriyet'e Atatürk rejimine ve Milli Şefe bağlı kalacaklarına ant içmişlerdir. Gençler CHP ve Hükümet binaları önünde de tezahüratlar yaptıktan sonra dağılmışlardır.”⁴⁵

Moskova Konferansı'nın ardından yeniden gerginleşen Türk- Rus ilişkileri karşılıklı basın atışmalarıyla yeniden hiddetlendi. 4 Aralık olaylarından sonra başlatılan soruşturmalar doğrultusunda aktif olarak eylem yapan bir kısım öğrenci örgütleri de bu durum nedeniyle sessiz kaldılar. Ancak SSCB'nin Anadolu'dan toprak talep etmeleri karşısında gerginleşen ortamın, basında çıkan tepkiler ile Antakya'da ve ilçelerinde büyük bir eyleme dönüşmesi Ankara'daki üniversite gençlerinin toplanmasına neden oldu. Bu olaya basın şöyle yer verdi; “Bugün (6 Aralık 1945) öğleden sonra muhtelif gruplar halinde Ulus meydanına gelen birkaç bin öğrenci heyecanlı bir toplantı yapmışlardır. Öğrencilerin ellerinde bayraklar ve Ebedi Şef Atatürk ile İnönü'nün fotoğrafları bulunuyordu.”⁴⁶

Ulus meydanındaki toplantıdan haberdar edilen İçişleri Bakanı Hilmi Uran ve toplananların öğrenciler olması nedeniyle de Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel,

⁴⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Aralık 1945, s.1-3.

⁴⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Aralık 1945, s.1-3.

⁴⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Aralık 1945, s.1.

Ulus meydanına gelerek öğrencilere öğütler verdiler. Vatani maksatlarla ve Hükümete bağlılıklarını belirtmek üzere toplandıkları anlaşılan gençler, hiçbir taşkınlığa sebep olmamışlarsa da yine zabıtaca düzenin korunması için tedbirler alındı ve olayların büyümesi önlendi.

b- Türk Basını'nın Tepkileri

SSCB ile ilişkilerde yaşanan sorunlar sonucunda Rus Hükümeti'ne cevap veren Türk Hükümeti'ne en büyük destek halktan ve basından geldi. Hükümetin tepkisine basın da ayak uydurmuş ve Rus basınıyla karşılıklı atışmalar içerisine girdi. Başlangıçta SSCB'ye karşı oluşan tepkiler, kısa sürede komünizme karşı bir cephe halini aldı.

Hem yerli basın, hem de Türkiye ile yakından ilgilenen yabancı kaynaklı basında bu tepkileri görmek mümkündür. Üniversite gençliğinin İstanbul'daki tezahüratını yorumlayan haftalık bir Yunan dergisi Türk basınının tepkisini şu şekilde dile getirdi: *“Partsaladisciler (Parsalidis, Yunan Komünist liderlerden biridir.)Türkiye’de komünizmi geliştirmek için müsait hiçbir saha bulamamışlardır. Milli hislerin derin bir suretle tesiri altında kalmış, felaket ve anarşi yaratan insanların, milliyetçiliğin düşmanı telkinlerine uymamış olan Türk gençliği, memleketi ileriye götürmek ve tarihi mukadderatını gerçekleştirmek ideallerinin sarsılmaz bekçisi olarak ortaya dikilmiştir. Türkiye hiçbir zaman milliyetçilik düşmanı yabancı mücadelelere meydan olmayacaktır. Türkiye yaşayacak ve kendini kendisine has idealleriyle idare edecek bir mucize yaratacaktır. Bir vatan, bir aile isteyen insanları ilerletmek, yükseltmek, kemale erdirecek idealler arzu eden gençler işte böyle düşünüyorlar.”*⁴⁷

Ülkede oluşturulan basın özgürlüğünün önemli bir sonucu da Komünizm lehinde yazılar yazan gazete ve mecmuaların oluşmasıydı. Bu gazeteler bir nevi Sovyetler basını gibi hareket ediyorlardı. Türk gazetelerinin çoğunluğu bu gazeteleri hedef alarak onlarla mücadele etmeye başladılar. Türk gazetelerinde çıkan en sert haberlerden biri olan ve 4 Aralık olaylarının bir çeşit tetiklenmesini sağlayan bir makalede şunlara yer veriliyordu:

⁴⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Aralık 1945, s.1.

“Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz! Feryatlarından sonra, istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, Komünist demokrasisi, bu hürriyet kızıl hürriyettir. Orak çekice tapanlar artık maskelerini yüzlerinden atmışlardır. Onlar, aylardan beri açık kapalı yaptıkları tenkitlerde, kopardıkları yaygaralarla neyi istihdaf ettiklerini bilhassa son günlerde neşriyat sahasına attıkları “Yeni Dünya” ve “Görüşler” adlı kızıl propaganda organları ile daha iyi açıklamışlardır

“Onlar hür ve müstakil Türk vatanındaki demokrasiyi ve hürriyeti beğenmiyorlar. Bu vatani ve milleti Moskova vari bir rejimin esiri yapmak için demokrasi ve hürriyet istiyorlar. İstedikleri, Sovyet Rusya’dan başka hiçbir yerde tutunamamış bir içtimai akide olan komünistlikte değildir; emperyalist Rus Bolşevikliğidir. Demokrasiyi tam manasıyla totaliter bir tek partinin tahakkümü addeden hürriyeti, yalnız kendileri konuşmak ve başka her sesi susturmaktan ibaret sayan bir rejimin taraftarları bu rejimi Türkiye halkına da kabul ettirmeye çalışıyorlar. Komünist rejimi, kanlı ihtilaller neticesinde idareyi ele geçirdikleri yerlerde istinat ettikleri işçilere dahi ne hürriyet ne de refah vermiştir Hiçbir rejim vaat ettiğini yüzde yüz temin edememiştir, fakat hiçbir rejim Bolşeviklik kadar vaat ettiklerinin aksini yapmış değildir. Komünistliğin cenneti olan memlekette bile bu rejim, halk kitleleri için bir cehennem olmuştur. Parti ileri gelenleri zevk ve sefa içinde yaşarken halk sefaletin en fena derecesine düşmüştür. İşte bizim yoldaşlarda Türk milletini böyle zalim bir rejimin cehenneminde yakmak istiyorlar. Fakat bu milletin sağduyusu yalancı demokratlığa ve sahte hürriyet âşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir.”⁴⁸

4 Aralık olaylarından beklediği sonucu alamayan SSCB, hayallerinin devamı için başka planlar yapmaya yöneldi. 4 Aralık olaylarının hemen ardından Moskova’da yapılan konferans ile Gürcistan’ı da kışkırtarak Türkiye’den toprak talep etti⁴⁹.

Bu duruma hem Türkiye’den, hem de dünyadan sert cevaplar geldi. Zira SSCB’nin planları sadece Türkiye tarafından değil bütün dünya tarafından öğrenilmişti Türk basını yazılarıyla SSCB’ye ilk cevapları vererek meselenin dünya basınında da yanlış anlaşılmasını engelledi.

⁴⁸ “Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1945, s.1-3.

⁴⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**,30 Aralık 1945, s.1–3.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi bu olaylara hitaben yazdığı makalesinde şunları dile getirdi:

“Topraklarımızdan parçalar yutmayı hedef tutan emperyalist istekler karşısında, Doğu sınırlarımızı Ege kıyılarına bağlayan Türk bütünlüğü aynı heyecanın aleviyle doğruldu. Kars ve Ardahan’ın demir vücutlu yavruları ile Trabzon’un çelik kollu delikanlıları, İzmir ve Edirne’nin korku bilmez yiğitleri hep bir ağızdan haykırdılar; Hayır olmaz! Bir karış Türk toprağı uğruna bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır. Yurt toprakları üzerinde her türlü tartışmaları ve hasis pazarlıkları peşin olarak reddeden bu açık ve erkekçe sözün kaynağı Milli Misak şuurunda aranmalıdır. O Milli Misak şuru ki yüzyıllar boyunca uzayıp giden bir imparatorluğun tasfiyesini kendi iradesiyle başarmış, yine kendi iradesiyle Türk varlığının değişmez sınırlarını çizmiştir.

“Milli Misak şuru bu vatani ölümden kurtaran şurudur. Çeşitli insan kütlelerinin yer yer kaynadığı, türlü ihtirasların ortalığa dal budak saldığı bir devirde vaktiyle sayısız ülkeler fethedip, kıtalara hükmetmiş bir ırkın çocukları olan bizler sadece Milli haklarımızın tanınması amacıyla ortaya atıldık. Tarihin en büyük yapıcılarında biri olduğumuz halde, eski devirlere ait saklı emeller beslemediğimizi ve beslemeyeceğimizi yüksek sesle ilan ettik. Yirminci yüzyılın adalet ölçüsü bildiğimiz milliyet prensibine herkesten önce dört elle yürekten sarıldık. Üzerinde katıksız Türklerin yaşadığı sevgili yurdumuz için, son karış toprağı kurtuluncaya kadar dövüşü bırakmamaya and içtik.

“Sözünün eri bir millet olduğumuzu bütün dünya gördü. Yalnız zaferlerimizle değil, zaferlerimizden sonraki hayatımızla da, Milli Misak şuurunu kavramış bir millet olduğumuzu dost düşman bütün cihana ispat etik. Milletçe ilerlemenin, Milletçe yükselmenin toprak kazançlarıyla ifade edildiğı tarih çağları artık geçmiştir. Başkaları aleyhine toprak ihtirası duyanları, medeniyet düşmanı, barış düşmanı bildik.

“Aynı duyguları prensip eden Milletlerle dost yaşamaya emniyet verdik. Yurtta Sulh Cihanda Sulh parolası, çeyrek yüzyıldır dış politikamızı aydınlatan bir ışık oldu. Milli Misak şuru içimizde yer etmiş benliğimize karışmış olmasaydı, bazı toprak ihtiraslarına bizde çoktan katılır, şu veya bu şekilde iddialarla ortaya çıkar, dünyayı rahata kavuşturmak gayretiyle çalışanların başına dert olurduk. Böyle yapmadık

çünkü düşünce ve inançlarımızdan samimiyiz. Her milletin kendi mukadderatına sahip olmasına taraftarız. İnsanlık, medeniyet, barış ülkülerine ancak bu yoldan varılacağına inanıyoruz. Milli Misak şuuru, sınırlarımız dışında macera aramaktan bizi alıkoyan bir siyasî ahlak kaidesi halinde zihinlerimize girmiş varlığımızı kavramıştır.

“Fakat aynı şuurla Milli Sınırlarımız içindeki, her karış toprağı elimizle, kanımızla yoğurmuş, vücudumuzda birleştirmiştik. İmparatorluklar gibi ekleme devlet değiliz. Dili bir tarihi bir, duygu ve emelleri bir, bölünmez parçalanmaz bir milletiz. Bizden toprak istemeye kalkmak, sağlam bir adamın kolunu, bacağını kesmeye niyetlenmekten farksızdır. Ölümü göze almaksızın durup dururken alel yaşamaya razı olacak bir canlı varlık tasavvur edilebilir mi? Başkaları aleyhine gizli açık emeller beslememize engel olan Misakı Milli şuuru bize çevrilecek kem gözlere karşıda bizi her zaman uyanık tutar. Kars’ın ucu, Edirne’nin köşesi yahut Ankara’nın göbeğı yoktur. Sadece et ve kemik ayrılığı birleşmiş canlı bir Türk yurdu vardır. O mukaddes yurdun bir noktasına dokunmak isteyenler bütün varlığıyla Türk Milletini karşılarında göreceklarını iyi bilmelidirler.”⁵⁰

Yabancı basının desteğıyle durumunu güçlendiren Türk basını Anadolu’nun her gün farklı bir bölgesinde yapılan Rus karşıtı miting ve gösteri haberleriyle meseleyi daha da genişletti. Basındaki genel kanı artık meselenin Türkiye’nin yanı sıra Türkiye’nin de üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler’in bir meselesi olduğuydu

Bu konuda bir radyo haberi Cumhuriyet Gazetesi’nde şöyle kaleme alındı:

“Boğazlar hakkındaki Türk Hükümeti’nin görüşü bütün dünyaca malumdur. Toprak isteklerine gelecek olursak, bu vaziyet karşısında Türk Milleti’nin hassasiyeti ve değışmez iradesi bir daha kendini göstermiş ve hiç yoktan bir mesele icat etmek isteyenlere cevap verilmiştir. Şöyle ki; bir karış Türk toprağı için bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır! Bu vesile ile başbakanımızın son günlerde büyük Millet Meclisi’nde söylediğı şu sözleri de milletçe tekrarlayalım: Dış politikada tuttuğumuz yol, İstiklal Savaşı’ndan beri tuttuğumuz yoldur. Milletlerin hürriyeti yoludur ve kendi milletimizin hürriyeti ve istiklali yoludur ve eğer gerekirse milletin çizeceğı ve Büyük Millet Meclisi’nin göstereceğı şeref yoludur.”⁵¹ Son gelişmelerle millet,

⁵⁰ Nadir Nadi, “Milli Misak Şuuru”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Aralık 1945, s.1.

⁵¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Haziran 1946, s.1–3.

hükümet kaynaşması sağlanarak ülkenin tek vücut olarak SSCB'nin isteklerine karşı konulacağı ortaya çıktı.

c- Siyasî Tepkiler

II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye de çok partili bir döneme girdi. Artık Tek Parti görüşü yerine iktidar ve muhalefet olmak üzere Türk siyasî hayatında değişik görüşler yer almaya başladı. Bu dönemde muhalefetin en belirgin ve güçlü partisi Demokrat Parti'ydı. Demokrat Parti'nin dışında küçük çapta diğer partiler de kuruldu. Demokrat Parti 1946'dan 1950 yılına kadar muhalefette kadı ve 14 Mayıs 1950 yılında iktidara geldi⁵².

Türk- Sovyet ilişkilerinin gergin olduğu dönemde muhalefetin en güçlü üyesi Demokrat Parti idi. Bu partinin dış politikada takip ettiği yol CHP'den farklı değildi. Demokrat Parti'nin dış siyasetle ilgili görüşlerini anlamak maksadıyla, Anadolu Ajansı'nın bir muhabiri Parti Genel Başkanı Celal Bayar'la bir mülakat yaptı. Celal Bayar'ın ve Demokrat Parti'nin, görüşü Cumhuriyet Gazetesi'nde Celal Bayar'ın sözleriyle şöyle izah edildi:

“Partimizin dış siyaseti hakkındaki umumi prensipler, programımızın hususi bir maddesinde çok açık olarak izah edilmiştir. Biz yeryüzündeki bütün milletlerin eşit haklara malik olmalarını, kolektif emniyet ve komşuluk esasları dairesinde milletlerarası bir işbirliği müessesesini, hülasa Atlantik Beyannamesi'nin ruhuna tamimiyle uygun, bir barış dünyası, hakiki bir Milletler Birliği kurulmasını istiyoruz. Atatürk'ün Türkiye istiklalini, dünya barışını hedef tutan dış siyaseti, partimizin de daima takip edeceği yoldur. Bugünkü dış durumumuz hakkındaki sorunuza gelince; Türkiye istiklaline ve toprak bütünlüğüne, uzaktan yakından tevcih edilebilecek, herhangi bir tehdit karşısında milli hassasiyet ve şerefın emrettiği tek yolda yürümek için bütün yurttaşlar arasında ufak bir düşünce farkı bulunabileceğine asla ihtimal verilemez. Bu münakaşa götürür bir siyaset mevzuu değil, bir milli varlık davası, vatan aşkıımızın ve yüzlerce yıllık tarihin yarattığı milli karakterimizin tabii icabıdır.”⁵³

Celal Bayar bu konuşmasının ardından zaten karışık bir ortamda bulunan Türkiye'yi daha da çıkılması güç bir duruma sokmak istemedi. Ancak Türkiye,

⁵² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1850-1950)*, s.328–329.

⁵³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ocak 1946, s.1–3.

SSCB krizinin bir türlü çözümlenememesi karşısında yavaş yavaş sessizliğini bozdu dış politika ve Sovyet tehdidi ile ilgili görüşlerini daha da belirginleştirmeye başladı. Öncelikle bir Amerikan muhabirini ağırlayan Celal Bayar bu durumun ardından Türk basınının bir anda odak noktası haline geldi⁵⁴.

Celal Bayar'ın muhalefet lideri konumu ile yaptığı açıklamalara iktidar partisi ve basın tarafından eleştiri geldi. Bunların başında Ulus Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay yer almaktaydı. Yine bu dönemde Yusuf Hikmet Bayur'un üyesi olduğu halde iktidar partisi CHP'yi eleştirmesini Moskova kendi lehine kullanarak Türk Hükümeti'ne yükledi.

Yusuf Hikmet Bayur'un hükümetin bazı icraatlarını eleştirmesini Moskova Radyosu, "Türkiye'de kopacak fırtınayı görmemek mümkün değildir" diyerek alkışlarken Ankara Radyosu ise şu yorumda bulundu: "*Moskova radyosunun kopmasını beklediği fırtına diğer Balkan milletlerinde ne türlü estiğini bildiğimiz fırtına ise Türkiye'nin bu tür esintilere en az müsait yer olduğunu kendisi de pekiyi bilir. Türkiye, Moskova'nın pek övdüğü Balkanlardaki kalkınma yolunda bambaşka bir yoldadır ve başarısını kendi fırtınasız yolunda ilerleyerek elde edecektir.*" Bayur'un bazı sözlerinin Türkiye'nin aleyhinde yorumlanması üzerine Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur SSCB'ye karşı Türkiye Cumhuriyeti'ni savunan şu sözleri söyledi: "*Biz burada gerçek ve büyük demokratik bir ülkenin çocuklarıyız. Hürriyete ve demokratik esaslara bağlı olarak kendi dertlerimizi, alabildiğimiz şiddetle münakaşa etmekteyiz. Bu yoldaki münakaşaların şiddetli hür ve demokratik olduğumuzun delilidir. Hâlbuki kuvvetle gördük ki bazı yabancı radyo ve basın bunu tamamen tersine alıyor. Biz burada kavga ederken aynı yurdun evlatlarıyız daha iyisi nasıl olur diye kavga ederiz. Buda ruhlarımızın ve vicdanlarımızın hür olduğunu gösterir.*"⁵⁵

Hikmet Bayur bu sözleriyle bir Türk milletvekilinin nasıl düşünebileceğini bütün aydınlığıyla belirtti. Gerginliğin hat safhaya ulaştığı dönemde yeni partiler, iktidar partisi olan CHP ile aynı yolda olduklarını beyan etmişlerdir. Bu meselenin bir parti meselesi olmadığını bütün dünyaya ilan ettiler. Türk topraklarına ve

⁵⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ocak 1946, s.2.

⁵⁵ Abidin Daver "*Türkiye Bir Peyk Devleti Olmayacaktır*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Haziran 1946, s.1-3.

hükümranlık haklarına gelebilecek saldırıda bütün partilerin aynı çizgide olacaklarını ve milli birlik ve beraberlik içinde hareket edeceklerini belirttiler⁵⁶.

---

⁵⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Haziran 1946, s.1- 3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET TALEPLERİNE KARŞI TÜRKİYE'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER VE SİYASİ GİRİŞİMLERİ

A- MÜLKÎ ÖNLEMLER

1- Taleplere Hükümetin Tavrı

Türk Hükümeti boğazlar hakkında SSCB'ye cevap olarak verdiği notayla Montrö Sözleşmesi'nin muhtemel değişiklik meselesi hakkındaki bilgi verdi. Sovyet notası birinci kısmı boğazların Mihver devletlerine ait gemiler tarafından sözde kullanılması konusunu ele almaktaydı. 22 Ağustos tarihli cevabi notada Türk Hükümeti Sovyet Hükümeti'ne, Türkiye'nin son derece çetin olan bütün II. Dünya Savaşı boyunca Montrö sözleşmesi gereğince üzerine almış olduğu görevi ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirdiğini bildirdi¹.

Türk Hükümeti, Sovyet şikâyetlerine neden olan birkaç olayın aslında, sözleşmenin tariflere, vasıflara ve tonajların hesabına ait ikinci ekindeki eksikliklerden kaynaklandığını; bu sebepten dolayı anılan ekin bugünkü şartlara uydurulması gerektiğini belirtti. Fakat buna rağmen Sovyet Hükümeti'nin Montrö sözleşmesinin uygulaması hakkında şikâyetleri ileri sürebileceğini ifade etti².

Türk Hükümetinin, kendisine tebliğ olunan sözleşmenin tatbikatının mükemmelliğini sağlamak için ne kadar iyi niyet ve doğrulukla gayret sarf etmiş olduğunu, icabında bir hakem heyeti önünde ispata hazır bulunduğunu açık bir şekilde belirtti. Boğazlardan geçişleri sözleşme hükümlerinin ihlali diye gösteren Alman gemilerinin Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşa edilmiş olduklarını, bu sebeple Karadeniz'de bulunmalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumluluğu olmadığı vurgulandı. Diğer taraftan boğazlardan geçen söz konusu gemiler harp gemilerine ait özelliklerden hiçbirini taşıyorlardı.

Sovyet notası tezini desteklemek için 1914 yılında Goben ve Breslav Alman gemilerinin boğazlardan geçişi hatırlatıldı. Fakat Türkiye, Osmanlı Hükümeti tarafından bu iki gemiye yapılan işlemin ne bu konuyla ne de Montrö sözleşmesinin uygulanmasıyla ilgili olduğunu belirtti. Bu konu daha çok kara sularına sığınan

¹ **Ulus Gazetesi**, 26 Kasım 1946, s.1-3.

² **Ulus Gazetesi**, 27 Kasım 1946,s.1.

muharip gemilerin tarafsızlarca satın alınıp alınmayacağıyla alakalı bir devletler hukukuyla ilgiliydi³.

Türk Hükümeti 22 Ağustos tarihli notasında Sovyet Hükümetine, Türk topraklarını herhangi bir saldırıya karşı şimdiye kadar olduğu gibi savunmak hususunda gereken bütün teminatı verdi. Türkiye ile SSCB arasında samimi ve güven verici ilişkilerin kurulma isteği açıkça belirtildi. Türk Hükümeti Karadeniz'deki Sovyet kıyılarının 2100 km. yi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamaktaydı. Fakat Türk Hükümeti aynı denizdeki Türk kıyılarının da o uzunlukta olduğu hatırlatarak, SSCB'nin kendisi için benimseyerek ileri sürdüğü kontrol talebini reddetti⁴.

2- Taleplerin TBMM' de Görüşülmesi

20 Aralık 1945 günü Büyük Millet Meclisi'nde Dış İşleri Bakanlığının 1946 mali yılı bütçesinin görüşülmesi esnasında söz alan Kazım Karabekir 1914 Harbi sırasında Türkiye ile SSCB arasında tarihi ve askerî olaylar hakkında etraflı açıklamalar yaptı ve Türk-Rus ilişkilerinin son durumuna değinerek dedi ki:

*“Yabancı basın ve ajanslardan aldığımız malumat doğru ise şimal komşumuzun bizden bazı istekleri varmış bütün dünya bilmelidir ki boğazlar Türk Milletinin Boğazı ve Kars yaylası da belkemiğidir. Dost olmakta ve dost kalmakta her iki devletin de geniş menfaatleri vardır. Şayet Türkiye ile SSCB dost kalmayacak olursa bu hal her ikisi içinde büyük zarar ve acılar doğurur. İki Hükümetin doğru yoldan dostluk yolunu bir an önce bularak eski samimiyeti iade etmelerini candan temenni ederim.”*⁵

Meclis, Türk- Rus dostluğunun ilk günlerinde değerli hizmetleri görülmüş olmakla tanınan generalin bu sözlerini alkışlarla karşıladı. Bundan sonra söz alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Kazım Karabekir'in zaman zaman başında ve içinde bulunduğu askerî ve siyasî hadiseler hakkında verdiği malumattan ve Başbakanlığa verdiği belgelerden dolayı kendisine teşekkür ile sözlerine şöyle devam etti: *“Biz bütün devletlerle dost yaşamak istiyoruz ve bunun için çalışıyoruz. Hedefimiz büyük şefimizin dediği gibi Yurtta Sulh, Cihanda Sulhtur. Kimseden bir şey istemeyen ve*

³ Ulus Gazetesi, 23 Eylül 1946, s.1.

⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1946, s.1-2.

⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 1945, s.1-3.

kimseye bir şey vermeyecek olan milli politikamızı şimdiye kadar olduğu gibi bunda sonrada takip edeceğiz. SSCB'nin, aramızda mevcut dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını yenilememeleri bile bizde ki dostluk, arzu ve emelini azaltmış değildir. Bu dostluğu tazeleyip kuvvetlendirmeyi daima hazırız esasen böyle bir neticeye varmak hususunda ki ümitlerimizi muhafaza etmekteyiz.”⁶

II. Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmaya çalışarak Türkiye'yi bir macera içine sokmayan İsmet İnönü'nün bu tutumu, SSCB'yi rahatsız etti. SSCB'yi iyi tanıyan ve o ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiş olan İsmet İnönü Ruslar'ın bu tutumuna bir anlam verememişse de SSCB'nin isteklerini somutlaştırıp ısrar etmesi üzerine tavrını koydu. Bağımsızlıktan ve toprak bütünlüğünden hiçbir ülkeye taviz verilmemesi gerektiğini savunan İnönü, SSCB'yi karşısına almak pahasına onlara ödün vermedi. İsmet İnönü, SSCB'nin savunduğu komünizm yerine demokrasiyi, batılı devletlerle birlikte olmayı ve batı düşünce sistemini tercih etti⁷.

İnönü, SSCB'nin baskılarının arttığı 1945 yılının ikinci döneminden itibaren tavrını sertleştirmeye başladı. 29 Ekim 1945 günü Cumhuriyet'in 22. yıldönümü münasebetiyle yapılan törende Türk Milletine seslenen Cumhurbaşkanı halkına güven duygusu verdi: *“Vatandaşlarım, Cumhuriyet yıldönümünü hepimize kutlarım. Cumhuriyet birçok sıkıntularımıza ve darlıklarımıza rağmen ilerleyen azimli bir milletin halini gösteriyor. Memleketimizin dış durumu tüm birleşmiş milletler gibi, barış ülküsünün dünyada kazanacağı üstünlüğe bağlıdır. Sağlam bir millet bünyesi dışarıda memleketimizin iyiliğini istemeyeceklerin ümitlerini kıracaktır.”⁸*

Meclisin açılış konuşması sırasında, toprak talebi ve boğazlarda üs konularını gündeme getirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak ve hükümler haklarından taviz vermeyeceğini belirtti. Yalnız yurt içinde değil dünya kamuoyunda da derin yankılar uyandıran bu nutuk hükümetin politikasına olan güveni artırdı.

İsmet İnönü, dış politikayla ilgili hususlara değinen şu konuşmayı yaptı:

“Sayın Milletvekilleri;

“Cihan barışının kurulması için çalışmaları bizde heyecanla takip ediyoruz. Bu kadar felaket ve ıstıraptan sonra insanlığın Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen esaslar üzerinde barış içinde yaşama gayesine kavuşabilmesi için bugün tek emel

⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 1945, s.1-3.

⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1850-1950)*, s.333-334.

⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1945, s.1.

olmuştur. Türkiye, adalet hissi olan her insana ve her cemiyete karşı, alını açık ve temiz vicdanla bakacak durumdadır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki rolünü 6 seneden beri türlü değişik durumlarda birleşmiş milletler farklı açıdan görmüşler ve farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Müsaade buyurursanız memleketimizin II. Dünya Savaşı'ndaki durumunu henüz söylenemeyecek sırlara dokunmamaya çalışarak birkaç cümle ile tekrar göz önünde geçirmek isterim.

“1939 ilkbaharında, ufuklar karardığı zaman Türkiye kendi benzerleri içinde tek millettir ki idealin doğru istikametini görerek açıktan İngiltere ve Fransa'nın yanında bulunmuştur. 1940 ta Fransa düştüğü ve İngiltere harbe başladığı zaman, İngiltere'nin kahramanlığını öven ve onun yanında bulunduğunu söyleyen tek millet yine biziz. Fransa ve İngiltere arasında ki siyasî ilişkilerin kesildiği Merselkebir ve Dakar Muharebelerinin yapıldığı günlerde bulunmaktayız. Fransa ve İngiltere ile yaptığımız üçlü ittifak anlaşması, iki müttefikimiz arasındaki olaylar yüzünden bizi hukukça kati bir tarafsızlığa mecbur ediyordu. Buna karşı kendiliğimizden İngiltere ile ittifakımızın yaşamakta olduğunu ilan eden biz olduk. İttifak taahhütlerimizin bizi SSCB ile hiçbir silahlı ihtilafa sevk edemeyeceğini, hususi bir protokol ile kayıt altına almıştık.

“1941 başında Rodos'tan Trakya'ya kadar, bütün Alman ve İtalyan kuvvetlerine karşı seferber olarak bekliyorduk. Hatırlamanızı isterim ki bu zamanda Irak'ta bir Mihver Hükümeti kurulmuş ve Suriye de Vişi Hükümeti, İngilizlere karşı açıktan cephe almıştı. Her taraftan mihver ile sarılmış olan Türk Milletinin, bütün Avrupa'yı ellerinde bulduran mağrurlara karşı yalnız kendi imkânlarıyla ve son mali kaynaklarını tüketircesine fedakârlıkla istila yollarını kapaması insafla hatırlandığı zaman milletimizin yaptığı hizmetler ve göze aldığı tehlikeler takdir edilmek lazım gelir. SSCB'yle Almanlar arasında harp başladıktan sonra, bu harp için tarafsız bulunduğumuzu iki savaşkan tarafa hemen bildirdik. 1941 ve 1942 SSCB ve İngiltere'nin mihverinin zorlamasına karşı çetin günler geçirdikleri zamanlardır. Bizim durumumuz bu zamanlarda ne kıymeti haiz olmuştur.

“Türkiye'nin durumunun müttefikler için gerçekten faydalı olduğunu, Sovyet Hükümeti, Büyükelçisi vasıtasıyla, Dışişleri Bakanlığımıza SSCB'nin takdirlerini belirten tafsilat vererek, 19.1.1942 tarihinde resmen tebliğ etmiştir.

“4 Aralık 1941 tarihinde, ABD Cumhurbaşkanı Türkiye'nin savunması ABD'nin savunması için hayati bir ehemmiyette olduğunu beyan ederek, kendiliğinden ve bir sözleşme imza etmeksizin bize ödünç verme ve kiralamadan malzeme vereceğini ilan etti. ABD ile Ödünç Verme ve Kiralama sözleşmesinin imzalanması 23 Şubat 1945 tarihindir. İngiliz Hükümeti ise birçok defalar takdirlerinin bildirmiş ve 1943 başında İngiliz Başbakanı Adana'da daima iyi hatırlayacağımız bir demeçte bulunmuştur. Şimdi büyük mecliste 1943 sonundan beri Türkiye hakkında başlayan tenkitlere cevap vermek isterim.

“Bilirsiniz ki milletler arası ilişkiler de devletlerarası sırlar tekbir devletin malı değildir. Yalnız basit bir hakikatin ifadesi olmak üzere bize yapılan ıslahatların haksızlığını huzurunuzda belirtmek isterim. Almanlarla SSCB arasında harp çıkmadan önce, bizim Almanlarla dostluk anlaşması yapmış olmamız tenkit olunmuştur. İstanbul'un kapısına gelmiş olan Almanlar, SSCB ile Saldırmazlık anlaşması ile daha önce bağlanmışlardı. Memleket, mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken, ABD harpte yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini adalarını Alman istilasına karşı ayakta tutarken ve SSCB Almanlarla bir saldırmazlık anlaşması ile bağlıyken, Almanların bize saldırmayacaklarını kâğıt üzerine koymayı reddetmemiz bizden ne hakla beklenebilirdi? Hususıyla bu anlaşmada Türkiye'nin ittifak ödevlerine bağlı bulunduğu açıkça zikredilmiş, önce ve sonra bütün görüşmelerde Türkiye'den geçerek Almanların Suriye ve Irak'a yardımları kesin olarak reddedilmiş ve bu şartlar Almanlara kabul ettirildi.

“Bu Anlaşma Almanlar için, Türkiye hareketinin arzu ettikleri tarihe kadar sadece bir geciktirilmesi mahiyetinde oldu, sonraki ve bugünkü işşalarla meydana çıktı. Fakat bizim içinde bütün askerî tedbirlerimizin ve milli fedakârlıklarımızın yanında nazik zamanları kazanacak bir vasıta olmuştur. Sovyet Hükümeti'nin, İngiltere ve ABD'nin, Türk durumunu tenkit ettikleri tarihler, Almanlarla yaptığımız anlaşmadan sonradır. Demek ki bu anlaşma müttefik milletlerin vicdanında da zamanında zaruri görülmüş ve tenkitler kara günler geçtikten sonra, suni olarak meydana çıkarıldı.

“Almanlar Volga'ya kadar ilerledikleri zaman, bizimde kuvvetlerimizi Doğu Sınırlarımıza çekerek, SSCB'ye sıkıntı verdiğimiz birçok yerlerde söylendi. Hakikat milletlerce malum olmasa bile, resmi müttefik makamlarınca teferruatı ile bilinmek

lazımdır ve hakikat bize isnat olunanların tamimiyle aksidir. Almanlar Volga'ya kadar ilerleyince, bizim savunma cephemiz, Rodos'tan Hopa'ya kadar genişledi. Almanların bütün Karadeniz cephemize karşı ansızın bir harekete geçmeleri ihtimali kuvvetlerimizi bütün Karadeniz cephesine yaymamıza ve hatta Ankara'nın savunulması için burada, başkentte kuvvet toplamamıza sebep olmuştur. Bu ihtiyat tedbirlerinin yersiz olmadığını, son günlerde meydana çıkan Alman planları açıkça gösterdi.

“1942 yaz sonunda Sovyet Hükümetine Almanların Kafkas cephesini arkadan vurmak için Trabzon'dan ve Hopa'dan çıkarma yapmaları ihtimaline karşı buralarda kuvvet topladığımızı ve memleketteki kuvvet ayrımının sebebi bu olduğunu resmen tebliğ ettik ve karşılık olarak SSCB'den memnunluk duyguları aldık. Harp sırasında kuvvetlerimizin yayımı yalnız mihvere karşı olduğunu daha inandırıcı bir surette söylemek mümkün değildir.

“Almanlara ve Japonlara harp açmamız müttefiklerin isteği ile oldu. Şimdi Almanlar ve Japonlarla harp haline girmemizin tenkitlerine giriyorum. Harp ilanımız tesirsiz ve müttefik zaferin kesin mahiyet aldıktan sonra yapılmış olduğu söylenmektedir. Harp ilanımızın tesiri hakkında bir iddiamız yoktur. Bizim iddiamız, harp ilan etmezden önce senelerce süren kâbus devrinde güttüğümüz hareket hattının müttefiklerimizin zaferine yardım ettiği merkezindedir ve bundan ibarettir. Bizim Almanlar ve Japonlarla harp haline girmemiz yalnız müttefiklerin isteği üzerine olmuştur. Onlar için herhangi bir ehemmiyeti var idi ki bizden bunu istediler. Müttefik zaferi kesin olduktan sonra harp ilan ettiğimiz bize söylenemez. Karanlık günlerde beraberdik, zafer günlerinde de ganimetten bir hisse almak davamız yoktu ki fırsattan istifadeyi düşünelim. Hareketimiz sadece müttefiklerin isteği üzerine ve onlarla beraberlik gereği yapıldı.

“1944 Ağustos'unda münasebet kestiğimiz zaman, derhal harbe girmeyişimizde tenkit olunuyor. Münasebet kestiğimiz anda İngiltere ile aramızda yazı ile karalaşan durum şudur: karar, fiili savaşkanlığa doğru Birinci adımdır. Türkiye'nin harbe girmesinin teferruatını Britanya Hükümeti, sonradan bizimle görüşeceğini bildirmiştir. O zamandan beri müttefiklerimiz bizden, ellerindeki hazır kararın tatbikini istemektedirler. boğazlardan SSCB'ye gönderilecek yardım gemilerinin

tarafımızdan geçirilmemesi iddiasına gelince, bu tamamıyla boş bir iddiadır. Bütün İkinci Cihan Harbi boyunca Türkiye'nin bu bahiste bir kusuru yoktur.

“Eğer müttefikler, boğazlar yolu ile birbirlerine yardım edemedilerse, bu bizim herhangi bir tesirimizden değil, mihverin Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutabilmiş olmasındandır. Bu bahiste şunu arz etmeyi faydalı görüyorum ki 1944 senesi Haziran'ında bazı Alman gemilerinin Karadeniz'den çıkmalarına İngiltere dikkatimizi çekti. Montrö sözleşmesinin bir bağışçısı sıfatıyla itiraz etti. Montrö sözleşmesinin sarih hükümleri üzerinde açılan hukuk tartışmaları nihayet bir hafta sürdü ve bizim, İngilizlerle ittifakımızı ve Birleşmiş Milletler davasını göz önüne alarak, kesin ve radikal kararımızla tartışmalar bitti. İkinci Cihan Harbinde Montrö sözleşmesinin herhangi bir şekilde zararlı olduğunu söylemeye imkân yoktur.

“Boğazların emniyetli ellerde olduğu ve bütün milletlerin menfaatine, serbest geçidin hiçbir engel karşısında bulunmadığı sabit olunmuştur. Sayın milletvekilleri; Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz. Alman siyaseti İkinci Cihan Harbinin, Birincinin devamı saydı. Gerçek şudur ki, Birinci Cihan Harbinde, merkezi grup tarafında bulunan bütün devletlerden yalnız Türkiye'den başkaları aynı safta bulunmuşlardır.

“Türkiye ise, Birinci Cihan Harbinin her memleketten fazla olarak dört sene daha yüklenmiş ve 1923'de barış yapabilmiş, büyük bir imparatorluk kaybetmiş, hayatını ve milli sınırlarını kurtarabilmek için hesapsız felaketler geçirmiştir. İşte bu memleket, onaltı sene sonra çıkan İkinci Cihan Harbinde türlü tehlikeleri göze alarak, açıktan açığa İngiltere'nin yanında ve Birleşmiş Milletler davasında kesin durum aldı. Bu duruma karşı eskiden kaybettiklerinden ve yeni ihtimallerden hiçbir şey istemeksizin elinden geldiği kadar faydalı olmaya çalıştı. Herhangi bir bahane ile toprağı ve hakları üzerinde Türkiye'den bir şey istemek en ufak bir insaf ile izah edilemez.

“Biz, geçen hadiseleri ve haklarımızı, Sovyet milletlerine, İngiliz İmparatorluğu milletlerine ve Birleşik ABD milletlerine anlatabilsek, milletlerin bizi haklı bulacaklarına asla şüphemiz yoktur. Bu imkânı bulabilmek için bir hayal yapmıyorum. Sovyet, İngiliz ve ABD milletlerinin içine girerek, bu geniş

Ummanlarda bu davayı iştirak ettirmek maddeten imkânımız dışındadır. Şu halde büyük milletlerin bizim meselelerimizden doğru olarak haberleri olabilmeleri, esaslı surette bu memleketlerde idare başında bulunanların adalet ve insaf hislerine bağlıdır. Eğer bu hisler, hakikatten ayrılırsa, büyük milletler içindeki anlayışların mahiyetini kestirmek güçtür. Bütün bunlarla beraber Birleşmiş Milletler anayasasının prensiplerini iyi ve samimi niyetlerle konulmuş olduklarına inanmak istiyoruz. Eğer insanlık hisleri gelecek dünya için temel tutulmak boş bir sözden ibaret değilse, Türkiye'nin yeni cihan barışı için faydalı bir unsur olduğunun teslim olunacağına inanıyoruz. Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz.

“Sayın Milletvekilleri; dış ilişkilerimizin bugünkü hali şudur. SSCB'yle aramızdaki dostluk anlaşmasının feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir anlaşma yapmak için bütün gayretlerimizi sarf ettik. Bu gayretlerimizin bugünkü neticesini biliyorsunuz. Hakikaten daha iyi anlaşılacağından, iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi ilişkiler kurulması ihtimalinden ümidimizi kesmiş değiliz. İmkânları daima iyi yürekle karşılayacağız.

“İngiltere ile ittifak münasebetiyle bağlıyız ve İkinci Cihan Harbi esnasında geçen türlü hadiselerden sonra, İngiliz milletinin bizimle iyi ve müttefik ilişkilerini faydalı bulacağına inanıyoruz.

“Bulgaristan'dan başlayarak Irak'a ve İran'a kadar bütün komşularımızın bağımsız milletler olarak yaşamalarını ve kendileriyle iyi münasebette bulunmamızı istiyoruz. Harp felaketinden sonra dost Yunanistan'ın kalkınması ve yaralarını iyileştirmesi yolundaki gayretlerini yakın bir sempati ile takip ediyoruz. Irak ile dostluk ilişkilerimizin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnunlukla karşılıyoruz. Medeni bir millet ve devlet olarak insanlık ailesinin çalışkan ve faydalı bir uzvu olmaktan başka bir siyasî hedefimiz yoktur.”⁹

İsmet İnönü'nün bu konuşması dünyaya Türkiye açısından barış mesajları verse de SSCB'yi yapmayı düşündüğü planlarından alıkoyamadı. SSCB, kukla devletler vasıtasıyla Türkiye'den toprak talep etmeye devam etti. Her ne kadar SSCB

⁹ İnönü'nün TBMM Açılış Nutku, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Kasım 1945, s.1-5.

Hükümeti, Türkiye’den resmi olarak toprak talep ettiğini bildirmiş olsa da, taleplerin yalanlanmaması, İsmet İnönü’nün ardından Türk Hükümeti’ni de harekete geçirdi. Diğer büyük devletlerin de bilgilendirilmesinin ardından Türk Hükümeti, SSCB’ye doğrudan doğruya sert bir cevap vermeyi uygun gördü.

Muhittin Baha da söz alarak: *“Bütçeden paradan bahsedildi. Kalan para bugün içindir. Ordudan bahsedilince Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bütçenin hududu yoktur. Bugün 20 Milyar ve nihayet 19 milyonun malı, canı, varı-yoğu ordunundur. Hitler’i durduran bu ordu kendisini yarın bir daha tecrübe etmeye kalkışacak olanı da durduracaktır.”* dedi¹⁰.

Bundan sonra Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal kürsüye geldi: *“Askerî fabrikaları devir için düşüncemiz var. Bunu yapmak lazım geldiği zaman meclise bir tasarıyla geleceğiz. Tamirhaneler hariç askerî fabrikaların da bir elden idare edilmesi lazım geldiğine kani olmuş bir adamım. Nitekim harp yıllarında Sümerbank Fabrikalarından kendi fabrikalarımız gibi istifade ettik. Hazırlanan büyük ekonomi planında bizim ihtiyaçlarımızda tetkik edilmiş, mütehassıslarımız da planın hazırlığında beraber çalışmışlardır. Askerî fabrikaları, bizim ihtiyaçlarımızı karşılayacak olan iktisat Bakanlığına arzu ile iftiharla devrederiz.”*¹¹

General Ali Rıza Artunkal ordunun her zaman her türlü şartlar altında verilecek görevlere hazır olduğunu bildirdi. Dışişleri Bakanı Hasan Saka söz alarak şunları söyledi: *“Biz bütün devletlerle dost yaşamak istiyoruz ve bunun için çalışıyoruz. Hedefimiz büyük şefimizin dediği gibi ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ tur. Kimseden bir şey istemeyen ve kimseye bir şey vermeyecek olan milli politikamızı şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonrada takip edeceğiz. SSCB’nin aramızda mevcut dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını yenilememeleri bile, bizdeki dostluk arzu ve emelini azaltmış değildir. Bu dostluğu tazeleyip kuvvetlendirmeye daima hazırız. Esasen böyle bir neticeye varmak hususundaki ümitlerimizi muhafaza etmekteyiz.”*¹²

Sovyet talepleri konusu, Dışişleri Bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında da meclis gündemine geldi. İstanbul Milletvekili, Kurtuluş Savaşı’nın unutulmaz komutanı Kâzım Karabekir 20 Aralık 1945’de Meclis kürsüsünde şunları dile getirdi: *“Arkadaşlar, Dışişleri Bütçemizi görüşürken aynı zamanda Moskova’da üç büyük*

¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 1945, s.1-3.

¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 1945, s.1-3.

¹² Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945, s.1-4.

devletin Dışişleri Bakanları hemen baş iş olmak üzere bizden bahsetmektedirler. Bunun için bir milletvekili olarak bazı faydalı gördüğüm hususları huzurunuzda arz edeceğim. İstanbul'da halkla temasımızda bazı kimseler ve gazeteciler bize dediler ki biz hakkımızdaki kararları veyahut tartışmaları ecnebi ajanslardan öğreniyoruz. Niçin Hükümetimiz bunu açıklamıyor? Ben onlara karşı şu cevabı verdim. Hükümet kesin ve bir defa olarak fikrini söyledi. Bazı işler vardır ki, Hükümetin o işleri çok söylemesi fayda yerine zarar verir. Bu cevabımın iyi tesir yaptığını gördüm.

“Ben bu gazeteci arkadaşlara cevap verdiğim sırada, burada Başbakanımızla da görüştim. Bu hususta herhangi bir resmi çağrılışa gidecek birini Dışişleri Bakanımızın iyice teşhis etmelerini rica ettim ve bu iddiaları çürütecek vesikaları da kendilerine verdim.

“Önce şunu belirtmek isterim ki: Biz İstiklal Harbimizde bazılarının zannettiği veyahut iddia ettikleri gibi şarktaki askerî hareketlerimizden ve şarktaki muahedelerimizden istifade etmemiş değiliz. Fakat şunu belirtirim ki, Ruslar da bizimle dostluklarından elan istifade etmemiş değildiler. Ruslar İnkılâplarını tamamlayabilmek için başlarında Lenin olduğu halde, yeni doğan Türkiye evlatlarına medyundurlar. Bunu cihana bağırabilirim. Eğer o zaman biz Ruslarla harbe girseydik işler büsbütün mecra alırdı. Bizden ziyade onlar zarar görürdü. Bunu kendilerine mükerrer görüşmelerimizde, söylediğim gibi, resmi nutuklarında onlar da söylediler. Onlar da istifade etmişler. Bu vesikalar ortadadır.

“Şimdi medeni mantıkla şahsi cevaplarımı veriyorum; Kars denen yer kimlerindir?

“Bu asırlarca Türk Halkı ile meskûn olan ve ancak kısa bir zaman için Çarlık İdaresine tazminat karşılığı olarak verilen bir Türk ülkesidir. Biz Sarıkamış'a Soğanlı ve Allahuekber Dağlarını aşarak girdik. Akdeveler, Beniahmetler, Üçler Tepesi, Kocahaliller ve Büyük Yahniler, Alacadağlar, Çalkavurlar'dan geçtik. Nihayet Arpa çayından, Çıldır gölünden su içtik Hududumuzu da son Türk ülkesidir diye Arpa çayı ile çizdik.

“Eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederlerse, hiç şüphe yoktur ki, dövüşeceğiz. Fakat istikbal bize olduğu kadar kendileri içinde karanlık olur. Cihan yıkılincaya kadar ve tek bir Türk kalıncaya kadar varımızı yoğumuzu ortaya koyarak uğraşacağız. Paramızı, dişimizden turnağımıza kadar silahlanmaya sarf edeceğiz. Bu

takdirde iki tarafta hayattan, beşeriyetten ve medeniyetten nasibini alacak değildir. Burada son sözümlü söylerken, Rus komşularımıza bir cümle daha ilave etmek yerinde olur;

“Türk dostluğu Ruslara da kuvvet verir. Türklere güvensinler. Fakat Türk dostluğunun yolu da ancak milletimizin iradesinin tecelli edebileceği bu Büyük Millet Meclisi’nden ve onun kurduğu devlet manzumesinden geçer. Bunun yanında Ankara’daki diğer milletvekilleri ile yapılan görüşmelerde de Milletvekilleri düşüncelerini belirtmişler; Bunlar arasında İstanbul milletvekili Kazım Karabekir ve Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur görüşlerini en sert bir şekilde ifade etmişlerdir. Sovyet tehditlerine karşı tavırlarını ortaya koymuşlar ve Türk Ordusu’na bu konuda hem güven duyduklarını hem de büyük destek vereceklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadeler arasında en önemlisi şudur: “Hitler’i durduran bu ordu kendisini yeniden denemek isteyenleri de durduracaktır.”¹³

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1946 günü TBMM’nin açılış konuşması sırasında, dış tehlike karşısında milli birlik içinde olduklarını *“Özellikle dış tehlike karşısında, her partiden vatandaşlar, şuurlu bir vatanseverlik duygusu içindedirler.”* sözleriyle vurguladı.

1947 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Milli Savunma Bakanlığı’nın bütçesi görüşülürken Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde de durulmuş ve söz alan milletvekilleri arasında Ali Fuat Cebesoy ile Kazım Söğüttekin görüşlerini belirtmişler ve Türk ordusuna saygı ve selamlarını bildirdiler.

Görüldüğü gibi gerek Cumhurbaşkanı ve gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi, SSCB’nin Türkiye’ye karşı başlattığı ve sürdürdüğü sınır harbine karşı tepkilerini koymuşlar ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden ödün vermeyeceklerini kesin bir dille ortaya koydu. Yurtta görülen ve yaygınlaşan tepkilerin artması da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve TBMM’nin aldığı kesin tavırların doğal sonucudur.

3- Komünizm Yanlısı Hareketlere Getirilen Engellemeler

1946 yılı boyunca komünist ve sosyalist partilerin kapatılması sürmüş ve yerlerine başka isimlerle fakat aynı kurucularla kurulmuş olan partiler de kapatıldı.

¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Kasım 1946, s.1–3.

Rus propagandası yapan kurucu ve üyeleri tutuklandı ve haklarında kanuni işlemler yapıldı¹⁴.

Kapatılan partiler ve Türkiye’de Sovyet propagandası yapan partililerin çalışmaları basında geniş olarak yer aldı. Bu iki komünist partiyle bunlara mensup altı gazete ve mecmua kapatıldı. Sıkıyönetim komutanlığının, bölgesinde genel güveni sağlamak endişesi ile dün aldığı tedbirler; kapatılan partilerin liderleri ile bir kısım mensupları yakalandılar. Parti merkezlerinde yapılan araştırmalarda birçok önemli belge ele geçirildi. Ayrıca Yarın Gazetesi ile Büyük Doğu Mecmuası ve bunların matbaası da dörder ay müddetle kapatıldılar.

Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe tarafından yayımlanan tebliğde; *“Sıkıyönetim bölgesi içinde genel güveni sağlama, görev ve sorumluluğu altında bulunan komutanlık, hududu içindeki illerde aşağıdaki tedbirlerin alınmasına lüzum görülmüştür.*

“Mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurulacak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan; Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleri ile mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket esen kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir.

“Bu partilerin fikirlerini yayan: Sendika, Ses, Nor or, Gün, Yiğın ve Dost gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatıldı.

“9 Aralık 1946 tarihli nüshasında belirmiş olduğu veçhiyle memleketin siyasi ve hukuki nizamını bozma yolunda propaganda yapan; Yarın Gazetesi ve Matbaası dört ay için kapatıldı.

“İrticai mahiyette yaydığı fikirlerle emniyet bakımından zararlı görülen Büyük Doğu Dergisi ve Matbaası kapatıldı.

“Komünist propagandasını taşıyan her türlü yazının sıkıyönetim hududu dâhilinde illere girmesi ve bu illerde basılıp satılması yasaktır.” deniliyordu.¹⁵

¹⁴ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1850-1950)**, s.402–403.

¹⁵ Sıkıyönetim Komutanlığı Tebliği, **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Aralık 1946, s.1–3.

Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılan partilerin liderlerinden Esat Adil ve Şefik Hüsnü ile tanınmış komünistlerden de birçoğu tutuklandığı gibi birçok önemli belge de bulundu¹⁶.

Komünistlik propagandası yapan iki parti ve altı gazete ve derginin kapatılması kararı Ankara'da olumlu karşılandı. Ertesi gün bu konuyu ele alan CHP meclis grubu yaptığı değerlendirmede kararın yerinde ve isabetli olduğunu bildirmiştir. Bu konuda Parti Grubu şu bildiriye yayınladı.

Başbakan, Sıkıyönetim Komutanlığınca alınan kararlar hakkında parti grubuna açıklamalarda bulundu. Söz alan birçok hatip, sıkıyönetim komutanlığının almış olduğu bu kararı pek yerinde buldu. Grup genel kurulu da kararı hararetle tasvip etti. Hatipler bu kararlara temas eden diğer tedbirler hakkında da görüşler bildirdi. İlgili Bakanlar da bu konular üzerinde grup genel kuruluna tamamen tatmin edici cevaplar verdiler¹⁷.

Bu bildirinın ardından ve aynı günlerde İzmir'de komünistlik kışkırtıcılığı yapan bazı kimseler de tutuklanarak bunlara ait bazı yayınlar yasaklandı.

19 Aralık günü Nadir Nadi başmakalesinde; “Yabancı İdeolojilere Karşı” başlığı altında, komünistlik konusunu ele almış ve komünistlik propagandasına sert bir dille tepki göstererek, milletin manevi değerlerine önem verilmesi gerektiğini belirtti.

19 Aralık 1946 tarihinde Türk Sovyet ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde “Komünistlik Tahrikâtı” manşetiyle çıkan Cumhuriyet Gazetesi, “*Tahkikat devam ediyor. 12 Üniversiteli ile daha bazı şahıslar yeniden nezaret altına alındılar, kapatılan gazeteleri basan matbaalar da dün mühürlendi.*” Bilgisini verdikten sonra şöyle devam ediyordu:

“Komünistlik tahrikâtı yaptıkları anlaşılanlar hakkında sıkıyönetim komutanlığının emri ile yapılan tahkikat devam etmektedir. Suat Derviş, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Neriman Hikmet, Aram Pehlivanyan, Avadis Aleksiyen, Sabahaddin Ali, Aziz Nesin, Yusuf Ahisko'dan başka 12 üniversite talebesi ve daha birçok şahıs yeniden nezaret altına alınmışlardır. Kapatılan Ses, Yarın, Dost, Yığın Gazetelerini ve diğer muzır neşriyatı basan matbaalar dün sabah kapatılıp mühürlendi. Bunların arasında Tan Matbaası da vardır. Ayrıca kapatılan parti, sendika ve cemiyetlerin

¹⁶ Sıkıyönetim Komutanlığı Tebliği, **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Aralık 1946, s.1-3.

merkezleri ve Suat Derviş ile arkadaşlarının kurduğu 'Muharrirler Sendikası'nın vilayet merkezi de aynı şekilde mühürlenmişlerdir. Bu yerlerde yapılan araştırmalarda bazı yabancı dillerle yazılmış; mektuplar, tamimler, emirler ve gizli muhabereye yarayan şifreler ele geçirildi. Bu arada 'İleri Gençlik' adı ile kurulan bir teşekkülün gizli nizamnamesi de bulunmuştur.

"Bunlardan başka Doktor Şefik Hüsnü tarafından kurulan "Türkiye Sosyalist Emekçi Partisi'nin Çemberlitaş'ta Arnavut Hanı'nda bulunan merkezi ile Beşiktaş'ta köy içinde bulunan kaza merkezi de mühürlendi.

"Bir müddetten beri faaliyette bulunan bu şahıslar tarafından evvela çalışanlar arasında bir sendika teşkil edilmiş ve bu sendikanın teşkil ve tesisine memur edilenler ellerinde matbu muvafakat name olduğu halde işçilerin arasına girmişlerdir. Bu suretle kısa zamanda 700'e yakın sendika teşkil edildi. En nihayet geçen Pazar günü Beşiktaş'ta madeni eşya fabrikası amele sendikası toplantısı namı altında yapılan ve bu sendikaların gönderdikleri mümessillerden mürekkep olan toplantıda iş açığa vurulmuş, hareketli nutuklar söylenmiş, kızıl çocuklardan bahsedilmiştir. Bilhassa orada bir nutuk söyleyen; Ferit Cankat isminde birisi, söylediği nutkun heyecanından bayılmış, güç haliyle ayıltıldı. Gene bu toplantıda yabancı bir şahsın bulunduğunu gören kongre üyeleri, bu zatın üzerine hücum ederek, kendisini tekmeleyerek dışarı çıkarmışlardır." ¹⁸

Çok partili hayata geçiş süreci içinde Sosyalist ve Komünist partilerin kurulması ve faaliyetleri Türk kamuoyunda benimsenmedi ve tepkiyle karşılandı.

Sıkıyönetim Komutanlığı kararı gereğince kapatılan bu parti ve yayınlara Bulgaristan ve Romanya komünist partileri ile bunların basın kuruluşları tarafından destek verilmesi ve Türkiye'nin eleştirilmesi Türk basınında genişçe yer aldı. Bu haberler üzerine Türk işçisi de Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na bir telgraf çekerek komünist ülkelerin basınlarında yer alan Türkiye'yi tenkit haberleri protesto edildi ve devlete bağlılıkları teyit edildi ¹⁹.

4- Sosyalist Partilerine Getirilen Kısıtlamalar

Çok partili hayata geçme hazırlıkları 1945 yılında tamamlanmış ve 1946 başından itibaren yeni partiler kurulmaya başlandı. Bu partiler arasında Sosyalizmi

¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁹ Kumkale, Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri, s.337-338.

ve Komünizmi savunanlar da bulunuyordu. Bunlar arasında değişik isimler altında bazen aynı kişilerin kurucu olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu partilerin Türkiye’deki mevcut anayasal düzeni değiştirmeye yönelik söylem ve eylemleri nedeniyle çok fazla gelişemedikleri görüldü.

Komünist ve Sosyalist Partilerin Türkiye’ye yarardan çok zarar getireceğini dile getiren yazarlar kesin, ifadeli makaleler yazdılar. Bunlar arasında Hüseyin Cahit Yalçın ve Abidin Daver gibi yazar sayılabilir. Abidin Daver bir başyazısında “*Rus taraftarlığı mı? Asla!*”²⁰ ifadesini kullanarak SSCB’nin Türkiye içindeki emellerine ve yapmak istediklerini açıklayarak ve SSCB’nin tuzağına düşülmemesi gerektiğini belirtti.

Türk-Sovyet gerginliği sırasında ortaya çıkan bu partilerin, Türkiye’deki huzur ortamını bozacağı ve “ fesat çıkaracağı ” düşüncesiyle bazıları Hükümetin kararıyla kapatıldı. Bu kararda, SSCB lehine propaganda yapabileceklerinin yanında bazı doğu bloğu ülkelerin komünist partilerinin; Kars, Ardahan ve Artvin’in SSCB’ye terk edilmesini istemeleri de etkili oldu. Buna Fransa Komünist Partisi’nin aldığı karar ve bildirisi örnek gösterilebilir. Sosyal Demokrat Partisi’nin kapatılması basında şöyle yer aldı:

*“Nizamnamesi hilafına milletler arası ilişkilere girmesinden ve başta Bulgar Sosyal Demokratları olduğu halde, yabancı memleket teşekkülleri ile temas ettiği anlaşılan Cemil Alpay tarafından teşkil edilmiş olan Sosyal Demokrat Partisi ancak 20 günlük bir ömürden sonra feshedilmiş ve 29 Mart 1946 da bu partinin Sarıgözü’deki merkezine giden memurlar, Parti liderine Hükümetin bu emrini tebliğ ederek ruhsatnamesini geri almışlar ve muamalatına ait evrakları toplayarak alâkadar makamlara getirmişlerdir. Esasen mevcut kanunlar kökü dışarıda olan kurumların faaliyetine müsait bulunmamaktadır. Cemil Alpay bu müddet zarfında aza da kaydedemedi.”*²¹

1946 Aralığında komünistlik yayını ve propagandası yapan gazete ve dergiler kapatılmaya devam etti. Bunlar arasında; Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi bulunmaktaydı. Türkiye Sosyalist Partisi’nin Adana şubesinin kapatılması ile ilgili basında; “Komünistlik Tahrikâtı” başlığı altında haber şöyle yer aldı.

²⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1946, s.1–3.

²¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mart 1946, s.1.

“Türkiye Sosyalist Emekçi Partisinin Adana şubesi bugün kapatıldı parti mensuplarından bazıları sorguya çekilmiştir. Tevkif edilen yoktur.

“Sıkıyönetim Komutanlığınca Komünistlik tahrikâtı yapanlar hakkındaki tahkikata devam edilmektedir. Komünistlik tahrikâtı yaptıklarından dolayı nezaret altına alınanlar arasında; Zekeriya Sertel ile Sabiha Sertel’in de isimleri kaydedildi. Verilen mütemmim malumata göre Zekeriya ve Sabiha Sertel’in sadece ifadelerine müracaat edilmiş, sonra kendileri serbest bırakıldı.

“Kapatılan parti ve gazeteler idarehanelerinden alınan evrak bir odayı dolduracak kadar büyük bir miktar teşkil etmektedir. Bu evrak memurlar tarafından tetkik edilmekte ve gözü çeken kısmı üzerinde durulmaktadır. Esaslı olarak malum olan suç bilhassa amele ve halkı Hükümet ve rejim aleyhine tahrik ve bu yolda teşkilat vücuda getirmekten ibarettir.”²²

B- ASKERÎ ÖNLEMLER

1- Milli Savunma Doktrinde Gerçekleştirilen Değişiklikler

Türkiye jeopolitik ve jeostratejik açıdan, dünya güç merkezlerinin kesişme noktasında kritik bir noktada, önemli bir coğrafi bölgede yer almaktadır. Tarihin her döneminde Basra Körfezi’nden Balkanlara ve Karadeniz’den Akdeniz’e uzanan bütün doğal ulaşım ve iletişim hatları Anadolu yarımadasından geçti. Bu bölgelerde oluşan bütün askerî girişimler ve siyasî- dini hareketler Türkiye’yi etkiledi ve Türkiye’nin tutumunun bu bölge içinde yer alan veya söz konusu sorunlarda çıkarları olan ülkeler için büyük önem taşıdığı görüldü²³.

Sınırları yayılma eğilimi gösteren ülkelerle çevrilmiş olan Türkiye güvenliğini sağlamak için savunma ittifaklarına dahil olması araması bir zorunluluktur. Türkiye, 23 Şubat 1945’de Almanya’ya savaş ilan etmek suretiyle Birleşmiş Milletler Örgütü’ne katılma kararı aldı. Zira Birleşmiş Milletler Anayasası, silaha veya silah tehdidine başvurmayı yasaklayan ikinci maddesinin dördüncü fıkrası ile evrensel bir saldırmazlık anlaşması niteliğini taşımaktaydı²⁴.

²² Cumhuriyet Gazetesi, 20 Aralık 1946, s.1-3.

²³ Armaoğlu, XX. yy. Siyasi Tarihi, I, s.507-509.

²⁴ Oral Sander, Siyasî Tarih-Birinci Dünya Savaşı Sonundan 1980’e Kadar, II, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s.20.

SSCB, 19 Mart 1945’de 1925 tarihli “Türk Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşmasının” uzatılabilmesi için Kars ve Ardahan’ın ülkesine ilhakı ve kendisine boğazlarda üs verilmesini talep etti. O yıllarda SSCB’ye tek başına ve kendi vatanseverliğinden başka hiçbir şeye güvenmeden “Hayır” diyebilen yegâne ülke Türkiye idi²⁵.

Uluslararası sistem değişikçe stratejik konuma sahip bir ülkenin karşılaştığı tehditler ve muhtemel tehlikelerin niteliği de değişmekteydi. Yeni istikrarsızlık tehditleri bir ülkenin ya yeni güç gruplarına yönelmesine yol açmakta, ya da mevcut güç yapıları içinde farklı bir rol üstlenmesine neden olmaktaydı.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan ve 1950’lerde dengeye ulaşan uluslararası sistem, denge için temel mekanizmayı nükleer caydırıcılığın oluşturduğu, iki kutuplu bir dünya ve iki uç arasındaki rekabet üzerine dayandırıldı. Bu sistem içinde diğer güçlerin rollerini süper güçlerden biriyle olan özel ilişkileri ve ittifakla olan bağları tayin etti.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Türkiye’nin temel güvenlik sorunlarını, dünya çapındaki siyasî ve askerî rekabet haline dönüşen soğuk savaş ve terör dengesi oluşturdu. Türkiye ulusal güvenlik konusundaki endişelerine yeni bakış açıları oluşturmayı gerektiren acil bir ihtiyaçla ve dayanıklı işbirliğini hedef alan bölgesel çabalar başlatmak konusunda daha geniş bir imkânla karşı karşıya bulundu²⁶.

SSCB hedefleri, topraklarını büyük ölçüde Osmanlı Devleti’nin aleyhine genişletmiş olan Çarlık dönemine göre bir değişiklik geçirmemişti. İdeolojik yaklaşımı nedeniyle SSCB dünyanın her bölgesine doğrudan doğruya veya dolaylı müdahale etme hakkını kendinde gördü²⁷.

Bu dönemde SSCB’nin siyasal niyetleri Türkiye için tehdit oluşturmaktaydı. Tehdidin kaynakları da şunlardı;

1- SSCB’nin Akdeniz ve Orta Doğu’ya doğru genişlemesinde Türkiye önemli bir engel teşkil etmesi,

2- İki ülke arasındaki rejim ve ideolojik farkları ve SSCB’nin Türkiye’ye karşı bir ideolojik savaşı sürdürmesi,

²⁵Oral Sander, “Türkiye’nin NATO İçindeki Rolü. Bir Yeni Perspektifler Devresi”, NATO Dergisi S:2, 1990, s.25.

²⁶ Oral Sander, “Türkiye’nin NATO İçindeki Rolü. Bir Yeni Perspektifler Devresi”, s.26–28.

²⁷ Seyfi Taşhan, **Türkiye’nin Savunması İçinde Türkiye’nin Tehdit Algılamaları**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s.36–37.

3- SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesi²⁸.

II. Dünya Savaşı'nın son döneminde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı Sovyet askerî tehdidi, Türkiye'nin jeopolitik konumundan olduğu kadar tarihi mirasından da kaynaklanmaktaydı. SSCB tehdidinin büyüklüğü yüzünden Türkiye, dayanacak yeterlilikte bir askerî güç geliştirmek, SSCB'yi engellemek ve muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında yardım alabilmek için ittifak kurmak zorundaydı.

Bir saldırıdan sonra sağlanacak gerçek maddi destek, müttefiklerinin siyasi isteklerine ve yeteneklerine bağlı olacaktı. Müttefikleri danışma mekanizmasını çalıştırıp bir karar verip gerçek tepkiyi gösterinceye kadar, Türkiye her yönden bir konvansiyonel saldırıya karşı koyabilecek yeterli askerî güce sahip olmalıdır²⁹. Bunun için de Türkiye Batının yardımına ihtiyaç duyuyordu.

2- İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Yapısal Değişiklikler

Savaş sonrasında, her ordunun bütün savaşlardan sonra yaptığı gibi, Türk Ordusu da geçen savaşın tecrübelerini inceleyerek bunlardan gelecek için dersler ve esaslar çıkarmaya çalıştı³⁰.

"Topyekûn Harp" kavramının ortaya çıkmasıyla, Genelkurmay Başkanlığı'nın, memleketin topyekûn harbe hazırlanması bakımından bütün devlet teşkilatının faaliyetleriyle ilgili teknik bir ihtisas kurulu ve makamı olması göz önünde tutuldu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 12 Ocak 1944'te emekliye sevkini takiben 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı "Genelkurmay Başkanlığının vazife ve yetki ve sorumlulukleri hakkında kanun" yürürlüğe girdi. Bu makam 13 Haziran 1944 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olan Başbakanlığa bağlandı³¹.

4580 sayılı yasanın getirdiği hükümler, 1924'teki 429 sayılı yasa ile karşılaştırıldığında, Genelkurmayın aşırı merkezci yapısında bir değişiklik yapılmadığı, sadece hükümet ile ilişkilerini düzenlediği görülmektedir³².

²⁸ Taşhan, **Savunması İçinde Türkiye'nin Tehdit Algılamaları**, s.37-38.

²⁹ Seyfi Taşhan, **Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği İçinde, Türkiye'nin Dış ve Güvenlik Politikasına Bakış**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s.15-16.

³⁰ Seyfi Kurtbek, "*Harb Doktrinleri*", Ordu Dergisi, S:155, Askeri Basımevi, İstanbul, 1950.s.1-2.

³¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 25 (İkinci Basılış), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1970, s.283.

³² Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.85.

Özellikle zırhlı birliklerin etkisiyle, savaş sırasında uygulanan yıldırım harbi ve topyekûn harp doktrini, zırhlı ve motorlu birliklerin muharebe meydanlarında yaptıkları tahripler, karşı silahlarda ve muharebe araçlarında birçok önemli ihtiyaçları ortaya çıkardı. Bu durum karşısında noksanları anlaşılan Türk Silahlı Kuvvetleri için, Genelkurmay Başkanlığı emrinde çalıştırılacak “Zırhlı Birlikler Müşavirliği”ne ait kadro 12 Temmuz 1946 tarihinde onaylandı³³.

Savaş sırasında eksikliklerini gören ordu, yeniden yapılanmasını buna göre planladı. Yeni teçhizat ve malzemelerin teminine çalışıldı. Yabancı ülkelerden çeşitli uzmanlar getirilerek birlik ve kurumlarda çalıştırıldılar. Bu uzmanlar Almanya’dan değil savaşın galibi olan ABD ve İngiltere gibi ülkelere getirildi³⁴. ABD askerî yardımıyla birlikte, yapılan eğitim ve öğretim anlaşmaları gereği, birçok sınıf okulunda müşavir statüsünde ABD’li subaylar bulunduruldu. Amerikan eğitim sistemi, kulaktan daha çok göze hitap edecek tarzda bir metodu içermekteydi. Her meslekte olduğu gibi, silahlı kuvvetlerde de teknolojinin gelişmesiyle birlikte, uzmanlık büyük önem arz etmekteydi³⁵.

Amerika askerî yardımı kapsamında gelen araç, gereçlerin teknik konuları dışında, eğitim sisteminde önemli değişiklikler yapıldı. Örneğin, Kara Kuvvetlerinde, uçaksavar, radar, tıp, ulaştırma, mühendislik, askerî yönetim konularında, Deniz Kuvvetlerinde denizüstü ve denizaltı muharebeleri konusunda, Hava Kuvvetlerinde radar sistemleri, pilot eğitimi ve meteoroloji konularında özel eğitim veren okullar açıldı. Birçok subay ve astsubay eğitim için yurt dışına gönderildi. Kuvvet Komutanlıkları kuruldu. Ordu müfettişlikleri kaldırılarak bunların yerine ordu komutanlıkları ihdas edildi ve ordunun personel mevcudu 700.000’den 400.000’e indirildi³⁶.

Her rütbede fiili olarak en az bulunulacak süre ile ilgili terfi kanununun 10. maddesi değiştirilerek 16 Haziran 1947 tarihinde kabul edildi. Buna göre rütbe bekleme süreleri şu şekilde düzenlendi: Asteğmen 6 ay, Teğmen 3 yıl, Üsteğmen 3

³³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Belge Tarihi:12.07.1946, Sayı/Dosya:3/4471, Yer No:33-245, Konusu: 150 Genelkurmay Başkanlığı emrinde çalıştırılacak Zırhlı Birlikler Müşavirliğine ait kadronun onanması (Bkz.EK-1)

³⁴ BCA, Belge Tarihi:21.03.1946, Sayı/Dosya:3/3918, Konusu: 150 İngiliz uzmanının Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri birlik ve kurumları ile radar teşkilatlarında çalıştırılması aşısı (Bkz.EK-2)

³⁵ Sabri Yirmibeşoğlu, **Askerî ve Siyasi Hatıralarım**, Kastaş Yayınevi, Zafer Matbaası, İstanbul, 1999, s.66.

³⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, Umut Matbaacılık, İstanbul, 1996, s.89.

yıl, Yüzbaşı 9 yıl, Binbaşı 4 yıl, Yarbay 3 yıl, Albay 3 yıl, generaller her rütbede 3'er yıl bekleyeceklerdi³⁷. Bu esnada, 1946 ve 1950 yıllarında Seçim Kanunu, subayların ve harp okulu öğrencilerinin oy kullanma hakları ortadan kaldıracak şekilde düzenlenmesi, orduyu politikadan uzaklaştırmaya yönelik düzenlemelerdi³⁸.

1945'te çok partili döneme geçişle birlikte, asker ve sivil ilişkilerinde yeni bir modele doğru gidildi. 1944 yılında, Başbakanlığa karşı sorumlu hale getirilen Genelkurmay Başkanlığı, 1949 yılında Savunma Bakanlığına karşı sorumlu hale getirildi. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma bakanı'nın önerisiyle Başbakan tarafından atanacaktı³⁹.

Genelkurmay ile ilgili olarak 1944-1949 yılları arasında uygulanan süreçte uygulamalarda iki başlılık ve kuvvet komutanlıklarının yeterli yetki ile örgütlenememesi belirgin olarak ortaya çıktı. Genelkurmay Başkanlığı'nın 1949 yılında Savunma Bakanlığına karşı sorumlu hale getirilmesiyle iki başlılık ortadan kalktı. Kuvvet Komutanlıklarına dayalı Genelkurmay modeli oluşturularak Kuvvet Komutanlıklarının örgütlenmesi sağlandı⁴⁰.

ABD askerî yardımların verimli kullanımını sağlamak ve kontrol etmek amacıyla, Genelkurmay'ın yeniden yapılandırılmasını istedi. 1949'da Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması, kuvvet komutanlıklarının kurulması ve topyekûn savunma işlerini koordine etmek üzere Milli Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmasında ABD gerçeği vardı⁴¹.

1949 yılına kadar, ordu komutanlıkları ile teşkilleri; harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına, personel ve lojistik destek bakımından ise Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bulunan Kara Kuvvetleri, bu tarihten itibaren Kuvvet Komutanlığı haline dönüştü. 1950 yılından itibaren ise bütün sınıf okulları ve eğitim merkezlerini bünyesine aldı. Yine aynı şekilde, 1928 yılından 1949 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı karargâhında Deniz Müsteşarlığı olarak temsil edilen Deniz Kuvvetleri, Yüksek Askerî Şura'nın 15 Ağustos 1949 tarihinde aldığı bir kararla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak yeniden teşkil edildi. Dönemin hükümeti, böyle bir düzenlemeye gidilmesinde iki amaç olduğunu belirtti: Birincisi;

³⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 28, Devlet Matbaası, Ankara, 1947, s.1275

³⁸ Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, s.89.

³⁹ Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, s 262

⁴⁰ Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, s.88

⁴¹ Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, s.93

Türk ordusunu günün gereklerine göre daha verimli ve daha kabiliyetli kılmak ve teknik cihaz, araç, gereçleri süratle işler durumda bulundurmaktı. İkincisi; kendisine doğrudan doğruya sorumluluk yükleyerek bütün alt unsurlarını harbe hazırlayabilecek üstünlüğü sağlamaktı⁴².

Ordunun özellikle alt kademelerindeki yaygın olan rejime müdahale eğilimi, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin psikolojik yatıştırma etkisi ile birlikte zayıflama gösterdi. Savaş sonrasında faaliyete başlayan Demokrat Parti(DP), Cumhurbaşkanı ve etrafındakilere muhalefet eden ordu mensupları için bir umut gibi gözüktü. SSCB ile olan anlaşmazlıklar ve 1944'ten beri müttefikler ve özellikle ABD ile başlayan askerî ilişkinin orduda geliştirdiği yeni eğilim de bu duruma etki etti⁴³.

Bu arada, Türk ordusunun eksikliklerinin belirgin bir halde ortaya çıkması, genç subayların yüksek komuta heyeti ve İnönü'nün şahsında somutlaşan devlet yönetimine karşı güvenlerini sarstı ve ordu içinde gizli örgütlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Ordu, rejim içindeki ağırlığını kaybetmeye başladı ve özellikle savaş yıllarında devletin ve ordunun iyi idare edilmediği düşüncesini taşıyan subaylar, geniş tabanlı gizli örgütler kurarak yönetimi ele geçirme çalışmalarında bulundular. 1949-1950 yılları arasında ordu içindeki gizli örgütler aktif, ordu ise pasif olarak DP'yi desteklediler⁴⁴.

Ordu içerisinde 1947'de darbe hazırlığı yaptığı belirlenen subayların başındaki General Fahri Belen'in 1950'de DP'den milletvekili seçilerek Bayındırlık Vekili olması, muhalif subayların sivil muhalefete geçtiklerini göstermekteydi. Bunun yanında, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1946 seçimlerinde, General Ali Fuat Cebesoy, General Refet Bele gibi Atatürk'ün bazı eski silah arkadaşları olan komutanların da 1950 seçimlerinden hemen önce Demokrat Parti'ye katılmaları bu göstergeyi güçlendiriyordu⁴⁵.

Kurtuluş Savaşı (1919-1922)ile dünyanın son harp tecrübesine sahip olan Türk Ordusu'nun II. Dünya Savaşı sırasında mevcudu aniden dört beş katına çıktı. Yeni silah ve teçhizatla desteklenemedi ve savaş tecrübelerinden uzak kaldı⁴⁶. Türkiye'de

⁴² **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1949, s.3.

⁴³ Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, s.43-44.

⁴⁴ Gül Tuba Dağcı, **Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi**, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s.22.

⁴⁵ Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, s.44-45

⁴⁶ Suat İlhan, **Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi**, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999, s.212

iç ve dış siyasette değişikliklerin yoğun ve hızlı yaşandığı 1944-1950 dönemi nüfuz ve etki bölgelerinin el değiştirmesiyle dünya haritası yeniden şekillendi. Söz konusu yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin rejim içindeki konumunda ve bünyesinde de bir dizi değişiklik gerçekleşti. Bu değişiklikleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1- ABD'nin ve Batı'nın savunma sisteminde yer almak için hazırlıkların yapılmasıyla, milli savunma anlayışındaki milli-bağımsızlıkçı tutumdan uzaklaşmak. Yavaş yavaş Alman askerî doktrininin bırakılarak Amerikan askerî doktrininin benimsenmesi,

2- Subayların, CHP-DP arasındaki siyasi çatışmada ağırlıklı olarak CHP karşıtı bir tutum almasıyla ordu içindeki gizli örgütlerin tekrar çalışmaya başlaması ve Yüksek Komuta Heyeti'nde CHP ve DP'li hiziplerin belirmesi,

3- 30.05.1949 tarih ve 5398 sayılı "Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun"un kabulü ile TSK'nin rejim içindeki siyasal ağırlığının bir kurum olarak ortadan kalkması.

Özellikle 1948 yılı Amerikan askerî yardımının çok yoğun ve hızla devam ettiği bir yıl oldu. Silah ve malzeme akışının yanında kıta ve karargâhlar yeniden yapılıyor ve askerî yöntemler değişiyordu⁴⁷. 1949 yılında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri kurulurken, küçük karargâhlarda "S" (staff: erkân, kurmay heyeti), tümen, kolordu ve ordularda "G" (general staff: kurmay heyeti) ve büyük karargâhlarda "J" (Joint: müşterek karargâh) gibi karargâh bölümleri oluşturuldu. Ordu malına, düzenli ve planlı kademe bakımı uygulanması bu yardımlar sonrasında getirildi. Topçu ateşlerinin tanziminde, ileri gözetleyicilere dayanan yöntemler ve atış usulleri geldi. Savaş öncesinde silah ve malzemedeki çeşitlilik azaldı, yardımlar sonrasında silah ve malzeme standardı da sağladı⁴⁸.

Truman Doktrini sonrasında başlayan ABD yardımlarıyla birlikte, Amerikan subay, astsubay ve erler uzman adı altında Türk Silahlı Kuvvetleri karargâh ve birliklerinde göreve başladılar. Yardım kapsamında verilen silah, araç ve gereçlerin kullanılması, bakımı ve lojistik desteği hakkında Türk subay, astsubay ve erlerine kurslar açılarak eğitilmeleri sağlandı. Bir kısım personel Amerika'da yerinde eğitime tabi tutulmak için oraya gönderildi. Savaş ve öncesinde Alman ve İngiliz askerî

⁴⁷ Erendil, "Hatıralar", **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, s.122.

⁴⁸ Erendil, "Hatıralar", **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, s.123.

doktrinleri ışığında düzenlenmiş kadro, kuruluş ve teşkilatı, eğitim sistemlerinin, talimnamelerin değiştirilmesi için geniş bir hazırlığa girişildi. Bu döneme kadar iyi bir savaşçı olan Alman Ordusu'nu ve onun savaş kurallarını örnek alan Türk Kara Ordusu artık ABD askerî doktrin ve teşkilatına göre düzenlenmekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan önce, Fransız havacılığının etkisi altında kalan ve kara ordusu gibi teşkilatlandırılan (bölük, tabur, alay vb.)Hava Kuvvetleri, savaş esnasında İngiltere'de eğitim gören Türk subaylarının yurda dönüşleriyle birlikte İngiliz Hava Kuvvetlerini örnek alınarak teşkilatlandı. Aynı şekilde Deniz Kuvvetleri'nde de İngiliz denizciliği örnek alınarak teşkilat ve eğitim ona göre düzenlendi⁴⁹.

Savunma sanayi II. Dünya Savaşı sırasında çok büyük bir gelişme gösteremedi. Bu döneme ait savunma sanayi tesisleri şöyleydi: 1941 Taşkızak Tersanesi, 1941 Türk Hava Kurumu tarafından Ankara'da kurulan Etimesgut Uçak Fabrikası, 1943 Mamak Gaz Fabrikası (gaz maskesi üretimi), 1945 Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası⁵⁰.

1939 yılında kuruluş çalışmaları başlatılan ve 1941 yılında, Türk Tayyare Cemiyeti tarafından üretime açılan Etimesgut Uçak Fabrikası ile 1945 yılında kuruluşuna başlanan ve 1948 yılında üretime geçen Türk Tayyare Cemiyeti Uçak Motor Fabrikası o dönemde Türkiye'de havacılık sanayinin çekirdeğini oluşturuyordu. Uçakların tasarım ve test çalışmaları için gerekli rüzgâr tünelinin inşaatına 1947'de başlandı ve 1950 yılında tamamlandı. O günkü devlet bütçesinin üçte biri kadar bir harcama yapılan "Ankara Rüzgâr Tüneli" savunma sanayinde dış yardımın ön plana çıkarılmasıyla daha sonraki yıllar hiç kullanılmadı⁵¹.

1928 yılında kurulan Kayseri Uçak Fabrikası'nda, kurulduğu günden itibaren 112 adet uçak üretildi ancak üretim II. Dünya Savaşı sonrası başlayan Amerikan yardımı sebebiyle tümüyle durduruldu⁵².

Bağışlar veya satın almalar ülkede silah yapım sanayi kapasitesini daralttı, bu alanda araştırma ve geliştirme imkânlarını ortadan kaldırdı. Kurulma ve işletme maliyetleri oldukça yüksek olan savunma sanayi, geliştikçe masraflarını düşüreceği

⁴⁹ Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yayınları**, İstanbul, 2006, s.141-142.

⁵⁰ Ahmet Ayhan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2002, s.136, 137.

⁵¹ Ayhan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri**, s.139-140.

⁵² Ayhan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri**, s.139.

bir gerçektir⁵³. Truman Doktrini sonrasında yapılan askerî yardımlar ile silahlarda belli bir standart yakalandıysa da bu durum uzun vadede Türkiye'yi silah yedek parça bağımlısı haline getirerek gelişme çağındaki savunma sanayinin duraklamasına neden oldu⁵⁴.

a- Kara Kuvvetleri

Bütçeye uygunluk veya dost devletler tarafından verilenleri alıp kullanmak zorunluluğunda kalındığı için, Türk zırhlı birlikleri, 1947 yılına kadar kuruluşunda belirli bir tank tipine sahip olamadı. O tarihlere kadar, zırhlı birliklerin kadrolarında T-26, Renault, Vickers, Valentine, Sherman, Stuart, T-3, T-4 gibi çeşitli tip ve nitelikte tanklar yer alıyordu. Amerikan yardımıyla birlikte, kuruluş, kadro, sevk-idare ve eğitim sistemlerinin Amerikan ordusuna göre plânlanması ve uygulanmasıyla Türk zırhlı birlikleri standart hale getirildi⁵⁵.

1948'de zırhlı birliklerin mevcudu altı zırhlı tugaya yükseltildi: 1'inci Zırhlı Tugay (Kartal/Maltepe), 2'nci Zırhlı Tugay (Etimesgut/Ankara), 3'üncü Zırhlı Tugay (Davutpaşa/İstanbul), 4'üncü Zırhlı Tugay (Aşkale/Erzurum), 5'inci Zırhlı Tugay (Mamak/Ankara), 6'ncı Zırhlı Tugay (Kandilli/İstanbul)⁵⁶.

Topçu teşkilatında hava gözetlemesi ile başlayan kara havacılığı da, bu devrede gelişmelerde büyük önem taşıyan bir örnekti. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesine, 1948 yılında topçu havacılığı adı altında giren kara havacılığı, gün geçtikçe köklü bir sınıf haline geldi. Kore'de Türk Tugayı emrine, 1950 yılında verilen iki adet L-18B uçağı ile Kara Kuvvetleri pilotları ilk defa muharebe görevi aldılar⁵⁷.

Savaş sonrasında muhabere sistemlerinin öneminin ortaya çıkmasıyla, 1948 yılında Amerikan yardımının başlamasıyla muhabere birlikleri de Amerikalı uzmanların yardım programlarına uygun şekilde hazırladıkları kadrolara göre yeniden teşkilatlandırıldı. Ordu muhabere alayları, dinleme ve kestirme birlikleri lağvedildi, Ordu ve Kolordularda muhabere taburları, tümenlerde muhabere bölükleri

⁵³ Metin Yılmaz, “*Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü), s.153.

⁵⁴ Yılmaz, “*Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*”, s.197.

⁵⁵ **Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.91.

⁵⁶ Savaş Beyribey, “*Türkiye'de Ordu'nun Modernleşmesi Bağlamında Zırhlı Birliklerin Gelişimi*” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü), s.53.

⁵⁷ **Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.88-90.

kuruldu. Yeni verilen malzeme ve sistemleri öğrenmek üzere Amerika'ya çok sayıda personel gönderildi. 1948 yılında istihkâm ve demiryolu personelinin eğitimleri İstanbul'da kurulan İstihkam Okuluna devredildi. Mamak'ta bulunan Fen Tatbikat Okulunun ismi Muhabere Okulu olarak değiştirildi. Aynı yıl Amerikan Yardım Programına göre okuldaki bütün öğretim "Kurs" şekline sokuldu⁵⁸.

Savaş sonrasında askerî fabrikaları yeniden teşkilatlandırmak ve yapılandırmak amacıyla, 1948 yılında General Fahri Ateşalp komutasında 5 subay ve 1 sivil uzmandan oluşan heyet ABD ordusuna ait beş tesis ve yedi sanayi merkezinde incelemelerde bulundular⁵⁹.

1948 yılında ordudaki sınıflara ordunans (şimdiki ordudonatım)sınıfı eklendi. Bu sınıf, harp silâh ve vasıtalarının bakımı, düzeni ve en küçük birliklere kadar ikmal işini üzerine aldı. Böylece, Subaylar Terfi Kanunu'nun birinci maddesi (b)fıkrasındaki yardımcı sınıflar; demiryol, otomobil, nakliye, sıhhiye, veteriner, levazım, harita, mühendis, harp sanayi ve ordonans şekilde sıralandı⁶⁰. Savaş sırasında hava savunmasının ne kadar önemli olduğu görüldü ve 1950 yılında Tuzla'da bir uçaksavar okulu açıldı⁶¹.

b- Deniz Kuvvetleri

1948 yılında, ABD askerî yardımı kapsamında donanmaya 11 gemi daha katıldı. Bu gemilerin 8 adedi, 207 tonluk arama tarama, diğerleri ise tamir ve onarım ile ağ ve yağ gemileriydi⁶². Bu dönem içerisinde, sadece subaylar değil, donanmaya mensup erbaş ve erler de ABD'de birçok kursa katıldılar. (Örneğin, 27 er ve çavuş, Şubat 1949'da ABD Illinois'de Elektronik Teknisyenler Kolejinde mezun oldular)⁶³.

Amerikan yardımından sağlanan G sınıfı 4 muhribin (Gelibolu, Giresun, Gemlik, Gaziantep)1949 yılında donanmaya katılmasıyla, Deniz Kuvvetlerine radar

⁵⁸ Lütfü Sel, "Kara Kuvvetleri Muhabere Sınıfının Tarihçesi", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S: 270, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1979, s.4-5.

⁵⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1948 s.3.

⁶⁰ Nurettin Türsan, **İkinci Dünya Savaşı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998, s.83 ve **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Aralık 1948 s.3.

⁶¹ BCA, Belge Tarihi:07.12.1950, Sayı/Dosya:3/12192, Yer No:19-211, Konusu: Tuzla'da yeni tesis edilen Uçaksavar Okulunun eğitim ve atışlarının yapılması için lüzumlu bulunan arazilerin kamulaştırılması (Bkz.EK-3).

⁶² Hürriyet Gazetesi, 24 Temmuz 1948 s.1,3.

⁶³ Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1949 s.1,3.

cihazlarının girmesi gerçekleşti⁶⁴. 28 Nisan 1949'da törenle devredilen Giresun ve Gelibolu muhriplerinden 12 Subay, 62 erbaş ABD'de staj gördü⁶⁵. Gaziantep ve Gemlik muhriplerine ise Amerika'nın Charleston limanında 10 Haziran 1949'da bayrak çekme töreni yapılarak Türk donanmasına devredildi⁶⁶.

1948 yılına kadar Harita Genel Müdürlüğü'nün 7. Şubesi olarak çalışan Seyir ve Hidrografi Şubesi, Seyir ve Hidrografi Dairesi adıyla genişleyerek Deniz Kuvvetleri Komutanlığının emrine girdi⁶⁷. Amerikan Askerî Heyeti ile ana görüşme konularının içerisinde yer alan İskenderun Limanı'nın önem kazanması nedeniyle İskenderun'da bir deniz komutanlığı kuruldu⁶⁸. Temmuz 1950 ayında, %70 yerli üretimle gerçekleşen taş kızak gemisi on birinci gemi olarak denize indirildi⁶⁹.

c- Hava Kuvvetleri

Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde 31 Ocak 1944 tarihinde müstakil olarak teşkil edilen Hava Kuvvetleri 1947 yılında ordu seviyesine çıkartıldı. 1950'da ise Harp Akademisi dışındaki hava harekât, eğitim ve lojistik birlikleri Hava Ordusu emrine verildi⁷⁰. Yine bu dönemde, hava teknik eğitim birlik ve müesseseleri yeniden organize edilerek Hava Okulu'nun bünyesinde Hava Makinist Astsubay Okulu açıldı. 1947 yılında her iki okulun bir araya gelmesiyle Hava Okullar Komutanlığı oluşturuldu⁷¹.

ç- Jandarma Kuvvetleri

1949 yılında, nüfusu fazla olan illerde, polis görevlisi olarak Jandarma Birlikleri kuruldu.(Bu birlikler 1960 yılında kaldırıldı)⁷². 1 Şubat 1950'de, Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesinin bazı maddeleri değiştirilerek şimdikiye yakın

⁶⁴ Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz, 9 Ağustos 1949 ve **Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.99.

⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan 1949 s.3.

⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Haziran 1949 s.3.

⁶⁷ **Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.99 ve **Cumhuriyet'in 60 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.32.

⁶⁸ Ergün Demirel , "*Cumhuriyetimizin 61 nci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz*", Güncel Konular, S: 5, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.12

⁶⁹ Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 1950, s.5.

⁷⁰ Bilal Başar, "*Hava Kuvvetlerinin Dünü Bugünü Yarını*", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S: 280, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1981, s.50-52.

⁷¹ **Cumhuriyet'in 60 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.41.

⁷² **Cumhuriyet'in 60 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.66

teşkilat düzenlemesi yapıldı⁷³.

d- Eğitim, Tatbikatlar ve Askerî Okullar

II. Dünya Savaşı sonrasında, savaşta edinilen tecrübeler, her askerî savaş için özel olarak yetiştirilmesi ve eğitilmesi gereğini ortaya koydu. Bu durum, Genelkurmay Başkanlığınca yayımlanan eğitim direktiflerinde dikkate alındı ve gerekli hususlar belirtildi. Bu direktiflerde teferruatı ile açıklanan eğitim konularının uygulaması kıtaların ve ilgili komutanların sorumluluğuna bırakıldı. Acemi erden başlayarak yukarıya doğru kademelenen savaşçı asker yetiştirilmesi hedeflendi⁷⁴.

III. Selim ve II. Mahmut döneminde uygulanan devrimler neticesinde, subay sınıfının batılı usul ve programlara göre eğitilmesi sağlanmıştı. Buna karşılık, II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanan programlar ile batılı eğitim ve usulleri erlere kadar yaygınlaştırılarak verildi. Onlara küçümsenemeyecek ölçüde teknolojik eğitim verildi⁷⁵.

Amerikan talimnameleri ışığında yayımlanan milli taktik ve teknik talimnameler eski talimnamelerin yerini alarak bunlara uygun eğitim uygulanmaya başlandı. Eskiden çok basit, ilkel durumda olan topçu ateş-idare ve komuta-muhabere sistemi güvenli şekle sokularak, atış esaslarında önemli değişiklikler yapıldı⁷⁶.

II. Dünya Savaşı sonrası, yapılan Amerikan askerî yardımları ile birlikte, silahlı kuvvetlerinde Amerikan askerî doktrini uygulanmaya başlandı. ABD Yardım Heyetinde görevli General Mc Bride, Mayıs 1948'de yaptığı açıklamada, askerî meslek okullarında uzman öğretmenler nezaretinde çalışmalarına başladığını ve eğitimde Amerikan usullerini tatbik ettiklerini ifade etti⁷⁷.

1 Mart 1949'da Yıldız'da Yüksek Kumanda Akademisi açıldı. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri için olgun subaylar yetiştirmek maksadıyla açılan akademide Amerikan sistemine göre eğitim ve öğretim yapılacaktı. Akademinin açılış nedeniyle orada bulunan ABD'li general Mc Bride yaptığı konuşmada "*Türk Genelkurmayı da*

⁷³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 31, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s.844-845.

⁷⁴ Orhan Gürler, "*Orduda Acemi Eğitimi ve Eğitim Merkezleri Kurulması*", Ordu Dergisi, S: 155, İstanbul Askerî Basımevi, 1950, s.70.

⁷⁵ Dankwart A. Rustow, **Türkiye'de Ordu, Harp Akademileri Komutanlığı**, s.44.

⁷⁶ **Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, s.86-88.

⁷⁷ Hürriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1948, s.3.

kendi okul sistemlerini Amerikan sistemine benzetmeye karar vermiş bulunuyor. Geçen yıl piyade, topçu, uçaksavar, istihkâm, muhabere, zırhlı ve ordu donatım kursları açılmıştır. 1 Ocak 1949 tarihine kadar 10.000'den fazla Türk subay bu kurslardan mezun olmuş, yüzlercesi ABD ve Almanya'da kurslara gönderilmiştir.” şeklinde açıklamalar yaptı⁷⁸.

Askerî yardım kapsamında alınan birçok araç, gereç, malzeme ve silah için teknik kurslar düzenlendi. İngiliz askerî uzmanlarının öğretmenlik yaptıkları Tank, Optik, Elektrik ve Top branşlarının 34 haftalık eğitimlerini bitiren 153 gedikli üstçavuş“makine uzmanı” olarak diploma aldı. Selimiye Teknik Kurslarından o ana kadar 534 astsubay ve 699 er mezun oldu. Bir Türk albayı komutasında bulunan bu kurslarda 18 İngiliz uzmanı öğretmen olarak çalışıyordu⁷⁹.

e- Harp Akademisi

1949 yılına kadar Alman teknik ve taktiğine göre yetişen kurmaylar, bu yıldan sonra ABD metotlarını kabul ettiler. Amerika'dan uzman öğretmenler getirtildi ve aynı zamanda ABD'ye öğrenciler gönderildi⁸⁰. Bir kısım kurmay subay da Fransız, Alman, Kanada, Pakistan ve İran Harp Akademilerinde öğrenim görmek üzere yurt dışına gönderildi⁸¹.

İhtisaslaşmaya geniş ölçüde yer verildi. Kuvvet Harp Akademileri birinci sınıfında bulunanlardan başlayarak, “Harekât Kurmayı” ve “İkmal Kurmayı” yetiştirilmeye başlanmışsa da iki yıllık denemeden sonra bu uygulamadan vazgeçildi. 1949-1950 öğretim yılından itibaren 3 yıl olan Akademi öğrenimi 2 yıla indirildi.

1939-1950 yılları arasında, Kara Harp Akademisi'nden 415, Deniz Harp Akademisi'nden 51, Hava Harp Akademisi'nden 62 olmak üzere toplam 528 kurmay subay mezun oldu⁸².

⁷⁸ Hürriyet Gazetesi, 2 Mart 1949. , s.4.

⁷⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ağustos 1950, s.5.

⁸⁰ Alaettin Avcı, **Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, s.52

⁸¹ **Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim**, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 2000, s.296

⁸² Turgut Yurdabak, **Harp Akademilerinin 127 Yılı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları**, Kara Kuvvetleri Matbaası, Ankara, 1975, (Bkz. EK-4)

f- Harp Okulu

1939'da Harp Okulu'ndaki dersler; Tabiye (taktik), Harp tarihi, İstihkâmcılık, Muhabere, Ordu Bilgisi, Ordu teşkilatı, Hıfzısıhha (Sağlığı Koruma), Levazım Hizmeti, Yabancı Dil, Hayvan Bakımı, Askerî Ceza ve Askerî Kitabet idi⁸³.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 28 Eylül 1945 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle, Harp Okulu'nda askerî bilgilerin yanında, kültür ve teknik derslerin de okutulacağı, sınıflara ayrılmanın ise iki yıllık öğretimin sonunda gerçekleşeceği belirlendi⁸⁴.

1947 yılında Tümen kuruluşuna geçen Harp Okulu'ndaki tahsil müddeti, ikisi öğrenci ve biri de subay öğrenci (meslek hazırlama sınıfı asteğmen) olmak üzere üç seneye çıkarıldı⁸⁵.

1949 yılında, Harp Okulu Talimatı D-25 yayımlandı. Savaş sonrası ABD ile artan askerî ilişkiler ile birlikte Harp Okulu, Amerika Harp Okulu "West Point" sistemi ile yeniden yapılandırıldı. Askerî Fakülte haline getirilme yönünde çalışmalar başlatıldı. Temel bilimler ile sosyal derslerin oranı artırıldı⁸⁶.

1939-1950 yılları arasında, Kara Harp Okulundan mezun olan subay sayısı 9.248'dir. Bu sayı, 1923-1960 dönemi mezun olan subayların % 47'si ve yıllık mezun ortalaması ise 840'tu⁸⁷.

g- İstihkâm ve Demiryolu Subay Okulu

İstihkâm ve Demiryolu Subay Okulu 8 Kasım 1948 tarihinde Halıcıoğlu'nda açıldı. Okul, Amerikan yardım malzemesiyle İngiliz ve Amerikan öğretmenlerden istifade edilerek eğitim ve öğretimine başladı. Topçu, Piyade, Süvari sınıflarında olduğu gibi, bu okulun açılmasıyla teknik sınıflara da önem verilmeye başlandı⁸⁸.

O dönemde okul, biri Türk diğeri Amerikalı iki müdür (Tuğg. Rıza Çal, Yb. Thomas H. Lipocord) tarafından idare ediliyordu. Okuldaki eğitim ve öğretim ile ilgili olarak Yb. Thomas H. Lipocord, Türk ordusunda personelin öğrenmeye istekli

⁸³ Erendil, "Hatıralar", **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, s. 39,40

⁸⁴ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1991.s.220

⁸⁵ AVCI, Alaettin, **Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963 s. 262

⁸⁶ Kurtcephe ve Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.84

⁸⁷ **Harp Okulu Tarihçesi (1834-1945)**, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1945 ve **Kara Harp Okulu Tarihçesi**, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1973, (Bkz. EK-5).

⁸⁸ Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1948, s.4.

olduğunu fakat okulun eğitim destek malzemeleri ile özellikle doküman yönünden yetersiz olduğunu, yalnız askerî okul veya akademisinden mezun olmanın o günkü şartlarda yeterli olmayacağını, akademiden mezun genç bir subayın üniversite tahsili yapmasının şart olduğunu ifade ediyordu⁸⁹.

ğ- Askerî Tatbikatlar

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yapılan tatbikatlarda göz önüne alınan düşman Almanya iken, savaş sonrasında bunun yerini SSCB aldı. Buna ilave olarak yapılan tatbikatların içeriği de kısmen değiştirildi. Savaş sonrasında icra edilen tatbikatların yapısı ve amacı ABD'nin SSCB'yi sıcak denizlere inmesini önlemektir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki tatbikatların çoğu, bundan öncesinde olduğu gibi kara birlikleri temel alınarak değil; kara, deniz ve hava kuvvetlerinin yer aldığı koordineli ve müşterek olarak yapılmaya başladı.

Hadımköy ve Uzuncaova bölgelerinde 12 Kasım 1947'de başlayan tatbikatı Cumhurbaşkanı, Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve diğer yetkililer izledi. 1.Ordu birlikleri tarafından yapılan tatbikatın amacı, orduya kazandırılan yeni ve modern silâh, teçhizatlar ile motorize birliklerin harp kabiliyetlerini, tesir derecelerini ölçmek ve öğrenmekti⁹⁰. Şile, Ömerli, Ağva ve Kocaeli bölgelerinde, ilk defa olarak kara, deniz ve hava kuvvetlerin aynı anda yer aldığı müşterek tatbikat, 6 Ekim 1948'de başladı ve beş gün sürdü⁹¹.

Şubat 1949'da sert kış şartları altında yapılan tatbikat hava, kara, radar malzemesi, ulaştırma araçlarının kullanıldığı, 1. Ordu Komutanlığı birlikleri tarafından, icra edildi⁹². Ankara Ayaş'ta tanklar, topçu ve piyadelerin katıldığı, 24 Haziran 1949'da icra edilen tatbikatı Gnkur.Bşk. Org. Abdurrahman Nafiz Gürman ve heyeti izledi⁹³.

ABD'nin verdiği tüm malzeme ve teçhizatın hepsinin ilk defa olarak Türk Ordusu tarafından kullanıldığı, Trakya tatbikatı 1. Ordu Komutanlığı tarafından, 6 Eylül 1949'da icra edildi⁹⁴.

⁸⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Aralık 1948, s.3.

⁹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 1947, s.5.

⁹¹ Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1948, s.3.

⁹² Hürriyet Gazetesi, 26 Şubat 1949, s.4

⁹³ Hürriyet Gazetesi, 1949, s.4

⁹⁴ Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1949, s.4

Amerikan askerî yardımının başlamasından bir yıl sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri, yardım kapsamında alınan yeni malzeme ve teçhizatın da kullanıldığı tatbikat Şile, Ömerli, Ağva ve Kocaeli civarında icra edildi Tatbikat 6 Ekim 1948 tarihinde başladı. Beş gün süren bu tatbikata kara kuvvetlerinin yeni silahlarla teçhiz edilmiş birlikleri ile deniz ve hava kuvvetleri birlikleri de katıldı.⁹⁵ Askerî tatbikatın sona ermesi sonrasında Amerikalı generaller *“Türk ordusu yardım malzemesini yeni almış olmakla beraber en ince teferruatına kadar kullanmasını öğrenmişlerdir”* yorumunda bulundular⁹⁶.

3- Yakın Savaş Tehlikesine Karşı Hazırlıkların Sürdürülmesi ve Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonu

Galip devletler, savaş henüz sona ermeden gelecek kuşakları barış ve güvenlik içinde yaşatabilmek için yeni bir dünya düzeninin temellerini atmak istiyorlardı. Bu maksatla 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco’da büyük bir konferans topladılar.

Türkiye, Avrupa’daki savaşın başından beri batı devletleriyle kader birliği yaparak, 19 Ekim 1939’da imzaladığı anlaşmayla İngiltere ve Fransa’nın ittifakına katıldı. Türkiye esnek bir siyaset izleyerek savaşın başlarında silah elde “gayri muharip” bir durumda beklerken, İtalya’nın savaşa girmesi ve özellikle Almanya’nın Balkanlara sokulmasından sonra Gayri Muhariplikten “tarafsızlığa” doğru kaydı⁹⁷. Batı devletleri, 1943 Aralık ayında toplanan Kahire Konferansı ile birlikte Türkiye’nin de savaşa katılma zamanının geldiğini söyleyerek zorlamaya başladılar. Türkiye savaşa girmeyince müttefikleri İngiltere ile ilişkileri bozuldu, SSCB ise doğu cephesinde durumunu düzelttikten sonra Türkiye’ye karşı yeniden düşmanca bir tavır içine girdi.

Türkiye’nin 1950’li yıllarda içinde bulunduğu iç ve dış siyasi ortam, ülkenin milli güvenliği açısından acil iktisadi ve askerî tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktaydı. Türkiye 1950’lerde, iktisadi hatta askerî bakımdan, stratejik durumda tarafsızlığını güvenle koruyabilecek güçte değildi. Üstelik SSCB’nin kendi yörüngesine çekmek istediği Batı ülkeleri, başlangıçta tarafsız bir duruma düşürme

⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ekim 1948, s.4

⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1948, s.4

⁹⁷ Rıfkı Salim Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945–1950)*, Olguç Yayınları, Ankara, 1979, s.42–43.

ve bu amaçla da Batı bloğunu terk etmeye özendirme esasına dayanan bir siyasî strateji uyguladığı, Türkiye’de çok iyi bilinmekteydi⁹⁸.

Türkiye’nin coğrafi konumu ve daha başka nedenlerle tarafsız tutumun sürdürülmesi çok zordu. Böyle bir tutum, Türkiye’yi ittifakın ve ABD’nin caydırıcı desteğinden de yoksun bırakarak savunmasını tehlikeli bir duruma düşürebilirdi. Bu nedenle Türkiye, ulusal hedeflerinin temel gereği olarak, Atatürk’ten intikal eden Batı’ya dönük siyasetinden vazgeçmedi.

Savaş sonrası Türkiye, SSCB’ye dönük bir siyaset izleyemezdi. Böyle bir siyaset, ideolojik farklılıklar açısından uygulanması olanaksız ve Türkiye’yi batının siyasî, diplomatik ve askerî desteğinden yoksun bırakacak bir tercih olurdu⁹⁹.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türk dış siyasetinin temelini Batı’ya dönük siyaset teşkil etti. Ayrıca demokratik düzen içinde toplumsal- iktisadi gelişim yoluyla çağdaş uygarlık düzeyine çıkma amaçlandı. Türkiye, Avrupa Konseyi, NATO ve benzeri örgütlere bu amaçla katıldı¹⁰⁰.

Çarlık Rusyası ve ardından SSCB, Türkiye’yi nüfuz altına alma emellerini hep beslemişti. Zira SSCB, Akdeniz ve Orta Doğu’yu egemenliği altına alma hedefine karşı tek engel olarak Türkiye’yi görüyordu. Bu amacına ulaşmak için de kuvvet kullanma dışında her çareye başvurmuştu. Türkiye’nin ulusal çıkarlarını ve söz konusu tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlayan dış siyasetini terk etmesi düşünülemezdi. Gerçekten, özgürlük ve bağımsızlık içinde Batı bloğunun tam bir üyesi olma çözümü, o günkü şartlar altında Türkiye’nin kabul edeceği tek seçenektir. İşte bu seçenek, NATO’ya katılmak için büyük çaba göstermesine yol açmıştı¹⁰¹.

Birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte, üzerinde durulması gereken hususlar bir tasnife tabi tutulursa, ilk etapta imparatorluğun tasfiyesinden kaynaklanan sorunlarla karşılaşılır. Buna, dolaylı olarak, kurtuluş savaşı sonuçlarından kaynaklanan olaylar da denebilir. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılırken, kimse kendine düşen paydan memnun kalmamıştı. İkinci olarak uluslararası ittifaklardan ve güç

⁹⁸ Özel, *Türk Ordusu*, s.602–603.

⁹⁹ Deringil, *Denge Oyunu–İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, s.411–412.

¹⁰⁰ Güngör Cebecioğlu, “*İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Mali Portresi*”, Askerî Tarih Semineri II, Ankara, 1998, s.60–62.

¹⁰¹ Esmer, *Siyasî Tarih*, s.300–301.

dengelerinden doğan sorunlar vardı. Genel olarak ittifakların çoğu çaresizlik içinde ve birçok tavizler karşılığında imzalanan anlaşmalardı¹⁰².

Türkiye zaman zaman dünyanın en istikrarsız bölgelerini teşkil eden üç coğrafi bölgenin, yani Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'nun ortasında yer almaktaydı. İki yüzyıla yakın Türkiye'nin ittifakları, temelde SSCB tehdidine karşı yapıldı. Önce İngiltere ve Fransa, sonra Almanya, sonra da soğuk savaş döneminde ABD ile ittifak yapılarak bu tehlikeye karşı destek arandı. Doğal olarak İngiltere ve Fransa birçok ayrıcalıktan faydalandılar ve imtiyazlar aldılar. Almanya'nın faturası çok daha ağır oldu. Türkiye'nin adeta tüm kaynaklarını tüketerek ulusal varlığını tehlikeye atan bir savaşa sürükledi¹⁰³.

Osmanlı Devleti ile SSCB'nin yakın tarihi hep ihtilaflarla ve çatışmalarla geçti. Sovyet rejimi, Çarlığın tüm anlaşmalarını geçersiz sayarak Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı destekledi ama bu dönem kısa sürdü. II. Dünya Savaşıyla birlikte Türkiye yine Almanya ile SSCB'nin arasında kaldı. Savaşın sonlarına doğru Almanya gerilerken, Sovyetler'in yeni taleplerle ortaya çıkması Türkiye'nin Batıya başvurmasını kaçınılmaz kıldı.

Türkiye'nin 1950'lerde ülke güvenliğinin sağlanmasında karşılaştığı en önemli çevresel tehdit, SSCB'den geliyordu. Türkiye bu tehdidi tek başına, kendi olanaklarıyla karşılamaktan uzaktı. Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu güvenlik sorunlarının özellikleri, her şeyden önce Türkiye'nin savunma imkânlarını kuvvetlendirecek bir ittifak içinde bulunmasını gerektirmekte ve bu güçlendirme sadece askerî bakımdan değil, diplomatik ve özellikle de iktisadi bakımdan büyük önem arz etmekteydi¹⁰⁴.

Türkiye'ye 1939-1947 yılları arasında 139 milyon dolar yardım yapıldı. ABD askerî yardım heyetinde görev yapmış General Robert C. Aloe'nin sözleriyle, 1947 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, geniş ölçüde eski silah ve teçhizatla donatılmış ve modası geçmiş taktikleri kullanmaktaydı. ABD Savunma Bakanı, Robert Patterson'a göre de Türkiye, 1947 yılında bir "1910 Ordusu" na sahipti.

¹⁰² İlhan Gürkan, **Türkiye ve Müttefik Güvenliği İçinde Boğazların Kırgın Savaşçısı Türkiye'nin Savunma Problemleri**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989 s.74-76.

¹⁰³ Sönmezoğlu, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, s. 89-91.

¹⁰⁴ Deringil, **Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, s.271-272.

ABD Savunma Uzmanı James Madison Garrett'in tezine göre SSCB'nin uygun göreceği hemen her tip hücumu karşı 1950'lerde Türkiye zayıf durumdaydı. Sovyet füzelerine karşı uygun bir savunma yoktu. Bununla birlikte, 1950'lerde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin stratejik zafiyetini, Türkiye'nin tarıma dayanan toplumsal yapısı bir ölçüde gidermekteydi. Türk köylerini güdümlü füzeler ve bombardıman uçaklarıyla bombalamanın anlamı yoktu. Fakat birkaç hidrojen bombasının radyoaktif serpintileri dahi, halkın büyük kısmını yok edebilirdi. Sovyet ordusunun muhtemel hava hücumlarına karşı Türkiye'nin tek savunmasını, her şeye rağmen Batı ittifakının caydırıcı etkisi teşkil edecekti.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, s.409-410.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI DESTEK ARAYIŞLARI

A- TÜRKİYE-ABD YAKINLAŞMASI

1939'dan itibaren SSCB'nin yayılma siyasetinin yeniden canlanması, Türkiye'yi dengeyi sağlamak üzere İngiltere-Fransa ittifakına götürdü. Bu devletlerin yıpranmış olması dengeyi sağlama niteliklerini de büyük ölçüde kaybetmelerine neden oldu. Bundan dolayı Türkiye, SSCB tehlikesine karşı, ABD'nin desteğini aramaya yöneldi. Nitekim savaşın son yıllarından itibaren Türk dış siyaseti de bu yönde gelişmeye başladı¹⁰⁶.

SSCB'nin Alman işgalinden kurtardıkları bölgelerde, Yalta Konferansı'nda alınan kararlara aykırı hareketlerinden dolayı, bu devletin savaş sonu emelleri üzerinde kuşku uyandırdı.

Bu sıralarda Türkiye, 19 Mart 1945'te Sovyet notasını aldıktan sonra, ilk olarak müttefikleri İngiltere'nin diplomatik desteğini aradı. SSCB Balkanlardaki emellerini anlamaya başlayan İngiliz Hükümeti, 18 Haziran 1945'de ABD Hükümetine başvurarak, Potsdam Konferansı'ndan önce Sovyet davranışına karşı ortak bir İngiliz-ABD tutumunun saptanmasını ve girişimde bulunulmasını istemiş fakat kesin bir sonuç alamadı¹⁰⁷.

ABD, gelişen olayların etkisiyle Potsdam Konferansı'nda takındığı tutumunu kısa süre sonra (1945 yılı sonlarında)değiştirerek boğazların Türk egemenliğinde kalmasından yana olduğunu belirtti ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle yakından ilgilenmeye başladı. 1946 yılına gelindiğinde Sovyet yayılması ve baskısının özellikle Orta Doğu'da tehlikeli bir durum alması üzerine ABD, o tarihe kadar izlediği dış siyasetinde önemli değişiklikler yapmaya başladı.

SSCB'nin Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesiyle boğazların savunulmasına ortak olmak istemesi ve bunda ısrar etmesi, ABD'nin bu konuda kesin bir tutum takınmasına ve Türkiye'yi desteklemeye karar vermesine neden oldu. ABD Dışişleri Bakan Yardı Milletler Cemiyeti Acheson'a göre bu şekilde davranılmasının nedeni Türkiye'nin Sovyet egemenliği altına girmesi, Yunanistan'ın da kısa bir süre sonra aynı akıbete uğraması demektir. Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyet egemenliğine

¹⁰⁶ Rıfki Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s.192-193.

¹⁰⁷ Gönlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.240.

girmesi ise bütün Akdeniz ve Orta Doğu dengesinin bozulmasına neden olacaktı. ABD silahlı bir çatışma pahasına da olsa Sovyet isteklerine karşı kesin bir tutum takınacaktı.

ABD'nin boğazlar sorununda SSCB'nin boğazları yalnız kendi ticaret ve savaş gemilerine açmak değil, aynı zamanda ABD ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapamak istediğini gördüğünden, Türkiye'nin yanında yer almayı çıkarlarına uygun görmekteydi¹⁰⁸. Nitekim ABD, 9 Ekim 1946'da SSCB'ne verdiği notada, Montrö Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceğini ve Türkiye'nin boğazların savunmasından tek sorumlu devlet olarak kalması gerektiğini tekrarladı¹⁰⁹.

Türkiye, 1947 yılına zorluklarla girdi. Bu nedenle dış yardıma ihtiyaç duyulmaktaydı. Savaş esnasında ABD ve İngiltere'den askerî yardım alındı. Fakat savaşın sona ermesiyle birlikte ABD, 11 Mart 1941 tarihli ödünç verme ve kiralama kanunu gereğince yaptığı yardımı kesince Türkiye, sadece İngiltere'nin yardımı ile yetinmek zorunda kaldı. Amerikan yöneticileri, yalnız Doğu Akdeniz'deki değil, aynı zamanda Avrupa ve Uzak Doğu'daki Sovyet hareket ve yayılmasını da göz önünde tutarak, ABD'nin dünya siyasetine aktif katılımına karar verdiler. “Sovyet gelişmesini durdurma” siyasetini vurgulamaya başladılar.

12 Mart 1947'de kabul edilen Truman Doktrini çerçevesinde ABD kongresinde “Yunanistan ve Türkiye'ye yardım Kanunu”nu kabul edilerek, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girdi. Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a 300 milyon dolarlık yardımın yapılmasına karar verince, Türkiye ile ABD arasında, yardımın ne şekilde, nasıl ve hangi amaçlarla kullanılabileceğine dair, 12 Temmuz 1947'de, Ankara'da anlaşma imzalandı¹¹⁰.

Böylece, 1947 yılından itibaren ABD, Türkiye'ye askerî yardım yapmaya başladı. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardım, bu devletin savaş sonunda yapmış olduğu ilk yardım olduğu için, başlangıçta bağımsız bir program olarak ele alındı. Bu da ancak bir yıl sürdü. ABD, bundan sonra daha geniş bir dış yardım siyaseti izlemeye başladı ve 1948'de “Dış Yardım Kanunu”nu kabul etti. Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım da bunun kapsamı içerisine alınmış ve iki

¹⁰⁸ Armaoğlu, **XX. yy. Siyasi Tarihi**, I, s.541–544.

¹⁰⁹ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.497–499.

¹¹⁰ Ünal, **Türk Siyasî Tarihi**, s.300–301.

ülkeye 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek ayrıldı. Bu arada başlayan Marshall Planı ile yardımın miktarı arttırıldı. 4 Temmuz 1948'de Ankara'da yeni bir anlaşma imzalandı ve ekonomik yardım başladı.

SSCB'nin niyetlerinden endişelenen ve İngiltere'ye de tam bir güven duymayan Türkiye, güvenliğini ABD'nin ittifakında görüyor ve ona yaklaşmak istiyordu. İnönü, daha Kahire Konferansında iken Roosevelt'ten yakınlık gördü ve Türkiye'yi hazırlıksız bir surette savaşa sokmak için çaba harcayan Churchill'e karşı inanılmaz bir destek verdi¹¹¹.

İnönü, Roosevelt ile yapılan özel toplantılarda, Churchill'in Konferanstaki tutumundan "Korkumuz şudur ki, bizi hazırlıksız ateşe atmak istiyorlar" diyerek şikayet ederken Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu iyi niyete teşekkür ettikten sonra sözlerine şunları ekledi: "Sizin şahsiyetinizin bana ve Türk Milletine telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümit ederim ki bizi bırakmazsınız." Dışişleri Bakanı Menemencioğlu da Roosevelt'e açıkça ittifak teklif ederek, "Biz de sizinle, Teşkilat-ı Esasi'mizin müsaade ettiği şekilde ittifak haline girmek istiyoruz" dedi. Nitekim kısa bir süre sonra, ABD, Türkiye'ye 95 milyon dolarlık silah verdi. 7 Mayıs 1946'da Ankara'da imzalanan bir anlaşmayla da ABD 4,5 milyon dolar borcu sildi¹¹².

Batı ile SSCB arasında kuşku ve güvensizlik arttıkça Türkiye, içine düşmüş olduğu tehlikeli yalnızlıktan yavaş yavaş sıyrılarak Batıya doğru kayd. Başka bir deyişle, Sovyetler karşısında Türkiye'nin önemini kavrayan Batı, onu kendi kaderiyle baş başa bırakmanın doğru olamayacağı görüşünü benimseyerek, Türkiye'ye yaklaştı. Cumhurbaşkanı İnönü bu gelişmeyi 10 Mayıs 1946 günü CHP'nin olağanüstü kurultayını açarken şu sözlerle dile getirdi: "*Dış siyasette memleketimiz durumunun türlü güçlükler geçirdiğini bütün vatandaşlarım bilirler. Memleketin emniyet ve selameti bakımından bugün çok daha iyi bir durumda bulunduğumuzu da vatandaşlarım fark etmişlerdir. Cihan harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında, bir aralık, insanlık âleminin kadir bilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik. Yalnızlık havası, vatandaşlarımızı üzüntü içersinde bırakıyordu. İnsanlık âlemi, Türkiye'nin haklı*

¹¹¹ Akşin, **Atatürk'ün Dış Politikası ve Diplomasisi**, s.407-412.

¹¹² Aydemir, **II. Adam**, II, s.204-206.

durumunu süratle kavradı. Bugün Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, İngiltere'nin hiçbir şüpheye mahal bırakmayan müttefiki, ABD'nin yakın dostuyuz."¹¹³

ABD, 1946'dan itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle de yakından ilgilenmeye başladı. Nitekim Başkan Truman 1946 Ocak'ında bir muhtıradan şöyle demektedir: "SSCB'nin Türkiye'yi istila ederek boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp "dur" demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır."¹¹⁴

5 Nisan 1946'da, Başkan Truman "Ordu Günü" münasebetiyle Chicago'da yaptığı bir konuşmada, ABD'nin dış siyasetine yeni bir yön vereceğini açıkladı. Başkan konuşmasında, güçlü bir devlet olmanın ABD'ye büyük sorumluluk yüklediğini, bu sorumluluklardan kaçmanın uluslararası güvenliğe büyük bir ihanet olacağını ve ABD dış siyasetinin evrensel olması gerektiğini söyledi. Başkan Truman'ın konuşmasında Türkiye'nin en çok dikkatini çeken kısmı Orta Doğu ile ilgili olanıdır. Truman, ABD'nin bundan böyle uluslararası deniz ulaşımındaki engellerin kaldırılması istediğini, her devletin uluslararası suyollarına ve limanlarına çıkmasının engellenmesine karşı olacağını ilan etti¹¹⁵.

Truman, Orta Doğu konusunda şöyle diyordu: "özlerimizi Orta ve Yakın Doğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölgeyle karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgede ki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletlerarasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir.

"Yakın ve Orta Doğu'da küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzaklaşmamaya hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletlerin Yakın ve Orta Doğu Ülkelerinin egemenlik ve toprak

¹¹³ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s.532–533.

¹¹⁴ Oran, *Türk Dış Politikası*, I, s.516–518.

¹¹⁵ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s.292–295.

bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakkı vardır.”¹¹⁶

Açıkça görüleceği gibi, Başkan Truman, bu konuşmasında Yakın ve Orta Doğu durumunun önemini ve ciddiyetini kabul etmekle beraber, bu bölgede barışın korunması için hâlâ ABD'nin doğrudan doğruya müdahalesinden çok Birleşmiş Milletler Teşkilatı'ndan faydalanmayı öngörmekteydi. Bununla beraber bu sözlerin SSCB'ye yöneltilmiş açık bir ihtar olduğuna şüphe yoktu. Bu bakımdan, Türk basını, Başkan Truman'ın bu konuşmasını olumlu karşıladı.

1- Türkiye-ABD Savunma İlişkilerinin Geliştirilmesi

Türkiye-SSCB ilişkilerindeki gerginlik üzerine, Türkiye'nin önünde iki seçenek vardır. Birinci seçenek, muhtemel Sovyet saldırısına karşı tek başına ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunmak, ikinci seçenekse ABD'yi SSCB tehdidinin yalnızca Türkiye'ye değil bütün Orta Doğu'ya, hatta dünyaya yönelik olduğuna ikna ederek Türkiye'ye yardımını sağlamaktı. Ancak diplomatik alanda ABD, Türkiye'ye doğrudan bir yardım için isteksiz durumdaydı. Konuya bu aşamada biraz da Kremlin'i hoşnut tutmak amacıyla, yalnızca bir Türk-Sovyet meselesi olarak bakılmaktaydı. Hatta 2 Kasım 1945'te ABD Montreux Sözleşmesi'nin uzun vadede Türkiye'nin güvenliğine hanel getirebilecek tarzda yeniden gözden geçirilmesi talep etmekteydi¹¹⁷.

ABD bu dönemde SSCB ile işbirliğini arayarak Birleşmiş Milletlerin toplu güvenlik sistemini korumayı amaçlamıştı. Ancak SSCB, ABD'nin dünya görüşüne tamamen aykırı bir ideolojiyle yola çıktı ve doğu Avrupa'da “Demir Perde”yi meydana getirdi.

“Soğuk Savaş” dönemi 1945 ortalarında başladı. ABD Başkanı Truman, hatırasında, 1946 başlarında SSCB'nin Türk boğazlarını ele geçirmeyi amaçladıklarına inandığını belirtmekteydi. 6 Nisan 1946'da “Silahlı Kuvvetler Günü” nedeniyle yaptığı konuşmada, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlık ve bütünlüğünün tehdit edilmemesi gerektiğini ifade etti. Buna karşın Truman SSCB'ye karşı takındığı sert tutumundan dolayı kamuoyu ve Kongre'nin ağır baskısı

¹¹⁶ Ataöv, **İkinci Dünya Savaşı**, s.296.

¹¹⁷ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.700–701.

altındaydı. Eleştiriler, Sovyet taleplerinin ABD'nin güvenliğini hedef almadığı şeklindeydi¹¹⁸.

Bu durum ABD'nin Türkiye'ye doğrudan bir askerî yardımda bulunmasını güçleştirdi. Zamanın Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, ABD'nin Ankara Büyükelçisi E. C. Wilson'a 8 Kasım 1946'da yazdığı bir mektupta bu konuya şöyle açıklık getirdi: *“Türkiye'nin İngiltere ile ittifak anlaşması vardır ve geçmişte İngiltere'den silah ve malzeme yardımı aldı. Türkiye'nin bugün de aynı ihtiyaçlarını ABD yerine İngiltere'den karşılaması uygun görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'yi bizden yardım istemeleri yerine isteklerini İngiltere'ye yapmaları konusunda ikna edebileceğimizi umuyoruz.”*¹¹⁹

Bu belge, ABD'nin 1946 sonlarında Sovyet tehdidine karşı girişimde bulunmayı riskli sayıyordu. SSCB ile Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda doğrudan bir askerî çatışmadan kaçınmakta olduğunu açıkça göstermekteydi. Fakat ABD yine de 1947 yılında Kahire'de imzalanan bir anlaşma ile 10 milyon dolarlık yardımı Türkiye'ye yaptı.

II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Orta Doğu bölgesi İngiltere'nin etki ve koruma alanı kapsamındaydı. Ancak 1947 başlarında ortaya çıkan iki önemli gelişme nedeniyle İngiltere bölgedeki hâkimiyetini ABD'ye terk etmek durumunda kaldı.

Gelişmelerden biri, İngiliz ekonomisindeki çöküş tehlikesi, diğeri ise Yunanistan'da komünistlerce başlatılmış olan iç savaşı. İngiliz Hükümeti 23 Şubat 1947'de ABD'ye başvurarak, Türkiye ve Yunanistan'ın iç ve dış tehditlere karşı korunması sorumluluğunu üstlenmesini talep etti¹²⁰. İngiltere'nin taahhütlerinden vazgeçmesiyle ABD üç seçenek karşısında kaldı;

1- Yunanistan ve Türkiye'yi kendi hallerinde bırakarak bölge sorunlarıyla ilgilenmemek,

2- Sorunu Birleşmiş Milletlere getirerek, örgütün vereceği karara göre hareket etmek,

3- Bütün sorumluluğu üstlenerek bu iki devlete gerekli yardımı yapmak.

ABD kamuoyunun bir kısmı birinci, diğeri kısmı ikinci yolun seçilmesine taraftar olmalarına rağmen, ABD yöneticileri üçüncü yolu seçmişlerdi. Bu seçimi

¹¹⁸ Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, I, s.644–645.

¹¹⁹ Uçarol, **Siyasî Tarih**, s.317–318.

¹²⁰ Cebecioğlu, *“İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Mali Portresi”*, s.70–71.

etkileyen çeşitli faktörler vardı. Savaştan sonra uluslararası siyasetin karmaşık bir hale gelmesi ve bu durumda ABD'nin yalnızlık siyasetini izlemesinin imkânsızlığı yer aldı.

İngiliz birliklerinin çekilmesiyle Yunanistan'da aşırı solcu bir iktidarın işbaşına geçmesi ve Sovyet nüfuz alanının Yunanistan'ı da içine alacak şekilde güneye doğru genişlemesi, ABD dış siyaseti bakımından üzerinde durulması gereken bir husustu. Başkan Truman'a göre, SSCB Yunanistan'dan sonra Türkiye'yi de kontrolü altına alacak olursa Batı Avrupa için hayati önemi olan geniş petrol rezervleri ile Avrupa, Afrika ve Asya'nın ortasında stratejik öneme sahip bütün Orta Doğu, Sovyet nüfuz alanı içine girebilirdi. Böylece, müttefiklerin durumu ciddi bir şekilde zayıflayabilirdi. İngiltere'nin ABD tarafından Orta Doğu'nun savunulması talebi aynı zamanda ABD'ye Orta Doğu ve bütün dünyada “ Hür Dünya Ülkeleri”nin liderliği rolünü benimsemesini de dikte ettirmekteydi¹²¹.

Bütün bu gelişmeler İnönü tarafından Türkiye'nin güvenliği için yeterli görülmemekteydi. Eylül 1948'de NATO görüşmeleri safhasında İnönü, Washington'a Türkiye'nin de bu görüşmelere dâhil edilmesini teklif etti. Başkan Truman, 13 Nisan 1949 tarihli cevabi mesajında ABD'nin Türkiye ile dostluk ilişkilerini sürdüreceğini belirtmekle yetindi. Bu aşamada Türkiye'nin Kuzey Atlantik Teşkilatı'na katılması hususunu konu etmedi¹²².

2- Truman Doktrini

ABD yönetimi, SSCB'nin Türkiye'ye olası bir saldırısına karşı başlangıçta hiçbir önlem alma gereği duymadı. ABD için ilk planda önemli olan Avrupa'nın geleceğiydi. Her ne kadar Truman Doktrini Türk-ABD ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etse de doktrinin amacı SSCB'ye karşı Türkiye'nin savunması değildi. Başkan Truman için önemli olan Yunanistan'daki iç savaşın bitmesi ve Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasıydı. Ancak burada önemli olan nokta, ABD Kongresi'nde Truman Doktrini ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda Türk-ABD ilişkilerinin gelecekte göstereceği durum üzerine önemli işaretlerin görülmesiydi. Doktrin en önemli amacı, dünyanın hangi bölgesinde olursa olsun Sovyet yayılcılığını önlemek aynı zamanda ABD'nin siyasî ve iktisadî anlayış biçimini

¹²¹ Sönmezoğlu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.201–204.

¹²² Ünal, *Türk Siyasî Tarihi*, s.444–446.

de yaymaktı¹²³. Bu anlamda, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın askerî ve siyasî açıdan desteklenmelerindeki özel amacın Sovyet tehdidini önlemek olduğu söylenebilir.

Başkan Truman'ın yardım programında, Yunanistan ve Türkiye için toplam 400 milyon dolarlık yardımın yanı sıra, askerî ve sivil danışmanların bu ülkelere gönderilmeleri ve bu ülkelere seçilen asker ve sivil kişilerin ABD'de eğitilmeleri öngörüldü. Truman Doktrini'nin içerdiği endişe ABD Hükümeti'nin Türkiye'nin ve Yunanistan'ın güvenliğini nasıl sağlayabileceğiydi. Truman Doktrini'ne göre, Türkiye'nin askerî gücünün kuvvetlendirilmesi şarttı. Böylece Türk Ordusu dış baskılara, açık ifadesiyle Sovyet tehdidine dayanabilirdi. İktisadi gelişmesini engellemek için de bu yardımın Türkiye'ye yapılması gerekmekteydi. Truman Doktrini'nin açıklanması Türkiye'de büyük bir sevinç yarattı. Türk yöneticilerin doktrin hakkındaki açıklamalarından şu sonuçlar ortaya çıkmaktaydı.

1- Truman Doktrini, Türkiye'nin güvenliği açısından Sovyet tehdidine karşı önemli bir adım teşkil etmekteydi,

2- Türkiye, bundan sonra dünya barışının korunabilmesi için daha aktif bir siyaset takip edebilirdi,

3- Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bir süper güçten askerî yardım alması gerçeği, Türkiye'nin takip ettiği siyasetin başarısı olarak değerlendirilebilirdi.

12 Mart 1947'de açıklanan ve 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe giren Truman Doktrini'ne göre, ABD Ankara ile Atina'yı açıkça kendi koruma alanı içinde saydığını ilan etti. Yasanın, stratejik nitelikte iki hükmü vardı;

1- Türkiye ve Yunanistan kendilerine verilen silah, araç ve gereçleri, ABD Başkanı'nın bilgi ve onayı olmaksızın hiçbir biçimde "amaç dışı" kullanılmayacaklardı,

2- Askerî yardımların amaçlarına uygun biçimde kullanıldığını ABD, Türkiye ve Yunanistan'da sürekli biçimde denetlenecekti¹²⁴.

Türkiye sol eğilimli yazar ve düşünürlerden gelen eleştiriler üzerine, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da yapılan ilk "Türk-ABD İkili Yardım Anlaşması"na sadece ikinci hükmü doğrudan koydurtmayacaktı. Denetim, daha dolaylı biçimlerde

¹²³ Hüseyin Bağcı, **Demokratik Parti Döneminin Dış Politikası**, Ankara, 1990, s.10.

¹²⁴ Türkkaya Ataöv, **ABD, NATO, Türkiye**, Ankara, 1969, s.101-102.

yapılacaktı. ABD'nin verdiği silahların, yalnız ABD'nin onayladığı alanlarda kullanabilecekti.

SSCB'nin sert eleştirilerine yol açan Truman Doktrini'yle açılan bu yeni dönem için, Cumhuriyet Halk Partisi Lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, şu tanımlamayı yapıyordu “*ABD'nin cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret...*”¹²⁵

Truman Doktrini, Türkiye ve Yunanistan'a yardımla başlayıp giderek Batı Avrupa ülkelerini ABD'ye bağlayacak Marshall Planı doğrultusundaki ilk büyük adımdı.

Truman Doktrini'nin niteliği tam anlamıyla ortaya çıkana kadar, İngiltere-ABD müzakereleri Türkiye'de endişe uyandırdı. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki taahhütlerini ABD'ye devretmesi konusunda başlayan müzakerelerin nereye varacağı, Yunanistan ile Türkiye'nin de müzakerelere konu olup olmadığı, İngiltere ile Türkiye arasında 1939'da imzalanmış bulunan ittifak anlaşmasının tek taraflı olarak ortadan kaldırıp kaldırılmayacağı şüpheli noktalardı. Bu konuda, Necmettin Sadak şunları ifade ediyordu. “*İngiltere'nin 1939 İttifak Anlaşmasıyla Türkiye'ye karşı girdiği taahhütleri ABD'ye devretmesi, milletlerarası ilişkilerde görülmüş hadiselerden değildir. İttifak iki taraflıdır ve herhangi bir değişme için iki tarafında kararı lazımdır. İngiltere, tek taraflı olarak ittifak mı bozuyor? Türkiye bu ittifakı ABD ile mi yapıyor? Bunlardan hiç haberimiz yoktur.....*”¹²⁶

İngiltere'nin 1939 ittifakını tek taraflı olarak ortadan kaldırmadığını, ancak Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardıma devam edemeyeceğini açıklanmasından ve Truman'ın nutkunu okumasından sonra, Türkiye'de beliren şüpheler ortadan kalkmıştı¹²⁷.

Truman Doktrini, Türk dış siyasetinin batılı devletler ve özellikle ABD siyasetiyle birlikteliğinde ilk adımdı. Truman Doktrini'nin Türkiye'nin egemenliğine zarar verilmediğini belirten ve bu yoldaki karşı görüşlerin tamamen sakat olduğunu ifade eden Başbakan Recep Peker, 1 Nisan'da verdiği demeçte şunları söyledi: “

¹²⁵ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş (1945–1973)**, Altın Kitap, İstanbul, 1981, s.53–55.

¹²⁶ Necmettin Sadak, “*Türkiye ve Yunanistan Hakkında Amerikan Kaynaklarından Gelen Mühim Haberler*”, **Akşam Gazetesi**, 5 Mart 1947.

¹²⁷ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.509–510.

Büyük siyaset vaziyetleri içinde alınan büyük tedbirlerin daima çeşitli mukavemetlere çarpacağı tabiidir. Fakat büyük karar günlerinde düşülecek yersiz tereddütlerin doğuracağı telafi kabul etmez faciaları daima göz önünde bulundurmalıyız. Türkiye'nin tutacağı temel siyaset yolları artık kesin hatları ile belirtildi. İç rejimimizde tuttuğumuz yol, kaderin mesut bir tesadüfü olarak, garb demokrasisi istikametinde birleşti.”¹²⁸

Başbakan bu konuşmasında, Türkiye'nin dış siyaset alanında önemli bir karar aldığını ve bu kararında Türk dış siyasetinin Batı demokrasisiyle aynı yörüngeye oturtulması olduğunu ilk defa açıkça belirtmekteydi. Recep Peker, aynı zamanda, 1946'da çok partili rejime geçildikten sonra iç siyaset düşüncelerinin de bu kararı etkilediğini açıkladı. O dönemde, Türkiye için Truman Doktrini, Türkiye'ye verilen 100 milyon doların, yani ekonomik yardımın ötesinde bir anlam taşımaktaydı. Türkiye'nin ABD ile sıkı işbirliğine girişmesinde ilk adımı oluşturdu. Truman Doktrini'nin ilanından iki gün sonra H. Cahit Yalçın şunları yazmaktaydı: *“Savaşı men edecek olan şey ABD'nin Yakın Şarka yollayacağı 400 milyon dolar değildir. Bu 400 milyon doların arkasında bütün ABD'nin maddi ve manevi kuvvetlerinin hepsinin bulunmasıdır.”*¹²⁹

Türkiye için Truman Doktrini, ABD'nin ittifakına girmede ilk aşama ve en önemli noktası da iktisadi olmaktan çok askerî anlam ifade etmekteydi. Doktrinin iktisadi yönü o sırada Batı Avrupa'da kurulmuş ve kurulmakta bulunan diğer iktisadi örgütler çerçevesi içine alındı.

Türkiye'ye yapılan yardımın yerinde kullanılıp kullanılmadığını incelemek için ABD'nin gerekli tedbirleri alacağı hakkındaki sözlerine değinen H. Cahit Yalçın, *“ABD Hükümetinin bir yardım vesilesiyle ecnebi memleketin dâhili işlerine müdahale etmek, hükümrانlık haklarını ihlal edecek murakabeler istemek gibi bir şey düşüneneğine ihtimal vermek hakkını kimse kendisinde bulamaz...”*¹³⁰ görüşünü savunmaktaydı. Türkiye Truman Doktrini ile askerî ve ekonomik problemlerini çözebilmeyi hedeflemekteydi. ABD yardımına ihtiyaç duyulmasının arkasında şu nedenler yatmaktaydı:

- 1- Türkiye'ye yönelmiş olan Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesi,

¹²⁸ **Akşam Gazetesi**, 14 Mart 1947, s.1-3.

¹²⁹ **Akşam Gazetesi**, 14 Mart 1947, s.1-3.

¹³⁰ Bağcı, **Demokratik Parti Döneminin Dış Politikası**, s.10

2- Ülkenin gelişimi için yabancı sermayenin gerekli olduğunun tespit edilmiş olmasıydı.

Ancak burada savaş sonrası dönemin aşağıda sıralanan iktisadi koşulların ve zorlamaları da hatırdan uzak tutmamak gerekir:

1- Savaş sonrasındaki ekonomik gelişme, ticaret ile uğraşan kişilere büyük kazançlar sağladı. Buna karşılık, satın alma gücü sürekli olarak azalan geniş kitlelerinin fakirleşmesine yol açtı,

2- Gerek endüstri, gerekse tarım alanında uzun süren seferberlik yılları nedeniyle kalifiye eleman sıkıntısı ortaya çıktı,

3- Savunma masraflarının büyük boyutlara ulaşması sonucu, devlet bütçesindeki daralma yeni vergilerin getirilmesini ve mevcut olanlarında artırılmasını gerektirdi,

4- II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Sovyet tehdidi yaklaşık 1 milyon askerın uzun süre seferberlik halinde bulundurulmasına neden olan önemli bir faktördü,

5- Savaş sırasında birçok maddenin yokluğu çekildiği için, savaş sonrasında bu maddelerin ithal edilmesi yoluna gidildi, bu da dış ticaret açığını artırdı,

6- Savaş sırasında yükselen ihraç mallarının fiyatları yeni dönemde normal seviyeye düştü. Buna karşılık sanayileşmiş ülkelerin üretimi savaş sonrası büyük bir artış göstermekteydi. Bunun sonucu olarak da, dünya tarım ürünleri fiyatlarında bir düşüş gözlenirken, Türkiye çeşitli tüketim mallarını ithal etmek zorunda kaldı. Böylece, döviz rezervleri de kısa süre sonra erimeye başladı,

7- Savaş sonrası, iktisadi durumu düzeltebilmek için savaş yılları sırasında plan ve programlar hazırlanmış olmasına rağmen, bunlar ülkenin iç siyasetindeki gelişmeler nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilemedi.

8- II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin modern bir savaş için gerekli olan silahlara sahip olmadığı gerçeğini ortaya koydu¹³¹.

3- Marshall Yardımı

II. Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye yalnız Sovyet tehditleriyle değil aynı zamanda iktisadi güçlüklerle de karşı karşıya kaldı. Savaş sırasında yükselen ihraç

¹³¹ Bağcı, **Demokratik Parti Döneminin Dış Politikası**, s.10-11

malları fiyatları savaşın sona ermesiyle birlikte olağan seviyeye indirmek zorunda kalan ve endüstrisini geliştirerek yeni çalışma alanları açmak isteyen Türk Hükümeti daha 1945 yılı sonlarında ABD'den iktisadi yardım istedi.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın planlanması sırasında, ABD yöneticileri, Türkiye'nin askerî bakımından Yunanistan'dan da önemli olmakla beraber iktisadi bakımdan onun kadar güç durumda bulunmadığını kabul etmişler ve bu bakımdan, Dünya Bankası ile İhracat ve İthalat Bankası'ndan sağlanacak ödünç para dışında, Türkiye'ye ayrıca bir iktisadi yardım yapmayı gerekli görmediler. ABD yöneticilerine göre, üzerindeki askerî yük azalınca Türkiye'nin iktisadi durumu ferahlayacak ve istenilen gelişme imkânlarını bulacaktı. ABD yönetimi, bu şekilde düşündüğünden Türkiye'ye yapılan askerî yardımı başlıca iki amaca yöneltmeye çalıştı¹³².

1- Türk Ordusunu modernize etmek (Silah ve eğitim gücünü artırmak).

2- Türkiye bütçesinin aşağı yukarı yarısını tutan ve ekonomik bakımdan ağır bir yük teşkil eden askerî masrafların hafifletilmesini temin etmektir.

ABD'nin askerî yardımı başladıktan sonra, Türk yöneticileri bunun ekonomik durumu beklendiği kadar rahatlatmadığını gördüler ve hoşnutsuzluklarını gizlemediler. ABD'den gönderilen malzeme için bir bedel ödememekle beraber, bu malzemenin bakımı için yılda 400 milyon TL ayırmak gerekti ve bu yüzden bütçedeki askerî masraflarda büyük bir kısıntı yapmak mümkün olmadı. Bundan başka ABD'den gönderilen malzemenin yedek parçaları da ancak aynı devletten satın alınabileceğine göre, ortaya bir de dolar bulmak güçlüğü çıktı.

Döviz sorunu ABD ile Türkiye arasındaki ticari bağlar geliştikçe daha da büyüdü. İki ülke arasındaki ödemede ortaya çıkan dengesizliği gidermek için, Türkiye, ABD'den ekonomik yardım almak konusundaki teşebbüslerine aralıksız devam etti¹³³.

Bu dönemde Paris'te toplanan İktisadi İşbirliği Konferansı'na Türk Heyeti de katıldı. Ekonomik durum konusunda gerekli bilgileri verdi ve savaş sonunda hazırlanan kalkınma programını gerçekleştirmek için 615 milyon dolar tutarında dış yardım yapılmasını istedi. Paris toplantısı sırasında hazırlanan raporu inceleyen ve 16

¹³² Gönlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.219-220.

¹³³ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s300-301.

Avrupa Devletinin iktisadi durumlarını ayrı ayrı gözden geçiren ABD'li uzmanlar, başlangıçta, Türkiye'ye iktisadi yardım yapılmasına taraftar olmadılar.

ABD'li uzmanlar Marshall Planı'nı milli bir iktisadi kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmış bir plan olduğunu ileri sürdüler. Türkiye'nin savaştan yıkılmadan çıktığını, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle Avrupa'nın kalkınmasına katılabilecek durumda olduğunu ifade ettiler. Altın ve döviz stokları ile dış ticaret dengesinin on beş aylık bir devre için yeterli görüldüğünü ve Türk Endüstrisinin orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğu gibi üretim seviyesinin de savaştan öncekini bir hayli aştığını söyleyerek, Türkiye'ye iktisadi yardım yapılmasına taraftar görünmediler.

ABD'li uzmanların bu tutumu Türkiye'de geniş tepkiler yaratmış ve bazı çevrelerde bugün Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakabileceği endişesi uyandırdı. Öte yandan muhalefet partileri de, durumun sorumluluğunu iktidarın yanlış tutumuna yüklemişler, Hükümeti ABD'ye yanlış ve eksik bilgi vermekle suçladılar¹³⁴.

Türk kamuoyunda beliren bu tepkinin, öte yandan da ekonomik gereklerin baskısı karşısında kalan Türk Hükümeti, doğrudan doğruya ABD Hükümeti'ne başvurdu. Türkiye'nin durumunun siyasî ve coğrafi bakımından çok önemli olduğunu, bu siyasî ve coğrafi durumun ister istemez mali ve ekonomik güçlükler yarattığını ekonomik kalkınma için tek yolun dış yardım olduğunu söyleyerek Washington'un tutumunu yeniden gözden geçirmesini istedi.

Türkiye'ye yapılan askerî yardımın umulan ekonomik ferahlamayı yaratmadığını gören ABD Hükümeti, Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar verdi. Anlaşmanın imzalanmasından üç ay kadar sonra (4 Temmuz 1948)Ankara'da Türkiye ile bir anlaşma imzalayarak ekonomik yardıma başladı. Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması, şu gerçeklerle kabul edildi¹³⁵.

1- Savaş sonrası Avrupa'nın gıdaya ve ham maddeye ihtiyacı vardı.

2- Türkiye'ye aldığı yardımlarla tarımını geliştirecek ve Avrupa'nın gıda ve ham madde deposu haline gelecekti.

3- Buna karşılık, sanayi mamullerini Avrupa'dan alacaktı.

¹³⁴ Esmer, **Siyasî Tarih** (1919–1939), s.242–243.

¹³⁵ Ünal, **Türk Siyasî Tarihi**,s.290–291.

ABD ve onun nüfuzundaki uluslararası kurumlar, Türkiye'nin ekonomik siyasetini çizmeyi koyuldular. 1946 yılından başlayarak, Türk kalkınmasında ABD görüşleri egemen olmaya başladı. ABD, devletçiliğin bırakılarak, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvik edilmesini, devletin sanayiden ziyade bayındırlık işlerine yatırım yapmasını, istedi. "Türkiye'nin Bugünkü İktisadi Durumunun Tenkidi" adlı Thornburg Raporu, Türkiye'nin iktisadi durumuna ABD etkisinin bir örneği¹³⁶. Rapor, ABD'nin, Türkiye'nin iktisadi kalkınması için yardımlarda bulunup bulunmayacağı, ne gibi yardımlara ihtiyaç olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı hususunda vereceği kararlarda ilk verileri sağlamak amacıyla hazırlandı. Raporda devletçiliğe son verilmesi fikri ileri sürülmekte ve Türkiye'de sanayi kalkınmanın ilk devresinde, hususi teşebbüsün rolünün tanındı. Fakat memleketi kurma işini Devletin kendi üzerine alacağını Hükümetin resmen ilan etmesi üzerine, özel teşebbüsün sanayi sahasındaki inkişafı birden bire durdu¹³⁷.

Atatürk dönemi kalkınma çabalarını eleştiren ABD'li ekonomist, Türk devlet adamlarının, kendisine hükümetin özel teşebbüse çok önem verdiğini ve gelişmesini arzuladığını açık olarak ifade ettiklerini yazdı. "*Biz söz değil eyleme bakarız....*" "*Bu hususta son zamanlarda yapılan beyanlar, dış yardım temin arzusu samimi olarak yapılmış olabilir. Ancak bunun da söz vermektен ziyade, icraatla ispat olunması lazımdır*" denilmekteydi¹³⁸.

Thornburg, bundan sonra tavsiyelerini sıraladı. Buna göre: Karabük Demir-Çelik Fabrikası tasfiye edilmeliydi. Savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan projelerin hiçbiri, ABD'li yatırımcılara tavsiye edilecek nitelikte değildi. Türkiye 125 lokomotif üretebilecek bir fabrika kurmak için ABD İthalat ve İhracat Bankası'ndan 14 milyon dolar kredi istedi. "*Esas itibariyle ziraatçı olan ve ziraat için lüzumlu olan çelik sapan vesaire malzemeyi henüz yapamayan bir memleketin lokomotif inşa etmek arzusu mevsimsizdir. Türk makamları bu şekilde düşündükleri müddetçe dolarımızın ve bu gibi makineleri imal edecek fabrika malzemelerimizin vatanımızda kullanılması daha iyi olacaktır*" diyen Thornburg, projeyi veto etti¹³⁹.

¹³⁶ Armaoğlu, XX. yy. Sıyasi Tarihi, I, s.592–594.

¹³⁷ Akşin, Türkiye'nin Yakın Tarihi, s.448–450.

¹³⁸ Oran, Türk Dış Politikası, I, s.590–591.

¹³⁹ Oran, Türk Dış Politikası, I, s.590–591.

Thornburg, yerli-yabancı özel teşebbüsün aleyhinde olacağı için Türk Hükümeti'ne gemi almak üzere bile kredi verilmesine karşıydı. ABD sermayesi adına konuşan Thornburg'a göre, Türk Hükümeti'nin yapacağı en iyi iş, yabancı sermayeye de yerli sermayeyle eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarmaktı. İşin dikkat çekici yanı, bu fikirlere sahip olan ve bunları haysiyet kırıcı biçimde açıklayan Thornburg 'un o yıllarda ülkemizde itibarlı bir kişi olmasıydı. Thornburg'tan basında, özellikle Vatan Gazetesi'nde, "Büyük Türk Dostu" diye söz edilmekte ve görüşleri övülmekteydi.

B- OLUŞTURULAN GÜÇ DENGESİ VE TÜRKİYE

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB, Avrupa'da meydana gelen otorite boşluklarını değerlendirerek Türkiye üzerindeki baskılarını da artırdı. Bu baskılar Türkiye'yi daha güçlü müttefik bulma ve silahlı kuvvetlerini güçlendirerek modernizasyona tabi tutma çabalarına yöneltti. Aksi halde kuzeydeki komşusunun tehdidiyle tek başına mücadele etmesi gerekmektedir¹⁴⁰.

1945-1946 yıllarında SSCB'nin taleplerini resmen açıklaması, Türkiye Cumhuriyetini, Milli Mücadeleden beri en kritik safhaya sokmaktaydı. Egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşı yönelen bu tehlike karşısında gerçekten bir denge unsuru olabilecek bir kuvvete dayanmak ve böyle bir kuvvetin ittifakını elde etmek zorunda bulunuyordu. Bu kuvvet hangisi olabilirdi?

Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti, 1878'e kadar İngiltere'ye dayanmıştı. 1878'den itibaren Osmanlı Devleti İngiltere'den boşalan yere Almanya'yı oturtmayı zorunlu gördü.

Milli Mücadele sırasında İngiltere bu sefer hayati bir tehlike olarak ortaya çıkınca, Türkiye SSCB'ye dayanma yoluna gitti. Fakat Akdeniz'de İtalyan tehdidinin belirmesi karşısında, Türkiye ile İngiltere tekrar yakınlaştı. Bununla beraber Türkiye, SSCB'yi dış politikasının bir unsuru olarak muhafazaya da özel bir dikkat gösterdi. Savaş şartları Rus emperyalizmini tekrar canlandırınca, Türkiye ile SSCB'nin yolları ayrıldı ve Türkiye Batıya yöneldi.

II. Dünya Savaşı'nın ilerleyen yıllarında Türkiye Mihver Devletlerinin savaşı kaybedeceğini ve özellikle Almanya'nın yenilmesi Avrupa dengesinde büyük bir

¹⁴⁰ Armaoğlu, XX. yy. Sıyasi Tarihi, I, s.602-605.

boşluk meydana getireceğini gördü. Bu boşluktan da SSCB yararlanacaktı. Fransa ve İngiltere bu dengeyi kurabilirler miydi? Türkiye bunu, gerçekleşebilecek bir ihtimal olarak görmedi. O halde Sovyet emperyalizminin kendisine yönelen tehditleri karşısında Türkiye için en iyi yol ABD'ye dayanmaktı. Savaşın son yıllarından itibaren Türk dış politikasının yöneldiği doğrultu bu oldu.

1947 Truman Doktrini, Sovyet tehlikesi karşısında ABD'nin Türkiye'yi kendi haline bırakmayacağını gösterdi. Fakat bu yeterli değildi. Fiili garanti, Türkiye'nin güvenliği bakımından sahip olunması gereken asgari zorunlu bir unsurdur.

Sonraki yıllarda ABD, Avrupa devletlerinin Rus emperyalizmine karşı kuvvetlenmelerini sağlayacak çalışmalar yaptı. Bu çalışmaların sonucunda, 4 Nisan 1949'da NATO'yu kurdu. Türkiye kurulan bu pakta girmek için pek çok çaba gösterdi. Bu çabaların olumsuz sonuç vermesi, Türkiye'ye sıkıntılı birkaç yıla mal oldu. İlgi çekici bir nokta da, Türkiye'nin katılmasına ABD'nin itirazı olmadığı halde, NATO'nun küçük üyeleri ile İngiltere, bu işe en fazla itiraz edenlerin başında geldi. Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi küçük devletler Türkiye'nin NATO'ya katılması halinde, SSCB'nin buna sert tepki göstererek, hemen bir savaşa gitmesinden korktular. Yoksa SSCB'ye karşı hemen savaşa girebilecek bir ittifak sistemi olarak almak istemediler. Bu devletlerin itirazı, Türkiye'nin NATO'ya katılmasında geciktirici bir faktör oldu.

İngiltere'nin itirazı ise bambaşka bir sebepten doğmaktaydı. İngiltere 1947 yılından itibaren, Truman Doktrini ile ABD'nin ilgisini Doğu Akdeniz bölgesine çektikten ve bu bölgenin güvenliği sorumluluğunu ABD'nin sırtına yükledikten sonra, Orta Doğu'daki sömürgecilik hevesine yeniden hız verdi. İngiltere özellikle Süveyş'ten çekilmek istemiyordu. Hâlbuki Mısır ise, tam bağımsızlığına kavuşabilmek için, daha 1945'ten itibaren İngiltere nezdinde teşebbüste bulundu ve Süveyş'ten çekilmesini istedi. İki devlet arasında bu konuda müzakereler başladı. Gerçekten İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmek istemeyişinin bir sebebi de, Orta Doğu üzerindeki SSCB tehdidiydi. Fakat İngiltere aynı zamanda petrol dolayısıyla Orta Doğu'da tekrar yerleşmek istiyordu.

Süveyş Kanalı konusundaki İngiliz Mısır görüşmeleri tartışmalı bir şekilde devam ederken, Türkiye de NATO'ya katılmak için ısrar etmekteydi. İngiltere önce, Türkiye'nin güvenlik endişeleri ile kendisinin Süveyş menfaatlerini birleştirerek,

Orta Doğu'da bir Savunma Sistemi kurmak istedi. Mısır'ında katılacağı bu savunma sistemi içinde, İngiltere, Süveyş'te kalma yetkisini elde edecekti. Hâlbuki Türkiye bakımından mühim olan, ABD'nin fiili garantisini elde etmektir. Bu sebeple Türkiye, Orta Doğu Savunma sistemine katılmakla beraber NATO üyeliği üzerinde ısrar edince İngiltere, 1951 Temmuz'unda Orta Doğu Savunma Sistemi'ne katılması şartı ile Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye karar verdi.

25 Haziran 1950'de patlak veren Kore Savaşı'nda Türkiye, Birleşmiş Milletler emrine bir tugaylık kuvvet vererek suretiyle, en geniş ve en aktif bir şekilde katılan birkaç devletten biri oldu. Kore Savaşlarında Türk askerinin gösterdiği kahramanlık ve mücadele azmi, her türlü övgünün üstündeydi. Kore'de Türk askerî Türk Milleti'nin savaş değerini belirgin bir şekilde ispat ettiği için, Türkiye'nin NATO üyeliğine yapılan itirazlarda bertaraf edilmiş oldu. Görüldü ki; Türkiye'nin NATO'ya katılması bir kazanç olacaktı. Bu sebeple, Ottawa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, 21 Eylül 1951'de yayınladığı bildiride, Türkiye ile Yunanistan'ı da NATO'ya katılmaya davet etmeye karar verdiğini açıkladı.

Bu karar üzerine, İngiltere Orta Doğu Savunma Sistemi'ni kurma çalışmalarını hızlandırdı. 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Orta Doğu Müttefik Komutanlığı kurulması hususunda Mısır'a teklifte bulundular. Teklife göre, bu komutanlığa Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği de katılacak ve Süveyş Kanalı'nda bulunacak askerî kuvvetler, bu komutanlık emrinde olacaktı. Bu teklifi, İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmemek için bulduğu yeni bir alternatif olarak gören Mısır, 17 Ekim'de teklifi reddetti. İngiltere Süveyş konusundaki tasarısını gerçekleştirmedi. Bunun üzerine NATO konseyi aynı gün Londra'da imzaladığı bir protokolle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de, 19 Şubat 1952'de, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar verdi. Hükümetin bu kararını muhalefet partisi de destekledi. Bu şekilde Türkiye SSCB tehdidine karşı, sadece ABD'nin değil, diğer 13 ülkenin de ittifakını elde etmek suretiyle güvenliğini sağlamış olacaktı. Bu yeni gelişmeyle Türkiye şimdi ABD'yi güvenliğinin, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında temel bir unsur olarak almış oluyordu¹⁴¹. Çok güçlü bir güvenlik

¹⁴¹ Armaoğlu, XX. yy. SİYASİ TARİHİ, I, s.517-520.

sistemi içersine girmiş olan Türkiye'yi SSCB daha sonra da rahat bırakmayacak ve gerginliği sürdürmeyi genel bir siyaset haline dönüştürecek¹⁴².

C- NATO ÜYELİĞİ VE SSCB'NİN TEPKİSİ

Türkiye cephesindeki güvenliği arttırıcı önlemler ve NATO'ya üye olma çabaları SSCB'nin gerek kendi rejimini yayma gerekse sıcak denizlere inme planlarını son derece rahatsız ediyordu. Karşısında II. Dünya Savaşına girmemesine rağmen yeteri kadar kuvveti olmayan bir Türkiye yerine şimdi arkasında NATO üyesi bir ülke vardı. NATO'ya karşı gelmesi ya SSCB'yi oldukça yıpratıcak ya da girilecek mücadeleden yenik düşmesine neden olacaktı. Bu düşünceler içerisinde olan Rus Hükümeti, Türkiye'ye karşı tepkisini sürdürdü.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için gösterdiği faaliyet, daha başlangıçtan itibaren SSCB'yi rahatsız etti ve bilhassa 1951 yılı sonbaharından itibaren Türkiye'nin NATO'ya katılma kararını önlemek için her türlü çabayı harcadı. Türkiye ise SSCB'nin yapmış olduğu bu baskılara boyun eğmedi ve hatta NATO'ya girmek isteyişinin esas sebebinin, SSCB'nin Türkiye'ye yönelttiği tehditler olduğunu belirtmekten de kaçınmadı.

Türkiye'nin NATO üyeliği, Stalin'in 5 Mart 1953'de ölümünden sonra SSCB'yi daha da rahatsız etti. Bu sebeple, yeni Sovyet liderliği, 30 Mayıs 1953'de yaptığı bir açıklamada, Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini ifade etti. Bununla beraber, bunu bildiren, boğazlarda üs isteklerinden vazgeçip geçemedikleri de kesin değildi. Türkiye'nin SSCB'ye karşı duyduğu bu güvensizlik, bundan sonra bilhassa Orta Doğu sorunları dolayısıyla daha da artacak ve Türk-SSCB ilişkileri peş peşe sorunlar ve gerginlikler içine girecekti¹⁴³.

SSCB Ocak 1952'de Türkiye'ye nota verdi ve bunu Romanya'nın notaları izledi. de Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü TBMM'de yaptığı konuşmasında bu notalara resmi bir cevap verilemeyeceğini bildirdi. Gerek Kore Savaşı'na katıldığı dönemde gerekse NATO'ya üye olduğu dönemde SSCB değişik tarihli notalar vermişse de bu notalar 1946 yılındaki notalar kadar etkili ve belirleyici değildi. 25 Mart 1952'de Cumhuriyet Gazetesi'nde General Arnold: "Modern Türkiye

¹⁴² Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.408-410.

¹⁴³ Armaoğlu, **XX. yy. SİYASİ TARİHİ**, I, s.521-522.

SSCB'den çekinmemektedir.” Diyerek Sovyet notalarının eski yıllarda olduğu kadar etkili olmadığını ortaya koymaktaydı¹⁴⁴.

Türkiye Kore Savaşı'nda gösterdiği başarısını, sadece askerî bir başarı olarak nitelemedi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye; dış politika alanında, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlandı. Türkiye, Sovyet emperyalizmine karşı güvenliğini sağlama stratejisini geliştirdi. Türkiye NATO'ya girmekle beklediği güvenliğe kavuştu. Fakat Doğu Asya'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin komünizm çemberine girmesi sonucu komünizmin dünyanın çok geniş bir alana yayıldı. Bunun sonucu olarak Türkiye; kendi güvenlik sistemini genişletme yoluna gitti ve 1950'li yılların ortalarına doğru NATO'nun yanında, Balkan ve Bağdat ittifaklarının kuruluşunda aktif rol oynayarak Sovyet SSCB tehlikesinden kendisini korumaya çalıştı¹⁴⁵.

Ç- 30 MAYIS 1953 TARİHLİ SOVYET NOTASI VE GERGİNLİĞİN SONA ERMESİ

30 Mayıs 1953 tarihi, iki ülke arasındaki ilişkilerin “*normalleştiği*” bir sürecin başlangıcı oldu. Savaş sonrası ilk kez bu tarihte, SSCB tarafından ilişkilerin olağan seyrine dönmesi için bir adım atıldı ve bunu öteki adımlar izledi. SSCB 30 Mayıs 1953'te verdiği bir notayla, II. Dünya Savaşının ardından gündeme gelen isteklerden vazgeçtiğini Türkiye'ye resmen bildirdi:

“Son zamanlarda SSCB'nin komşu devletlerle ilişkileri meselesi ile meşgul olan Sovyet Hükümeti, diğer meseleler arasında Sovyet-Türk ilişkilerinin durumuna da dikkat atfetmiştir. Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet-Türk muahedelerinin müddetinin sona ermesi ile alâkalı olarak, Sovyet-Türk ilişkilerinin tanzimi meselesi birkaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzu bahis edilmişti.

“Bu görüşmelerde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı veçhile Sovyet Hükümetinin, SSCB emniyetine Karadeniz boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülahazaları da yer almış

¹⁴⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mart 1952, s.1–3.

¹⁴⁵ Armaoğlu, **XX. yy. SİYASİ TARİHİ**, I, s.530–532.

bulunuyordu. Türkiye Hükümeti ve içtimai mahfili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet- Türk ilişkileri üzerinde tesirini göstermekten uzak kalmadı.

“İyi komşuluk ilişkilerinin idamesi ve barış ve emniyetin sağlanması adına Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri Türkiye’ye karşı toprak iddialarından vazgeçmeyi mümkün telaki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkında eski nokta-i nazarını yeniden gözden geçirmiştir ve SSCB’nin boğazlar cihetindeki emniyetini SSCB için olduğu gibi Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir. Bu suretle, Sovyet Hükümeti SSCB’nin Türkiye’ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığı beyan eder.”¹⁴⁶

Nota, üç noktaya değiniyordu. Birincisi, SSCB ilişkileri iyileştirme isteğini dile getirmiş oldu. İkincisi, açık biçimde Türkiye’den hiçbir toprak isteği bulunmadığını belirterek bu olumsuzluğu ortadan kaldırma eğilimini gösterdi. Bunu yaparken de, isteklerin Gürcistan ve Ermenistan’dan kaynaklandığını, şimdi federal birim olarak bunu düzeltmek istediğini bildirdi. Üçüncüsü, boğazlar konusunda görüşünü gözden geçirdiğini dile getirdi.

SSCB notası geldiğinde Başbakan Menderes görüşmeler yapmak için Londra’da bulunuyordu. Nota ayrıca Haziranda İngiliz yetkilerle birlikte değerlendirdi. İngiltere’nin ilk tutumu, notayla Türkiye’nin NATO üyeliği arasında bağ kurmak oldu. Notanın, NATO’ya üye Türkiye karşısında SSCB’nin attığı bir geri adım olduğu ileri sürüldü. Ayrıca, bu girişimin Türkiye’yi Batılı müttefiklerden ayırmaya ve/veya Balkan Paktı ve Orta Doğu Kumandanlığı girişimlerini baltalamaya yönelik olabileceği yorumu yapıldı. Fransa ise SSCB’nin bu girişiminin daha çok Doğu-Batı arasında yumuşama isteğinden kaynaklandığını düşünüyordu.¹⁴⁷

Türkiye, notanın olumlu olduğu kadar olumsuz yönlerde içerdiği kanısındaydı. Birincisi, askerî harcamalarda kısıtlama olanağı doğuyordu ama Batı’nın Türkiye’ye verdiği destek ve yardımı azaltması olasılığı da beliriyordu. İkincisi, Türkiye’nin çekindiği başka bir noktada boğazlar konusundaydı. Yaklaşık bir yıl sonra, Temmuz 1954’te 20 yıllığına imzalanan Montreux düzenlenmesinin iki yıl sürecek fesih süreci başlıyordu. Yani, bu tarihten başlayarak iki yıl içerisinde taraflardan biri Montreux’nün feshi için başvurabilecekti. Türkiye, bir yandan SSCB’nin verdiği notada boğazlar üzerine açık olmayan bir anlatım kullanıldığını düşünüyor, diğer

¹⁴⁶ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.511–512.

¹⁴⁷ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.512–515.

yandan SSCB'nin bir yıl sonra fesih sürecini başlatabileceğinden kaygılanıyordu. Bu kaygısının boşuna olduğu ortaya çıkacaktı¹⁴⁸.

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye SSCB'ye yanıt niteliğindeki notasını 18 Temmuz 1953'te gönderdi: "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, SSCB'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını belirten SSCB Hükümetinin beyanatını memnuniyetle kaydeder. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu beyanatta atıf yapılan iyi komşuluk ilişkilerinin devamı ve barış ve emniyetinin tarsini arzusunun Türkiye'nin daima beslediği ve beslemeye devam edeceği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder. Boğazlar meselesinin SSCB'ce de malum olduğu veçhile, Montrö mukavelesi hükümlerine tabi bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu münasebetle belirtmek ister.*"¹⁴⁹

Türkiye'nin yanıtını aldıktan iki gün sonra, 20 Temmuz 1953'de, SSCB Türkiye'ye yeni bir nota vererek, boğazlardaki Amerikan ve İngiliz savaş gemilerinin gittikçe artan sayısından yakındı. Türkiye bunu 24 Temmuz'da yanıtlayarak, bu tür nezaket ziyaretlerinin Montrö'ye uygun olduğunu ve önceden haber vermeyi gerektirmediğini bildirdi. SSCB benzer bir notayı 26 Ekim 1953 tarihinde Yunanistan'a da verdi. Notada; Yunan topraklarının Balkanlardaki barış ve güvenlik için bir tehlike teşkil eden Atlantik bloğu kuvvetlerinin üssü haline getirilmesi karşısında Sovyet Hükümetinin yükleneyeceğini ve milletlerarası gerginliği arttıran bu işin mesuliyetini Yunan Hükümetinin yükleneyeceğini öne sürdü¹⁵⁰.

SSCB bu notayla ilişkilerin normale dönmesi için ilk adımı atarak savaş sonrasında ilişkileri kopma noktasına getiren çıkışından kesin bir geri dönüş yaptı. Türkiye'nin yanıt metninden ise, SSCB'nin bu notasını olumlu ama yetersiz bulduğu ortaya çıkmaktaydı. Gerek 30 Mayıs notası ve gerekse ona verilen yanıt, en nesnel biçimde, her iki devletin o anda izlemekte oldukları dış politikalar çerçevesindeydi. SSCB açısından bu nota ne sadece Stalin'in ölümüyle ilgiliydi, ne de Sovyet dış politikasından bir sapmaydı. Ülkede Sosyo-Ekonomik yapı değişmekte, dış politika da Stalin'in etkisinden kurtulduğu için buna uyum sağlamaktaydı. Diğer yandan, en

¹⁴⁸ Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, s.218-220.

¹⁴⁹ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.332-334.

¹⁵⁰ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.513-515.

az bunun kadar önemlisi, Sovyet yöneticileri ülkelerine karşı yürütülen “çevreleme” kampanyasını kırmak istemekteydi¹⁵¹.

Benzer biçimde, Türkiye'nin yanıtı da genel dış politika çizgisi içerisinde anlamlıydı. Türkiye o dönemde komşularıyla ilişkilerini gözden geçirmekle değil, NATO içerisindeki konumunu pekiştirme ve stratejik konumunu ekonomik yardıma dönüştürebilme çabasıyla meşguldü. Yanıtı da bu çabayı yansıtmıştı. SSCB'nin ilişkileri iyileştirme girişimleri ve bu yöndeki demeçleri 1950'ler boyunca sürdü.

Malenkov 8 Ağustos 1953'te SSCB'de yaptığı konuşmasında, bu notanın iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme amacını taşıdığını söyleyerek, bunun ancak Türkiye'nin de kendi açısından böyle bir düzenlemeyi istemeyerek olanak kazanacağını altını çizdi. Ardından, 26 Nisan 1954'te yine Malenkov, Türkiye'nin ilişkileri geliştirmek için yeterli çabayı göstermediğinden yakındı¹⁵².

Dahası, 7 Kasım 1954'te, Ekim Devriminin yıldönümü nedeniyle Kremlin'den verilen kabulde Malenkov Türkiye ve İran Büyükelçilerine SSCB'nin yakın geçmişte bu ülkelerle ilişkilerinde yanlışlar yaptığını, ama bu yanlışlara Stalin'in neden olduğunu ve bunların yinelenmeyeceğini söyledi. Yine, SSCB'nin Aralık 1955 toplantısındaki konuşmasında Kruşçev, Atatürk ve İnönü dönemlerindeki iyi ilişkilerinden söz ederek, sonrasında bu ilişkilerin gölgelendiğini belirtti. Bunda yalnızca Türkiye'nin suçlu olduğunun söylenemeyeceğini, kendileri tarafından yapılan yersiz açıklamaların da buna izin verdiğinin altını çizdi.

Kruşçev, ilişkileri iyileştirmek için kendilerinin gerekli adımları attıklarını, ama Türkiyeli yöneticilerden benzer bir yaklaşım göremediklerini söyleyerek, Türkiye'deki Amerikan askerî faaliyetlerine değindi ve ilişkileri iyi komşuluk ve dostluk temelinde geliştirme zamanının geldiğini yineledi. Moskova radyosunun Temmuz 1957'deki bir yayınında, ilişkilerin kötüleşmesinden bu kez de Molotov sorumlu tutuldu¹⁵³.

¹⁵¹ Armaoğlu, **XX. yy. SİYasi Tarihi**, I, s.477–488.

¹⁵² Sönmezoğlu, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, s.230–232.

¹⁵³ Oran, **Türk Dış Politikası**, I, s.515– 516.

SONUÇ

Anadolu, 1919–1923 yılları arasında Sevr dayatmasına karşı Türk milletinin “Milli Devlet” temelinde yeni bir devlet kurulmasını öngören bir dönem yaşamıştır.

Türk Milleti süreç içerisinde Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye’yi ilan ederek yeni devletin sınırlarını ve yönetim şeklini tespit etmiştir. 1923’te ilan edilen Cumhuriyetle birlikte devlet, çağdaş parlamenter bir yapıya kavuşturulmuştur.

Bu tarihten itibaren iktidara gelen Cumhuriyet hükümetleri, içeride siyasi ve ekonomik bağımsızlığı kuvvetlendirmeye ve geliştirmeye çalışırken, dışarıda genç cumhuriyetin çağdaş ülkeler içerisinde hak ettiği yeri almasını sağlamaya yönelik adımlar atmıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar dış ilişkilerinde “denge politikasına” sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Sovyet Rusya ile iyi komşuluğa dayalı olarak ilişkiler geliştirilirken, Batı dünyasıyla ekonomik temelde temkinli bir yakınlaşma söz konusudur.

Sovyet Rusya, II. Dünya Savaşı’nın sonunda galipleri arasında yer alması ve Batı Avrupa ülkelerinin de savaştan dolayı siyasi, askeri ve iktisadi bir çöküş yaşamasından yararlanarak Doğu Avrupa, Türkiye ve Ortadoğu üzerinde siyasi ve askeri nüfuzunu artırmaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye, stratejik, askeri ve ekonomik durumu itibarıyla Sovyet Rusya için uygun bir hedef teşkil ediyordu.

Sovyet Hükümeti, sistemli bir şekilde Türkiye’ye yönelik çeşitli talepleri gündeme getirmiştir. Bu talepleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Kars ve Ardahan’ının SSCB’ye verilmesi,

Boğazlarda SSCB hâkimiyeti,

Rejim ihracı ile Türkiye’yi SSCB’ye uydu devleti haline getirerek sıcak denizlere inmek.

Sovyet Rusya’nın dile getirdiği talepler Türkiye, Batı Avrupa ve hatta Atlantik ötesinden farklı tepkilerin doğmasına ve akabinde de yeni bir takım siyasi arayışları ve yapıları doğurmuştur.

Türkiye’nin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden Sovyet taleplerine Türk basının üniversite gençliğinin ve siyasi partilerin tepkisi sert olmuştur.

Batı Avrupa ve ABD, Sovyet taleplerinin kabul edilemez olduğuna inanıyorlardı. Bu isteklerin dünyayı yeni bir savaşa sürükleyeceği endişesiyle SSCB'yi nota yağmuruna tuttular.

Türkiye'de ortaya çıkan tepkiler hükümeti bazı siyasi/mülki ve askeri önlemler almaya sevk etmiştir.

Siyasi ve mülki önlemler; SSCB'ye verilen notalar, Sosyalist partilere ve Komünizm yanlısı hareketlere getirilen engellemelerdir.

Askeri önlemler; Askeri birliklerin doğuya kaydırılması, askeri birliklerin muhtemel görevlerinde SSCB'nin tehdit olarak algılanması, askeri eğitim kurumlarının daha donanımlı hale gelmesi, u kurumlardan mezun olan personel sayısının çoğaltılmasıdır.

Türk hükümetinin Sovyet taleplerine karşı duruşu içeride alınan bu önlemlerle sınırlı kalmamıştır. Batı Avrupa başta olmak üzere batı dünyasının desteğini arkasına almak için de yoğun girişimler başlatılmıştır.

Girişimler kapsamında en önemli gelişme Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerde yaşanmıştır. Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamında "Marshall Yardımı'na" dahil edilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin ivme kazanmasına katkıda bulunduğu gibi NATO üyeliği sürecini de olumlu yönde etkilemiştir.

Yeni dönemde/Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye üzerinde nüfuz kurma çabaları Batı Avrupa'nın yeni ve kalıcı bir savunma sistemi oluşturmasına ve Türkiye'nin de bu oluşuma dahil etmesine neden olmuştur. Türkiye bu süreçte toprak bütünlüğünü ve siyasi varlığını korumak için NATO üyeliğini yegâne güvence görmüştür.

Dünyanın iki kutuplu bir siyasi ve askeri ayrıma doğru gittiğini gören Türk hükümeti tercihini kendi siyasi sistemiyle de ortak paydaları bulunan Batı Avrupa'dan yana kullanmıştır. Böylece temelleri Milli Mücadele döneminde atılan Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri yeni dönemle birlikte farklı bir zemine kayacaktır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sayı/Dosya: 2/12084, 2/12175, 2/13212, 2/14001, 2/17946, 2/17983, 3/2974, 3/4471, 3/12192.

B- RESMÎ YAYINLAR

“II. Dünya Savaşı”, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1987.

Cumhuriyet’in 75. Yılında, Türk Silahlı Kuvvetleri, Komisyon Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Cumhuriyetin 60. Yıldönümünde TSK, GK Yayınları, Ankara, 1996.

“Çağdaş Türk Diplomasisi, 200 Yıllık Süreç ”TTK Yayınları, Ankara, 1986.

“Türk Subaylarının II. Dünya Savaşı Hatıraları” Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Düstur, Üçüncü Tertip (C., 22, 25,28, 30, 31, 34, 35).

TBMM Zabıt Ceridesi.

C- SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vakit Gazetesi

Ç- TEZLER

AKKAYA, Erdal, “Türk ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006).

BEYRİBEY, Savaş, “Türkiye’de Ordu’nun Modernleşmesi Bağlamında Zırhlı Birliklerin Gelişimi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü).

YILMAZ, Metin, “Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Enstitüsü).

D- TELİF ESERLER

1- KİTAPLAR

AKAT, Mehmet Tanyu, Stratejik Taktik Teknolojisi ve Jeopolitik Yönleriyle XX. yy Savaşları, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

AKŞİN, Abdülhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diploması, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

AKŞİN, Sina, Türkiye'nin Yakın Tarihi, C. I-II, Yenigün Yayınları, İstanbul, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, XX. yy Siyasî Tarihi, C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999.

ATAÖV, Türkkaya, II. Dünya Savaşı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

ATAÖV, Türkkaya, ABD-NATO-Türkiye, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1979.

AVCI, Alaettin, Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963.

AYDEMİR, Ş. Süreyya, İkinci Adam, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYHAN, Ahmet, Dünden Bugüne Türkiye'de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2002.

BAĞCI, Hüseyin, Demokratik Parti Döneminde Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

BİLGE, A. Suat, Türkiye-SSCB İlişkileri (1920-1964), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

BURÇAK, Rıfki Salim, Moskova Görüşmeleri, Remzi Kitabevi, Ankara, 1997.

BURÇAK, Rıfki Salim, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Olguç Yayınları, Ankara, 1979.

CEBECİOĞLU, Güngör, "II. Dünya Savaşı Türkiye'nin Mali Portresi", VI. Askerî Tarih Semineri-II, Ankara, 1968.

CEBECİOĞLU, Güngör, "II. Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", VI. Askerî Tarih Semineri, Ankara, 1968.

- ÇAVDAR**, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1850-1950), TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- DAĞCI**, Gül Tuba, Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006.
- DERİNGİL**, Selim, Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- ERKİN**, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- ESMER**, Ahmet Ş. , Siyasî Tarih (1919-1939), TTK Yayınları, Ankara, 1953.
- GEVGİLLİLİ**, Ali, Yükseliş ve Düşüş (195-1973), Altın Kitabevi, İstanbul, 1981.
- GÖNLÜBOL**, Mehmet, Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- GÖNLÜBOL**, Mehmet, Uluslar arası Politika, Ankara, 1992.
- GÖRÜN**, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1923), TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- GÜRKAN**, İlhan, Türkiye ve Müttefik Güvenliği İçinde “ boğazların Kırgın Savaşçısı, Türkiye'nin Savunma Problemleri ”, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- HALE**, William, Türk Dış Politikası, Çev. Petek Demir, Mart Matbaası, İstanbul, 2003.
- HALE**, William, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, Umut Matbaacılık, İstanbul, 1996.
- HİTLER**, Adolf, Kavgam, Çev: Mine Toker, Mart Matbaası, İstanbul, 1994.
- İLHAN**, Suat, Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999.
- KOÇAK**, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- KUMKALE**, Tamer, Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- KUTAY**, M. Cemal, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, C. XVI, İstanbul, 1983.
- LEWIS**, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- ORAN**, Baskın, Türk Dış Politikası, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- ORTAYLI**, İlber, Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu, İstanbul, 1998.
- ORTAYLI**, İlber Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979.
- OTMANBÖLÜK**, Günvar, “ II. Dünya Savaşında boğazlar Üzerindeki Kabus” , Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: II, 1978.
- ÖNDEŞ**, Osman, II. Dünya Savaşı (1939-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1974.
- ÖZDEMİR**, Hikmet, Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ÖZEL**, Mehmet, Türk Ordusu, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1999.
- ÖZGÜLDÜR**, Yavuz, Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), GK Yayınları, Ankara, 1993.
- RUSTOW**, Dankwart A., Türkiye’de Ordu, Harp Akademileri Komutanlığı
- SANDER**, Orhan, “ Türkiye’nin NATO İçerisindeki Rolü Yeni Perspektifler Devresi”, NATO Dergisi, Sayı: II, 1995.
- SANDER**, Orhan, Siyasî Tarih, I. Dünya Savaşı Sonundan 1980’e Kadar, C. II, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.
- SOYSAL**, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- SÖNMEZOĞLU**, Faruk, Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- TAŞHAN**, Seyfi, Türkiye ve Müttefiklerin Güvenliği İçinde “Türkiye’nin Dış ve Güvenlik Politikasına Bakış”, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982.
- TAŞHAN**, Seyfi, Türkiye’nin Savunması İçinde “Türkiye’nin Tehdit Algılamaları”, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- TOKER**, Metin, “Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu”, Ankara, 1996.
- TUNAYA**, Zafer, Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960.
- TUNÇKANAT**, Haydar, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- TÜRKEŞ**, Alparslan, 1944 Milliyetçilik Olayları, Ötüken Yayınları, Ankara, 1980.
- TÜRSAN**, Nurettin, İkinci Dünya Savaşı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998.

- UÇAROL**, Rifat, Siyasî Tarih, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998.
- ÜLMEN**, Haluk, **ORAL**, Sander, Türk Dış Politikasına Yönveren Etkenler (1923-1968), Siyasa Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1968.
- ÜNAL**, Tahsin, Türk Siyasî Tarihi, Emel Matbaası, Ankara, 1978.
- WİLLİAM**, L.Shinner, Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü, Çev: Rasih Güran, C.I,İstanbul, 1992.
- YILMAZ**, Veli, Siyasî Tarih, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.
- YİRMİBEŞOĞLU**, Sabri, Askeri ve Siyasi Hatıralarım, Kastaş Yayınevi, Zafer Matbaası, İstanbul, 1999.
- YURDABAK**, Turgut, Harp Akademilerinin 127 Yılı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Kara Kuvvetleri Matbaası, Ankara, 1975.

2- MAKALELER

- BAŞAR**, Bilal, “Hava Kuvvetlerinin Dünü Bugünü Yarını”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, S. 280, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1981. s.50-52.
- CEBECİOĞLU**, Güngör, “ II. Dünya Savaşı Türkiye’nin Mali Portresi ”, VI. Askerî Tarih Semineri-II, Ankara, 1968. s.342–343.
- DAVER**, Abidin, “ Türkiye Bir Beyt Devleti olmayacaktır.”, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Haziran 1946. s.1–3.
- DEMİREL**, Ergün, “Cumhuriyetimizin 61 nci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz”, Güncel Konular, S. 5, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984. s.12
- ERENDİL**, Muzaffer, “Hatıralar”, Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999. s.109–110.
- GÜRLER**, Orhan, “Orduda Acemi Eğitimi ve Eğitim Merkezleri Kurulması”, Ordu Dergisi, S. 155, İstanbul Askeri Basımevi, 1950. s.70.
- KURTBEK**, Seyfi, “Harp Doktrinleri”, Ordu Dergisi, S.155, Askeri Basımevi, İstanbul, 1950. s.36–37.
- KURTCEPHE**, İsrail, “İkinci Dünya Savaşı Sonunda Türkiye Üzerinde Rus Baskısı”, Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C. I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998. s.220

NADİ, Nadir, “ Milli Misak Şuuru ”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945.

OTMANBÖLÜK, Günvar, “ II. Dünya Savaşında boğazlar Üzerindeki Kabus ”, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: II, 1978. s.1.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), GK Yayınları, Ankara, 1993. s.90.

SADAK, Necmettin, “ Türkiye ve Yunanistan Hakkında ABD Kaynaklarından Gelen Mühim Haberler ”, Akşam Gazetesi, 5 Mart 1947.

SANDER, Orhan, “Türkiye'nin NATO İçerisindeki Rolü Yeni Perspektifler Devresi”, NATO Dergisi, Sayı: II, 1995. s.47.

SEL, Lütfü, “Kara Kuvvetleri Muhabere Sınıfının Tarihçesi”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, S. 270, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1979. s.4-5.

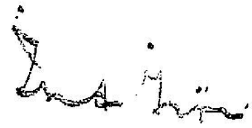
EKLER

SIRA NO	KONUSU	SAYFA ADEDİ	KONU/BELGE HAKKINDA AÇIKLAMALAR (TARİH VE SAYI)
1	Genelkurmay Başkanlığı emrinde çalıştırılacak Zırhlı Birlikler Müşavirliğine ait kadronun onanması	2	12.07.1946 3/4471 33-245
2	150 İngiliz uzmanının Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri birlik ve kurumları ile radar teşkilatlarında çalıştırılması	1	21.03.1946 3/3918
3	Tuzla'da yeni tesis edilen Uçaksavar Okulunun eğitim ve atışlarının yapılması için lüzumlu bulunan arazilerin kamulaştırılması	2	07.12.1950 3/12192 19-211
4	1923-1960 Yılları Arasında Harp Akademileri Mezun Sayısı	1	
5	1923-1960 Yılları Arasında Kara Harp Okulu Mezun Sayısı	1	

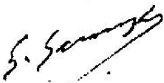
4471

Genelkurmay Başkanlığı emrinde çalıştırılacak Zırhlı Birlikler Müşavirliğine ait kadronun onanması hakkındaki Millî Savunma Bakanlığının 7/6/1946 tarihli ve 1-112-5/13595 sayılı yazısı ile Maliye Bakanlığının 26/6/1946 tarihli ve 1120/5-1443 sayılı mütalaası Bakanlar Kurulunca 12/7/1946 tarihinde incelenerek; Ücreti 1946 yılı Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin "E" cetveline giren 274 üncü "Yabancı uzman ve hizmetlilerle tercümanların ücretleri" bölümünün 1.inci (Kara) maddesine konulan ödenekten verilmek üzere, Genelkurmay Başkanlığı emrinde çalıştırılacak bir zırhlı Birlikler Müşavirine ait ilişik cetvelde yazılı kadronun 1/5/1946 tarihinden geçerli olmak üzere onanması; 4817 sayılı kanunun 5 inci maddesine göre, kararlaştırılmıştır.

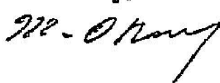
CUMHURBAŞKANI

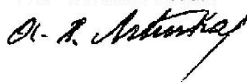
Başbakan

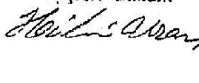
Adalet Bakanı

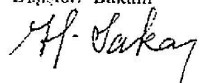
Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

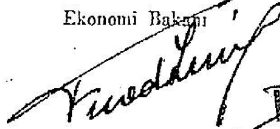
Millî Eğitim Bakanı

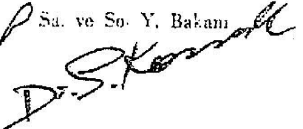
Bayındırlık Bakanı

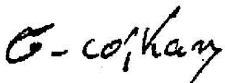
Ekonomi Bakanı

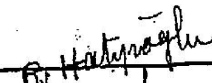
Sa. ve So. Y. Bakan

Gümrük ve Tekel Bakanı

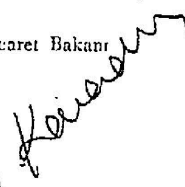
Tarım Bakanı

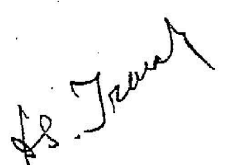
Ulaştırma Bakanı

Ticaret Bakanı

Çalışma Bakanı

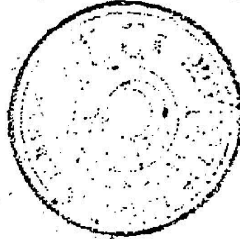

080	18	01	02	111	48	20
-----	----	----	----	-----	----	----

<u>Bölüm</u>	<u>Madda</u>	<u>Ödeneğin cesidi</u>
274	1	Kara

Genelkurmay Başkanlığı emrinde Zırhlı Birlikler Müşavirliğinde çalıştırılacak uzmana ait 1/5/1946 tarihinden 31/12/1946 tarihine kadarki kadro:

<u>Kadronun adı</u>	<u>Sayı</u>	<u>Aylık ücreti</u>	<u>Süre Ay</u>	<u>Tutarı</u>
Zırhlı Müşaviri	1	1397 35	8	11178 80

080	18	01	02	111	48	20
-----	----	----	----	-----	----	----

150 İngiliz uzmanının Kara, Deniz ve Hava Ordusu birlik ve kurumlarıyla Radar teşkillerinde çalıştırılmaları; Millî Savunma Bakanlığının 27/2/1946 tarihli ve 130136 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 21/3/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail

Başbakan

İsmail

Adalet Bakanı

R. Hünel

Millî Savunma Bakanı

A. P. Akın

İçişleri Bakanı

Halim

Dışişleri Bakanı

Ş. Takay

Maliye Bakanı

M. K. K.

Millî Eğitim Bakanı

Günel

Bayındırlık Bakanı

Yunus Bey

Ekonomi Bakanı

M. K.

Sa. ve So. Y. Bakanı

D. S.

Gümrük ve Tekel Bakanı

C. Coşkun

Tarım Bakanı

R. Hatipoğlu

Ulaştırma Bakanı

A. F. Celal

Ticaret Bakanı

B. Karacık

Çalışma Bakanı

B. J. J.

T. C.

BASBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

KARAR

EK-III

Kararlar Müdürlüğü

Karar sayı

3

12192

Tuzla'da yeni tesis edilen uçak savar Topçu okulunun eğitim ve atışlarının yapılması için lüzumlu bulunan ilişik listede sahipleri ve miktarı yazılı arazinin kamulaştırılması; Millî Savunma Bakanlığınının 28/11/1950 tarihli ve 63119/D.51-476197 sayılı yazısı üzerine, 3887 sayılı kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 7 / 12 / 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Başbakan

5 05 184 90 9
10 18 01 08 00

Başbakan

C. Başbakan

Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı

S. Ağal

Devlet Bakanı

W. K. K.

Adalet Bakanı

M. Başbakan

Millî Savunma Bakanı

R. Başbakan

İçişleri Bakanı

A. M. Başbakan

Dışişleri Bakanı

E. Köprülü

Maliye Bakanı

M. Başbakan

Millî Eğitim Bakanı

J. Başbakan

Bayındırlık Bakanı

Eko. ve Ticaret Bakanı

L. Başbakan

Sa. ve So. Y. Bakanı

B. Başbakan

G. ve Tüket. Bakanı

M. Başbakan

Tarım Bakanı

M. Başbakan

Ulaştırma Bakanı

M. Başbakan

Çalışma Bakanı Ve
Bayındırlık B.V.

M. Başbakan

İşletmeler Bakanı

M. Başbakan

1923-1960 YILLARI ARASINDA HARP AKADEMİLERİ MEZUN SAYISI

S. NO	YILLAR	HARP AKADEMİLERİ			TOPLAM
		KARA	DENİZ	HAVA	
1	1923-1924	28	-	1*	29
2	1924-1925	38	-	1*	39
3	1925-1926	51	-	2*	53
4	1926-1927	45	-	3*	48
5	1927-1928	27	-	1*	28
6	1928-1929	30	-	1*	31
7	1929-1930	26	-	-	26
8	1930-1931	31	-	-	31
9	1931-1932	25	-	3*	28
10	1932-1933	26	7	-	33
11	1933-1934	26	5	2*	33
12	1934-1935	28	5	3*	36
13	1935-1936	33	7	2*	42
14	1936-1937	35	6	2*	43
15	1937-1938	26	4	-	30
16	1938-1939	15	3	4	22
17	1939-1940	22	5	3	30
18	1940-1941	24	5	3	32
19	1941-1942	64	4	9	77
20	1942-1943	25	5	8	38
21	1943-1944	41	5	7	53
22	1944-1945	33	3	-	36
23	1945-1946	24	2	4	30
24	1946-1947	42	5	3	50
25	1947-1948	50	4	3	57
26	1948-1949	35	3	9	47
27	1949-1950	55	10	9	74
28	1950-1951	-	-	-	-
29	1951-1952	-	-	-	-
30	1952-1953	-	-	-	-
31	1953-1954	45	9	14	68
32	1954-1955	97	15	30	142
33	1955-1956	109	10	43	162
34	1956-1957	128	9	23	160
35	1957-1958	150	6	17	173
36	1958-1959	129	17	22	168
37	1959-1960	82	16	16	114
TOPLAM		1.645	170	148	1.963

(*) Kara Harp Akademisi'nden mezun olan hava kurmay subaylar
(Kaynakça¹)

¹ Turgut Yurdabak, Harp Akademilerinin 127 Yılı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Kara Kuvvetleri Matbaası, Ankara, 1975,

1923-1960 YILLARI ARASINDA KARA HARP OKULU MEZUN SAYISI

S. NO	YILLAR	MEZUN SAYISI	TOPLAM	DÜŞÜNCELER
1	1923	-	6.352	%32
2	1924	146		
3	1925	114		
4	1926	127		
5	1927	115		
6	1928	89		
7	1929	316		
8	1930	223		
9	1931	326		
10	1932	279		
11	1933	400		
12	1934	645		
13	1935	655		
14	1936	866		
15	1937	1038		
16	1938	1013		
17	1939	889	9.248	%47
18	1940	759		
19	1941	868+813		
20	1942	904		
21	1943	1.019		
22	1944	845		
23	1945	679		
24	1946	672		
25	1947	692		
26	1948	484		
27	1949	624		
28	1950	515	4.039	%21
29	1951	619		
30	1952	425		
31	1953	396		
32	1954	259		
33	1955	234		
34	1956	241		
35	1957	298		
36	1958	265		
37	1959	296		
38	1960	491		
TOPLAM		19.639	19.639	%100

(Kaynakça¹) (Kaynakça²)¹ Harp Okulu Tarihçesi (1834-1945), Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1945² Kara Harp Okulu Tarihçesi, Harp Okulu Basımevi, Ankara,1973